

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Bartók Béla születésének 100. évfordulójára

- TAKÁTS GYULA: Bartók 193
FODOR ANDRÁS: Bartók kórusművei 195
ZELK ZOLTÁN: Találkozás 198
TAKÁCS JENŐ: Bartók közelében 199
BERTÓK LÁSZLÓ: Berajzolunk egy picit almafát 203
TÜSKÉS TIBOR: Így látták Bartókot 205
ARATÓ KÁROLY: „Az éjszaka zenéje” 213
PÁLINKÁS GYÖRGY: Öröktől részem 214
CZIGÁNY GYÖRGY: Tükörcserepek 215
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Tejútfényben 219
DEMÉNY JÁNOS: Veress Sándor négy levele
• Bartók Bélához 221
PÁKOLITZ ISTVÁN: Kivirágos 228

*

Versről versre

- NAGY LÁSZLÓ: Vértanú arabs kanca (A versről Lator Lászlóval
Domokos Mátyás beszélget) 229

*

- TÓTH ERZSÉBET verse 235
GÁLL ISTVÁN: Kaff-ka (elbeszélés) 237
TAMÁS MENYHÉRT: Vigyázó madár (kisregény III.) 251
TÓTH ÉVA versei 262
BÉKÉS PÁL: Az oszlop (elbeszélés) 263
GÉCZI JÁNOS versei 269
BOTÁR ATTILA verse 270
NÉMETH LAJOS: Csontváry: Baalbek (tanulmány III.) 271
PÁLYI ANDRÁS: Pécsi színházi esték 275
ACZÉL GÉZA verse 280

1981

MARCIUS

POMOGÁTS BÉLA: Búcsú egy költőtől
(Emlékezés Tóth Ferencre) 281
KERÉK IMRE: Rab Zsuzsa: Kő és madár 283
THIERY ÁRPÁD: Tamás Menyhért: Messzülő ég 285
MIHALIK ZSOLT: Petrőczy Éva: Heléna bálja 287

KÉPEK

Bartók Béla emlékének

HONTY MÁRTA 194, LEITNER SÁNDOR 198, SZATMÁRI JU-
HOS LÁSZLÓ 204, HORVÁTH DÉNES 234, KOLBE MIHÁLY
261, SZEKERES EMIL 268, LANTOS FERENC 274

Műmellékleten

1. FÜRTÖS ILONA: Bartók-fa
2. KELLE SÁNDOR: Népdal nyomán
3. FARKAS LÁSZLÓ: Bartók
4. CSIZMADIA JÁNOS: Mikrokozmosz
(Nádor Katalin fotói)

JELENKÖR

XXIV. ÉVFOLYAM

3. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet, Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrziünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

81-447 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BARTÓK BÉLA születésének 100. évfordulója alkalmából *képzőművészeti pályázatot* hirdetett a Magyar Képzőművészek Szövetsége dél-dunántúli területi szervezete és a Pécsi Galéria négy dél-dunántúli megye művészei számára. A pályázatra beküldött anyagból a zsüri döntése alapján huszonnyolc művész alkotásait mutatják be a Pécsi Galériában. A kiállítást március 1-én nyitja meg *Kovács Péter* művészettörténész. A pályázat fődíját *Fiirtös Ilona*, a további díjakat *Erdős János*, *Lantos Ferenc*, *Leitner Sándor*, *Szabados János* és *Szekeres Emil* kapta. – Számunk illusztrációit a pályázat kiállítási anyagából válogattuk.

*

A PÉCSI BALETT a Bartók-évforduló köszöntésére bemutatja márciusban a Fából faragott királyfi és a Cantata profana zenéjére készült táncjátékát, *Eck Imre* koreográfiájával.

*

A PÉCSI NYÁRI SZÍNHÁZ idei programja a Bartók-centenárium jegyében alakul. Az előadásokat július 11-től augusztus 2-ig tartják öt helyszínen.

A Szabadtéri táncszínen a nyitó és záróelőadás a *Pécsi Balett* Bartók-műsora (Fából faragott királyfi, Cantata profana), valamint az *Operaház* Csodálatos mandarinja, Seregi László koreográfiájával. Ugyanitt mutatkozik be két külföldi együttes: a *Poznani Teatr Polski* balettyüttese Bartók Divertimentóját, a Csodálatos mandarint és a Drámai történet c. táncjátékot adja elő; a *Prágai Rokokó Színház* balettyüttesének műsora: W. Bukovy: *Hirosima*, Janacek: *Kreutzer-szonáta*, valamint egy táncjáték *Mozart* zenéjére.

A többi helyszínen a felújítások mellett *Eck Imre* új kamarabalettjeinek bemutatását tervezik. A Barbakánon a Hegedűduók, a Tettyén a Csángó ballada c. balettfantázia kerül színre. A Csontváryudvarban a Pécsi Nemzeti Színház *Bóbita Bábegyüttese* a Fából faragott királyfi és a Cantata profana zenéjére készített bábműsort mutatja be *Kós Lajos* tervezésében és rendezésében.

BARANYAI MŰVELŐDÉS 1980/3. Átalakult a Baranya megyei Tanács művelődési periodikájának szerkesztő bizottsága és módosult a programja. A kiadvány a megye fontos kulturális kérdéseinek sorában főképp az oktatás, a közművelődés, a művészeti élet társadalompolitikai összefüggéseivel és a szocialista életmóddal kíván foglalkozni: „az elkövetkezendő években... a korszerű általános műveltség; a világnézeti nevelés; a művelődés és gazdasági összefüggései; a pécsi felsőfokú oktatás; az idegenforgalom; a társadalmi mobilitás; a baranyai kulturális kutatások és kísérletek; a baranyai nemzetiségek kultúrája; a környezetvédelem; a testkultúra; a demográfia és a közoktatás viszonyai; az esztétikai nevelés; a nyitott iskola; a területfejlesztés és a kultúra összefüggései kapnak tematikus rendbe telve hangot a lapban” – olvashatjuk a szerkesztőségi nyilatkozatban.

Az új szám a *korszerű műveltség* kérdéseiről közöl összeállítást. *Dr. Bernáth József* A műveltség és művelődés korszerű értelmezéséről közöl tanulmányt, továbbá egy beszélgetést dr. Mihályi Ottóval a permanens nevelés-művelődés kérdéseiről. *Dr. Havasi János* körinterjút készített az általános műveltségről, tanulmányában pedig a hazai nyelvoktatás helyzetét, a műveltség és nyelvtudás kapcsolatát vizsgálja. *Kisbalázs György* a pedagógusok műveltségéről írt jegyzetet, *Újvári Jenő* írása pedig a közművelődési intézmények és az iskolák együttműködésével foglalkozik. Cikket találunk emellett többek között a munkásműveltség átalakulásáról, a képzőművészeti alkotótelegekről és a Pécsi Balettről. A művelődési témakörhöz kapcsolódik végül számos helytörténeti írás.

*

A KAPOSVÁRI Csiky Gergely Színház március 6-án mutatja be *Harold Pinter*: A melegház c. drámáját.

*

LANTOS FERENC képeiből rendeztek kiállítást február 12–27-ig a komlói Május 1. Művelődési Házban.

TAKÁTS GYULA

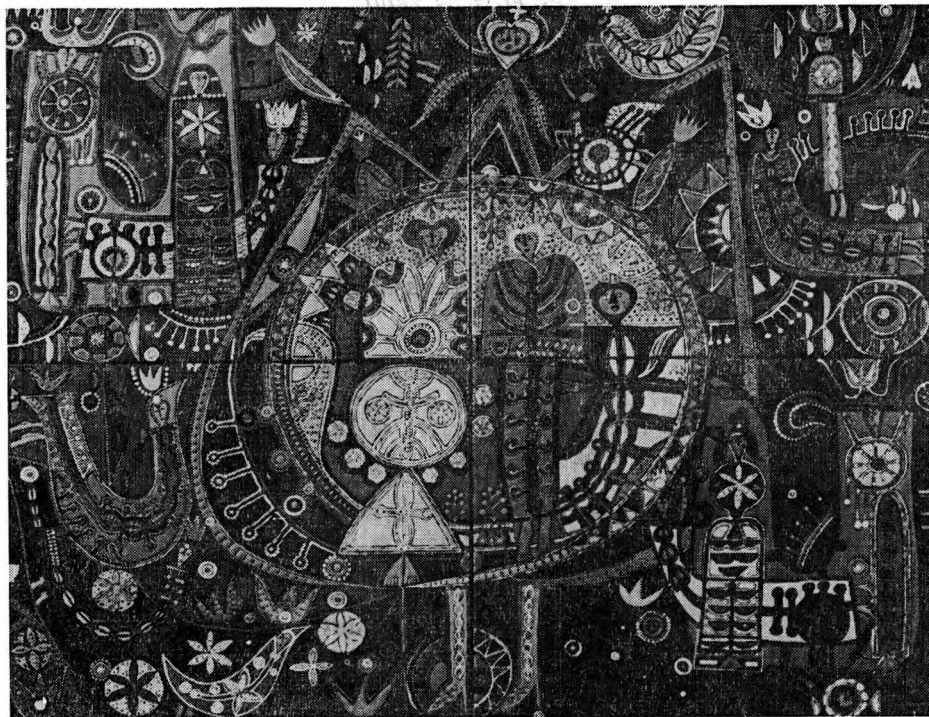
Bartók

*Jéggelfuttatott bozót
s a bükk belőle kiragyog
Agán az ölyv is elcsúszik
de él a rügy
és tisztább a jégtől
és erős és zeng
akár a húr
Te vagy
decemberünkben a tavasz*

*Forrást hozó és kutak ostorát
taszító fény
kimerni azt
ahol a pátrány
mélyen a legtisztább tükörbe néz
Szent kávék moszat-szakállá közt
a dal
a pásztori
A Tátráig futó homok
S Te vagy a mély
Te nézel föl az elszórt szigetek alól
s az is ki zeng a jég alól*

*Arany szalmával szórt
lagyott Dunán az út
Fekete hegytől még sötétebb tengerig
a lélek
mely mint a gyémánt
ha szárnyal fölsérti kozmoszunk
s marad az éteren mint üvegen
a jel
az ív
forrástól csillagig*

Ó jéggeltuttatott világ
életfa benned ez a bükk
Beton Nád
Vas Téglá
Üveg
Vályog
bozótjából kiszállt
s alatta zöld gyepen a vad
Szép homlokán agancsvillájú lant
két
gyertya fény-körében
nép haza
s közöttük tücsökszóval
éj márványán
neved

BARTÓK KÓRUSMŰVEI

1937 május 7-e, bizonyára *Bartók* egyik legboldogabb napja volt a nyugat felől egyre komorabb-barna felhőkkel fenyegetett Budapesten. Három héttel az *Éneklő Alföld* kecskeméti ünnepe után, ezúttal a fővárosi Zeneakadémia nagytermében találkozhatott az ő műveit éneklő ifjúsággal. A szerző maga is játszott az éppen elkészült *Mikrokozmosz* sorozatból, de ahogy egy Svájcba írt levelében vallotta „nem ez volt a fontos ezen a hangversenyen, hanem a gyermekkórusok. Nagy élmény volt számomra, ahogy – a próbák alatt – először hallottam az én kis kórusaimat ezeknek a gyermekseregeknek az ajkán felhangzani. Ezt a benyomást sohasem fogom elfelejteni, milyen frissen, milyen vidáman hangzott a kicsinyek hangja. Ezeknek a gyermekeknek, nevezetesen a külvárosi iskolák gyermekeinek a hangvételében van valami olyan természetesség, amely még a romlatlan parasztének csengésére emlékeztet...”.

Szorongató és megindító ez a lelkesültség annak ismeretében, hogy 1937 májusa után Bartóknak nem volt módja többé hangzó üzenetként újra hallania, amit két és három szólamú kórusaiba beléírt. Pedig az idézett mondatokba sűrített öröm árulja el igazán, mennyire vágyott a közvetlen kontaktusra. A korabeli harcosan konzervatív sajtó azonban már ekkor is, így is sokallta Bartók és Kodály növekvő kultuszát. Egy hónappal a hangverseny után ilyen megbélyegzés olvasható a *Magyar Szellem* című folyóiratban: „Különösen az első destruktív... , aki a legzseniálisabb muzsikán keresztül is ezt a kietlen, destruktív lelket érezteti és viszi diadalra. Aki ezt... meg nem látja, az vagy naiv hihetetlen fokban, vagy nem őszinte!”

Miként volt értelmezhető ugyanaz a muzsika természetesnek, romlatlanul csengőnek és rombolóan kietlennek?

Úgy, hogy az újító nagy alkotóknak mindig szembesülnie kell a megmerevedett, régebbi normákhoz igazodó kortársi közizléssel. Műveik elfogadásához új, differenciáltabb érzékenység kívánatos. Példák bizonyítják, azokat is rá lehet vezetni a tegnaptól eltérő, a meghökkentő szépség fölismerésére, akik eleinte ösztönösen nem fogékonyak erre.

Bartók 1937 tavaszán azért lehetett boldog, mert Vásárhelyi Zoltán, Sztojanovits Adrienne, Rajeczky Benjámín keze alatt híven szólaltak meg az egynemű kórusok. Ötödfél évtizeddel később, az életmű örökösei nevében megvallhatjuk, az első betanítók bátor munkájánál cseppet sem volt könnyebb, sőt, áldozatos, elszánt, sokszor konok következetességet kívánt Csenki Imre, Gulyás György, Andor Ilona, Szabó Miklós és mások karvezető munkája, hogy Bartók vokális művészetének belső értéke szerinti érvényesülését biztosíthassák.

Mert ezek a kompozíciók csak felületes nézetből könnyűek, egyszerűek. Igaz, van köztük olyan, amelyik mindössze egyperces, vagy éppen 40–50 másodpercig tart, de formálásuk, szerkezeti arányuk nagyon is átgondolt, szólamvezetésük hajszálfínoman illeszkedő, törekeny szépségű.

Amit a gyakorlatlan, vagy netán mindmáig idegenkedő fül túlságosan érdesnek, „kietlennek” érez bennük, nem más, mint férfiasan szikár líra, a magánnyal, ellenséges közönnyel súított ember illúziótlan megnyilatkozása. A sziklák közül, vadonból sajgó bánat ellenpontjaként viszont, akár nagy zenekari műveiben is, újra és újra kilobban az áradó kedély, a szilaj vidámság lendülete.

Bartók maga mondta, hogy még legelvontabb, legnehezebbnek látszó művei, a vonósnégyesek hangzásvilága is rokon a népdalokéval. Kórusaira, – melyekhez eleve a népköltésből válogatott szövegeket – még inkább igaz ez a tétel. Am a szövegeken mindig átsüt a kivételes egyéniség alakító ereje. Ahogy a *Cantata profana* drámai formálásakor, itt is költői leleménnyel iktat be részleteket. Ha *Somfai László* összehasonlító elemzése (Magyar Zenetörténeti Tanulmányok 2. 1969. 359–376.) nyomra nem vezet bennünket, *Bartók egy-nemű kórusainak szövegforrásairól* szólva, ki tudná megmondani, hogy a *Ne láttalak volna* szövegében a „Sárig arany hajam / meg nem fakult volna . . . Az én gyöngye szívem / Meg nem hasadt volna”, nem a népköltészetből, hanem Bartók kezétől valók. Mégis, ha egymás mellé tesszük az eredeti és a változtatott szöveget, könnyű meglátni mit miért módosított a zeneszerző. Íme egy kiragadott példa:

Szép madár a föscke, szépen fösög,
Mikor a reggeli harmat csöpög.

Ez a még *Erdélyi János* szerkesztésében megjelent *Magyar Népköltési Gyűjtemény* I. kötetéből (Pest, 1846) való sorpár sehogy sem illet a képhez, mélyet Bartók a hajnali madárszótól, virágok nyílásától, füvek illatozásától, a fújdogáló szélben barázdát forgató szántóvető emberig a bukolikus *Tavaszi* ról akart zenében elmondani. Így költötte át az intonáció miatt is igen fontos két sort:

Szép madár a fecske, szépen is szól
Reggel, mikor harmat hull az ágról.

Akinek módja volt összehasonlítani *A szarvasokká vált tiúk* a Nyugat 1930-as januári számában megjelent *Erdélyi József*-féle fordítását a későbbi Bartók-változattal (*A kilenc csodaszarvas*), nem lepődik meg, hogy a komponista miként volt képes a mindössze másfél perces *Bánat* c. kórus drámai sűrítését már előzetesen a szövegben is véghezvinni. Csak egy-egy jelzöt, ígét, szóvégződést cserél ki, keményebb mássalhangzókat használ s mennyivel feszesebb lesz a szöveg anélkül, hogy az eredeti strófa archaikus-lapidáris szépsége megváltozna:

Könnyebb kősziklának	Könnyebb a kősziklát
Lágy viasszá válni,	Lágy iszappá tenni,
Mint nekem, te rózsám,	Mint két eggyes szívnek
Tetőled megválni.	Egymástól elválni.

Az viszont még Bartók ismerőinek is meglepő lehet, hogy egyetlen dalamív sincs a kórusokban, mely közvetlenül a népdalból származnék. A szövegekből nyert új és új inspiráció s az őket minden ízében egyedivé alakító készség avatja ezeket a kis műveket rangos kompozíciókká. Így válhat a *Bo-*

lyongás a Bartók-féle „éjszaka zenéi” méltó társává, így adhat a kicsi a nagy-nak példát, így ismerhetjük föl a *Cipósütés* vidám záróképét („eszi-szedi”) a III. zongoraverseny első, allegretto-tételének befejező ütemeiben.

A szólamok kedéllyel, vagy tragikus fájdalommal töltött, minden sablont kerülő összefeszülésén kívül egy-egy szólamrész sajátos vonalrajzában is újólag az igazi Bartókkal találkozhatunk. Mekkora súlyt ad például a „sűrű könnyeimmel” kifejezésnek, milyen hihetetlenül gyengéden fogalmazza a búcsúzó szerelmes kívánalmát: „bánatnak árnyéka téged elkerüljön”. S ha jól odafigyelünk az alig egypercnyi, de igencsak áttört szövésű *Kánon*-ra, a még szinte tréfás-ironikus „Meghalok Csurgóért” kezdés után a lefele húzó, meredek-komor tagadások után az utolsó sorpár már-már borzongató finoman írja körül a veszteséget: a „Benne növekedett Barna karcsú galambomért” szívszorító szépségét.

*

Nem volt módom soha ezeket a műveket kórusban énekelni. Az az igazság, hogy a kaposvári, volt Korona Szálló melletti újságárusnál előbb találkoztam Bartók megrendítő halálhírével, mint bármely elevenen hallható zenéjével.

Köztudott most már, hogy a nagy zeneszerző örökségének szenvedélyes, de rövid (1949-ig tartó) birtokbavétele után nemzedékemnek valósággal úgy kellett kicsikarnia jogát a továbbélő Bartókhoz.

De az egy kötetbe gyűjtött kórusművekhez (az eredeti, 1937-es Magyar Kórus Kiadvány új-ranyomásához) még hozzájutottunk. Az egyetemi órák szüneteiben néhány társammal az ablak szögletébe húzódva magánszorgalomból tanultunk, énekeltünk belőle, a kor szellemével dacoló madrigalistákként.

Ismertük a hűséges sáfárokat, akikre magunkra maradvá is számíthatunk, *Gulyás György* Békéstarhoson ezek egyike volt. 1953-ban megszereztem a lemezt, melyen az iskola kórusával ő szólaltatta meg a *Jószágigézőt* és a *Leánynézőt*. Olyan tiszta intonációval, amelyet addig képzelni se tudtam. Tarhos 1954-ben pénzügyminiszteri rendelettel megszűnt, de néhány év múlva az egykori, áthatóan tiszta hangzást hallhattam ismét Debrecenből, amikor is Gulyás György vezényelte már az ottani Kodály Kórust.

Azóta sok tarhosi növendékkel találkoztam. Nemrég olvastam egyikük, Szokolay Sándor zeneszerző vallomását. Békési tanulóéveire emlékezve Bartók 27 egynemű karát zenei bibliájának nevezi. „Nyelvünk legjobb izeit” találta meg szövegeikben. „A szavak a zenén keresztül sugárzanak. Képzetkeltő erőt, jelrendszert... és a karakterérzékletet fejlesztik.” Sorra veszi a kórusokat. A *Tavaszi* zárószakaszában magasztos hitvallást érez, „... a *Jószágigéző* középrésze („Nőjön fű előttük, baj ne járjon köztük”) imádságnak is beillene egy sóhajtásnyira... Az érzések kis drámái ezek. Szöveg és zene nagy egyidejűségre formában, harmóniában, ritmusban, dallamban, kifejezőerőben... A *Bánat* c. kis modern korálban a „még az édes méz is keserűvé válik” disszonanciái után a mai zene hallgatáskultúrája hitem szerint nem jelent annyi gondot, – mint azoknak akik „kihagyták” ezt a fejlődési állomást...”

A százéves Bartók kultuszának és utódainknak jobbat nem kívánhatok, minthogy a tőle kapott élményre emlékezve, szólhassanak, írhattak róla még nagyon sokáig hasonló tónusban, zenészek és nem zenészek.

ZELK ZOLTÁN

Találkozás

*Kapaszkodtunk Irénnel Rózsadombra,
csordultig teli pillanat:
Bartók Béla jött velünk szembe –
szürke ruha, galamszínű kalap.*

*Nem láttuk őt így még soha,
se széksorok, se zongora –
a házak közt ziháló lejtő,
az öregedő hársak jószaga.*

*És mégse volt járókelő,
mégse volt az utcán egy ember,
de látomás, ki otthon este
négykezest játszik Liszt Ferencsel!*

*Amuló júniusi fák,
– ő már odalent Pásaráten –
s mi bűvölve mentünk tovább
a perc parázs révületében.*

BARTÓK KÖZELÉBEN

Bartókkal való találkozásaim közül talán a két utolsó emléke maradt meg bennem leginkább. Nyilván nem csupán azért, mert az utolsók voltak, hanem azért is, mert rendkívüli körülmények között zajlottak le.

1937 szeptemberében Oláh Gusztáv, az Operaház főrendezője levélben felkért, hogy komponáljak egy baletet az Operaház számára. Zsindelyné Tüdös Klára készítette a librettót, Gautier „Kleopátra éjszakája” c. novellájából. A felkérést örömmel elfogadtam, s föl is készültem a munkára. Ez azonban az akkori állapotok között egyáltalában nem volt könnyű. 1938 tavaszán Amerikába kellett utaznom hangversenykörútra. Közben megtörtént az Anschluss, s én – minthogy ekkor osztrák állampolgár voltam –, egészen váratlanul és akaratom ellenére német állampolgárrá lettem. Semmiképpen sem tudtam beletörődni, s elhatároztam, hogy Amerikából való visszatérésem után Párizsban telepszem le. Régi vágyam volt már ez, de anyagiak híján eddig még nem sikerült megvalósítanom. Most amerikai tiszteledíjaim lehetővé tették.

1939 januárjában Párizsba utaztam, a Rue de Tournon egy kis szállodájában szobát és zongorát béreltem s munkába kezdtem. Az év februárja különben számomra fontos eseményt hozott: ekkor mutatta be a Párizsi Szimfonikus zenekar a nagyszerű Salle Pleyelben Szimfonikus tételek c. szerzeményemet.

Örömet tetézte, hogy még ennek a hónapnak a végén Párizs utcáin plakátokról értesültem róla, hogy Bartók és felesége, Pásztor Ditta Párizsba jön hangversenyezni. Első fellépésük a Salle Gaveuban volt. Bartókék Hermann Scherchen német karmester vezényletével Mozart Kétzongorás Esz-dúr koncertjét játszották, utána pedig Bartók új Szonátáját két zongorára és ütőhangszerekre.

Egész Párizs, vagy ahogy ott mondják: „tout Paris” megjelent. Bartóknak Párizsban akkor már régóta megvolt a tábora. Ha nem is nagy, de a legjobb zeneértők közül való. Hiszen Bartók ebben az időben még nem is annyira a közönség, mint a zeneszerzők zeneszerzője volt.

Tudtam, hogy Bartók nagyon szereti Párizst, és hogy mindig jól érezte magát benne. Amikor az első szünetben bekopogtam hozzájuk a művészszobába, Bartók rámszögezte szűrős, barna szemét, s megkérdezte: „Na, maga is emigrált már?” Ahogyan említettem, az emigrálásra minden okom megvolt.

A hangverseny komoly sikerrel végződött. Néhány nappal később, március 3-án Bartók a Francia Rádió rendezésében lépett fel egy nagy színházban. II. Zongoraversenye volt műsoron. Ez akkor éppúgy, mint a már említett Szonáta, újdonság volt Párizsban. Ismét megjelent „tout Paris”, bár ezúttal csak meghívott vendégként, mert a hangverseny nem volt nyilvános. Én Harsányi Tibor, magyar származású zeneszerző jóvoltából jutottam jegyhez. Ugyanabba a páholyba kerültem, amelyben Darius Mil-

haud ült, továbbá Florent Schmitt, az idős francia mester, a rettegett zenekritikus. A hangversenyt Ernest Ansermet vezényelte. Ez már magában is eseményszámba ment. De némi baj történt: Bartók Zongoraversenyének a kottái nem érkeztek meg a bécsi kiadótól. Tudni kell, hogy a zenekari művek kotta-anyagát a kiadók csak kölcsönbe adják. Nem volt mit tenni, Bartók az utolsó pillanatban elhatározta, hogy szólószámokat fog előadni, mégpedig a Mikrokosmos-sorozatból. A műsoron egyébként egy Roussel-szimfónia, Sztravinszkij zenekari etűdjei és Hindemith Nobilissima visione című balettje, ill. zenekari szvitje szerepelt. Csupa hangos szám. Közéjük kellett beilleszteni Bartóknak a Mikrokosmos néhány darabját. Bartók szerényen és megszokott óvatos lépteivel ment végig a nagy színpadon, majd ült le a zongora mellé. Ismert modorában: kicsit szárazon, de nagyon pontosan és tárgyilagosan játszott. A hatás megdöbbentő volt. Minden részlet után fejcsóválva néztünk egymásra. Akkor még senki sem hallott a Mikrokosmosról, melynek 153 darabján Bartók tíz évig dolgozott. A művek rövidege, tömörsége, s hozzá a színház nagysága s nyilván az elhangzott zenekari számok hatása is közrejátszott abban, hogy a zeneértő közönség, sőt még a muzsikuskok maguk sem tudták megérteni, miről is van szó. Megvallom, én is az értetlenek közé tartoztam. Milhaud, de főleg Schmitt erősen ostromolt, vegyem rá Bartókot, hogy többi párizsi hangversenyén ne játsszék a Mikrokosmosból. Erre persze nem vállalkozhattam, és nem is vállalkoztam. Hogy mennyire igazam volt, csak később derült ki. Mikor 1940-ben vagy 41-ben Amerikából megkaptam a hat Mikrokosmos-füzetet, és tüzetesen áttanulmányoztam őket, akkor jöttem csak rá, hogy micsoda nagyszerű, roppant ívű mestermunkáról van szó. Hogy minden idők zongoraiskolája ez, de a zeneszerzők tankönyve is. Hiszen nemcsak a XX. század szerkesztési problémáit tartalmazza, hanem még az elmúlt időkét is. Nemsokára koncertjeim műsorára is tűztem belőlük, és rengeteget tanultam a darabokban fölvetett problémák remek megmefe'téseiből.

Bartók különben alig vette észre, hogy játéka nem hatott a hallgatóságra. Megszokta ő már az ilyesmit. Egyszer, jól emlékszem rá, éppen Londonból jött haza, és meglepetéssel számolt be arról, hogy nem is érti, miért kapott olyan jó kritikákat. Szinte gyanús volt számára a sajtósiker.

Az említett párizsi hangverseny után jókedvűen vacsoráztunk egy kis vendéglőben. Velünk volt Milhaud is hupirózsaszín nyakkendőjével. A különös ruhadarab feltűnt Bartóknak, s meg is kérdezte Milhaudtól, hogy hol vette. A zeneszerző büszkén mondta, hogy a Printemps áruházban és hogy Bartók is vehet hasonlót néhány frankért. Nem is gyanította, hogy Bartók tréfál, és hogy sohase kötött volna föl ilyen nyakkendőt. Hogyan is illett volna mindig kissé konzervatív, sűrű-fekete öltözékéhez?

Pár nappal később Marya Freund énekesnő hívott meg Bartókékkal együtt ebédre. Pontosabban: engem csak feketére, mert a kis lakásban nem fértünk el az asztalnál. Bartókékon kívül ott volt Alfredo Casella elvált felesége is, továbbá a Castelnovo-Tedesco házaspár és Ravel fivére. Maga Casella már úton volt az amerikai emigrációba.

Marya Freund a Magyar Népdalok-sorozatból készült néhányat megtanulni. Bartók arra kért, hogy tanítsam meg az énekesnőt a magyar szövegekre.

A következő hangverseny március 6-án volt a Triton egyesületben. Itt Lise Daniel Bartók dalaiból adott elő. Bartókék viszont ismét eljátszották a kézzongorás Szonátát, még nagyobb sikerrel, mint az előző koncerten. A hangverseny után hazakisértem Bartókékat Hotel Vouillemont-beli szállásukra, a Rue Boissy d'Angelasban. Velünk jött Paul Arma is, aki még Budapesten Bartók tanítványa volt, de akkor már több éve Párizsban élt.

Bartókék hamarosan elutaztak, én meg folytattam munkámat. Április elején aztán Budapestre utaztam, mert a Harmónia Művészeti Szövetség szerződtetett egy ünnepi hangversenyre az Operaházban. Ezek a filharmóniai hangversenyek voltak akkor az évad legjelentősebb zenei eseményei. Az Opera színpada átalakult hangversenyteremmé. Általában kiváló külföldi karmestereket szerződtettek, olyanokat, mint Mengelberg, Ansermet stb. Ezúttal Iszaj Dobroven. Dobroven a budapesti közönség kedvence volt. Évente vezényelt operákat és zenekari hangversenyeket. Engem az a kitüntetés ért, hogy Tarantella című művemet játszhattam volna Dobrovannel, aki egyébként akkor az oslói zenekar élén állt.

A próbát délelőttre tűzték ki. Amikor az Opera színpadi bejáratához értem, szembe jött velem Dobroven, és kijelentette, hogy nem lesz hangverseny. Éppen most telefonálta Dohnányi. Kis Ford-kocsimon Dobrovent dunaparti szállodájába vittem. Útközben tudtam meg tőle, hogy mi történt. Bár tulajdonképpen ő maga sem értette egészen a helyzetet. Az igazság csak később derült ki. A belügyminiszter, mint legfelsőbb rendőrhatalóság, egyszerűen nem adott engedélyt a hangverseny megtartására. A háttérben viszont az rejtőzött – emlékezem szerint az akkori napilapok is közölték –, hogy egy „idegen” hatalom követte tiltakozott a hangverseny ellen, mégpedig a dirigens feltételezett zsidó származása miatt. Hogy a követ ezt honnan tudta, és hogy egyáltalában mi köze volt hozzá, arról hallgatott a krónika. Viszont jellemző volt az akkori viszonyokra, hogy egy állítólag önálló, független országban ilyesmi megtörténhetett.

Sírva búcsúztunk el egymástól. Dobroven visszautazott Oslóba. A Szövetség a honoráriumot kifizette.

Bartókot mérhetetlenül felkavarta az esemény. Tőlem érdeklődött a részletekről. Az Opera penzióban laktam. Bartók felhívott telefonon, s mivel éppen aznap este szerepelt Zathureczky Edével a Magyar Rádióban, azt ajánlotta, hogy a műsor után találkozzunk a Vigadó éttermében. Kilenc óra után Zathureczky elhozta Bartókékat az étterembe, majd hamarosan eltávozott. Korántsem voltunk olyan jó hangulatban, mint annak idején Párizsban vagy Kairóban. Megvitattuk az eseményeket, és arra a következtetésre jutottunk, hogy egy olyan országban, ahol ez előfordulhat, nem érdemes, sőt nem is lehet élni. Bartók szintén tervezett egy közös fellépést Dobrovannel, és most erről is le kellett mondania. „Itt kellene hagyni az országot, el kellene menni. De hova? Talán Amerikába?” Én már némiképpen ismertem az amerikai viszonyokat, s óva intettem tőle. Bartók túlságosan európai volt, s megalkuvásra képtelen természete nehezen érvényesülhetett volna Amerikában. Azt ajánlottam, hogy hagyjon föl minden nyilvános szerepléssel, és dolgozzék. Nem teheti, azt mondta, mert szüksége van a pénzre.

Bartók egyébként már régóta foglalkozott azzal a gondolattal, hogy elhagyja Magyarországot. 1919-ben Bécsbe vagy Berlinbe akart átköltözni. 1919. október 23-án írta édesanyjának Pozsonyba: „De – amennyire lehetett – már 3 országban érdeklődtem boldogulási eshetőségek iránt. Mert itt

megélni ugyan lehet, de dolgozni, ti. azt dolgozni, amit én akarok (népzenei tanulmányozás) nem lesz lehetséges legalább 10 esztendeig. Szóval, ha sikerül külföldön ilyesféle munkát végezni, akkor nincs értelme, hogy itt maradjak; ha pedig külföldön sem lehet ilyesből megélni, akkor – szintén jobb pl. Bécsben tanítani, mint Pesten, mert ott legalább vannak jó zenei intézmények (zenekarok, opera stb.), ami itt mind tönkremenőben van, hiszen a legjobbakat, egyetleneket Tangot, Dohnányit stb. kiüldözik belőlük.”

A helyzet 1939-ben persze más volt. De bizonyos tekintetben hasonló is. A Dobrovennel és velem történt budapesti esetre utal Bartók Veress Sándorhoz írt 1939. június 3-i levelében: „... Az az értesülése, hogy Magyarországot elhagyom téves. (...) Más kérdés persze, hogy ki kellene-e vándorolni (amennyiben lehetséges) vagy sem. (...) Ha valaki ittmarad, holott elmehetne, ezzel hallgatólag beleegyezik mindabba, ami itt történik, mondhatják. És ezt meg sem lehet nyilvánosan cáfolni, mert akkor abból csak baj lesz, és céltalanná válik az ittmaradás. (...) Nekem – dehát ez teljesen egyéni dolog – nincs semmi bizalmam. (...) Kodálynak semmi szándéka nincs elmenni. (...) Hallott arról a filharmóniai hangv. betiltásról? Azt mondják, egy „idegen állam” (no, vajon melyiké) követe kényszerítette ki. Ilyen körülmények közt nem vállalkozhatik az ember hangverseny-szereplésre.”

1939. december 19-én meghalt szeretett édesanyja. Szerintem ez az esemény is hozzásegítette Bartókot ahhoz az elhatározáshoz, hogy elhagyja az országot. Talán, ha édesanyja tovább él, itthon maradt volna. Bartók 1939 augusztusában néhány hetet töltött Svájcban, hogy megírja Divertimento c. vonószenekari művét. Még utólag is szemrehányást tett magának, hogy ezt a néhány hetet nem töltötte édesanyjával.

A Vigadó-beli beszélgetés körülbelül másfél órát tartott. Utána hazaszállítottam Bartókékát a Csalán útra, Budára.

Ez volt utolsó találkozásunk.

1940-ben már csupán néhányszor érintkeztünk telefonon. Ennek az évnek októberében hagyta el Bartók az országot.

Kodály Zoltánék 1945. szeptember 25-én Pécsre utaztak, hogy a város vendégeiként kipihenjék a budapesti ostrom megpróbáltatásait. Én akkor a pécsi zeneiskola igazgatója voltam. A következő napon már csak arról értesíthettem őket, hogy Bartók szeptember 26-án meghalt. A gyászír Kodályt mérhetetlenül lesújtotta.

Berajzolunk egy picit almafát

Bartók Béla emlékének

*A gyökér hallgat, dolgozik,
köp a plecsnire, nem akar
levél lenni, sem virág,
fogja a vizet, sót, vasat,
küldi föltele, hogy menjen
a világ,
fönn minden emberi,
keresi, öli önmagát,
más lenne folyvást,
gyökér soha,
bár ezt nem mondja ki,
sőt, fejtetőre áll,
rokkát ültet virágcserepbe,
öntözgeti,
és várja, hogy kihajt,
s mivel a hazug büntetése
nem az,
hogy nem hisznek neki,
hanem, hogy ő nem hisz másnak,
elhíreszteli,
hogy már a rokka is becsapja,
pedig ő különb, mint nagyapja,
és hallja a gyökér,
hogy kívül a kerítésen
neki húzzák a szerenádot,
és várják, hogy világot
gyűjtson, jelezve,
hogy meghallotta, s el van telve
örömmel,
hát kérem, álljunk meg a rímmel,
van, ugye, a gyökér,
alatta, belül, legközelebb
a léthez,
első forrásból tudja,
ha zenélnek,
és van, aki lement,
mert emlékezett a zenére,
és alázattal végigjárta,
s kötötte lovát
almafához,*

hogy megfordult a fa,
lett a gyökérből korona,
az ágakból gyökér,
s van, hogy azóta
a semmi semmit ér,
tehát a gyökér nem jelez,
turakszik még mélyebbre
hitér, tiszta vizér,
s mi történik, uram,
itt fõnn, az 1981-ben
érvényes címerekben,
ha a csõnd az egyetlen,
ami zenél?
berajzolunk egy pici almafát
gyökérrel töltele.

ÍGY LÁTTÁK BARTÓKOT

Kassák és Weöres versének párhuzamos megközelítése

Bartók Bélát és a huszadik századi magyar irodalmat erős szálak fűzik egymáshoz. Köztudott, hogy a zeneszerző nagyra becsülte Ady és Móricz munkásságát, *A Kékszakállú herceg várá-*hoz Balázs Béla szövegét választotta alapul, s amikor a *Cantata profaná-*val kezdett foglalkozni, a román nyelvű kolinda fordítását először Erdélyi József-re bízta... Sokkal gazdagabbnak látszik a kapcsolat másik oldala, az a hatás, amelyet a zeneszerző a század magyar irodalmára gyakorolt. Ha valaki összegyűjtené, igen gazdag és terjedelmes antológiát töltenének meg azok a költői és írói vallomások – hommage à Bartók –, amelyek Bartók szellemének, emberi és művészi példájának kisugárzását tükrözik. (Ezekből egy karcsú – sajnos számos filológiai hiányt és pontatlanságot tartalmazó – antológiát *Csak tiszta forrásból* címmel Fodor Ilona válogatásában a Zeneműkiadó jelentetett meg 1965-ben.) Versek és prózai megnyilatkozások valóságos tömegét ihlette Bartók génusza. A század magyar írói szinte saját művészetük és elhivatottságuk próbáját látják abban, hogy újraértelmezzék, és ki-ki a maga nyelvére „lefordítsa” a Bartók-modell jelentését. Ebből a gazdag vallomás-gyűjteményből, ebből a virtuális antológiából két reprezentatív művet választottunk ki az összehasonlító elemzés számára. Kiindulási alapként joggal feltételezhetjük, hogy – akár a képzőművészetben – az arckép nemcsak tárgyat mutatja be, hanem valamiképpen a portrékészítő arcvonásait, a két költő eltérő líraszemléletét is tükrözi.

Kassák folyóiratai, a *Tett* és a *Ma* kezdetektől támogatták Bartók törekvéseit. A *Tett*-ben jelent meg 1916-ban György Mátyás Bartók Bélának ajánlott verse. A *Ma* 1917-ben faksimilében közli egy Bartók-mű (Ady Endre: *Nem mehetek hozzád*) kottáját. A folyóirat 1918. február 1-i számát hangsúlyosan Bartók művészetének szentelték: a címlapon és a folyóiratban, mellékleten eredeti Bartók-mű, valamint Berény Róbert portréjának reprodukciója látható, megkezdik Náray Miklós Bartók művészetét elemző tanulmánya közlését, és itt lát napvilágot Kassák Lajos *Napraköszöntés* című, Bartóknak ajánlott költeménye. (Összegyűjtött verseinek kötetéből Kassák az ajánlást elhagyta.) *A Kékszakállú herceg vára* operaházi bemutatójáról szóló kritika közlésével később visszatér a lap Bartók művészetének méltatására.

Az igazsághoz tartozik, hogy Bartók, akit a teljesség igénye, „egy rembrandti elgondolás” vezetett, nem azonosította művészetét a *Tett* és a *Ma* avantgarde törekvéseivel: „Kassákéknak az a vélekedése, hogy zenémet lapjuk szolgálatába állították, tévedésen alapul...” Ám ez az elhatárolás nem akadályozta meg Kassákot abban, hogy a későbbi években is ne a legnagyobb csodálat és elismerés hangján szóljon Bartók művészetéről. Persze látnunk kell azt a változást is, amelynek során – nem kis részben talán éppen Bartók példájára és ösztönzésére – a kezdeti formabontó és avantgarde törekvésektől, a maga korai futurista és dadaista korszakától eljutott a szinte klasszicista leegyszerűsödésig, letisztulásig. Kassák Bartóknak ajánlott korai verse után többször vallott prózában is, versben is a zeneszerző nagyságáról. Cikket ír, amikor elér hozzá Bartók halálának híre, és tanulmányban emlékezik meg születésének nyolcvanadik évfordulóján. *Zene* című, a hatvanas évek elején írt költeményét is Bartók-mű hallgatása ihlette.

Bartók Béla 1940 őszén feleségével Svájcban, Franciaországon és Spanyolországon át Amerikába indult, ahonnan nem tért többé vissza. „Talán a bizonytalanságba

megyünk, de más választásunk nincs" – írta közvetlenül elutazása előtt. Október 8-án adta a budapesti Zeneakadémián utolsó hangversenyét. A jelenlevők megéreztek, hogy búcsúesten vesznek részt. Kassák alábbi versének az önkéntes száműzetésbe kényszerülő zeneszerző a „hőse”. A költeményt 1939-ben írta, és *Sötét egék alatt* című kötetében jelent meg először a következő évben.

Weöres Sándor költeménye Bartók halála után, 1957-ben keletkezett. Kötetben a *Tűzkút*-ban látott napvilágot először, 1964-ben. Megírását Kassák versétől csaknem két évtized választja el.

Kassák Lajos

A MÉRLEG SERPENYŐJE

Bartók Béla

*Szóljunk valamit a zeneszerzőről is.
Láthatod szárnyas kabátban a dobogón
s az uccán, amint levett kalappal
sétál a reggeli napsütésben.*

*Olyan vékony, mint a halszálka
olyan fehér, mint egy lilium
de ha leül a zongorához, Sárkánnyá változik át
csörömpöl, sír és néha ugat
hogy elsötétül az ég s a házak falai beomlanak.*

*Egyáltalában nem arra való figura
hogy a gyermekek elé álljon és megtanítsa őket
kesztyűbe dudálni s a szülők iránti tiszteletre.
Csak álmában fordítja felénk az arcát
csak muzsikál nekünk és soha sem kérdezi,
jelen vagyunk-e az Úrtelmutatás pillanatában.*

*Naponta átlépi a jó és rossz határát
s néha tarka virágcsokorral a kezében
érkezik meg onnan, ahol a tűz kialszik
a szüzek eltűnnek és a katonák meghalnak.
Senki sem hinné el, hogy ő az a furcsa ember
akit az angyal tüzes karddal kiűzött a Paradicsomból.*

*Pedig kétségtelen, csakis ő lehet az a Sátán, aki
levett kalappal sétál, vagy odaül a zongorához
csörömpöl, sír és néha ugat olyan irtóztatón
hogy elsötétül az ég s a házak falai beomlanak.*

Weöres Sándor

BARTÓK BÉLA

*nyugodt velőn és zűrös véletlenül keresztül
vándorol az isteni gazda
aki a kévéket otthagyja
és az oldottat kézbe fogja*

*a hegyeket és tengereket
akaratlanul háta mögé dobja
halad foszlányokon és sivatagon át
különös szomját a száraz homok oltja*

*az állat és angyal közti űrben
az élet kiszárítja kegyetlenül
merő szeretet és semmi irgalom
mi másnak kincs önéki lom
mi másnak szemétdomb önéki égi kémia*

*beágyazva józan önkivületbe
az időt folytatja tétlenül
munkája működik helyette*

*szülőanyjára visszanéz
A NAGY VILÁGON E KÍVÜL
már ott honol a kristályok körében
zengő sipok állják körül
de nem hallja nem látja*

*mert jutalmát nem kívánja
fülle örökre zárva
az általa felidézett hegy és tenger muzsikára*

A két költemény az egyezések és az eltérések gazdag változatát mutatja.

Az első pillanatban nyilvánvaló, hogy mindkét költemény szabad vers: a sorok szótagszáma és a szakaszok sorszáma kötetlen; sem a magyaros, sem az időmértékes verselés lüktetését nem érzékeljük. A hol rövidebb, hol hosszabb sorokból álló költemények nem strófákra, hanem gondolati periódusokra tagolódnak. A sorok hosszát és a szakaszok terjedelmét nem kész, átvett formai törvények, hanem az előbeszéd ritmusa, a lélegzetvétel periódusai határozzák meg.

Mindkét költemény szabad vers, de ha közelhajolunk hozzájuk, érzékelnünk kell, hogy ugyanaz a műforma különbözőképpen jelenik meg, a két költő a szabad vers kötöttségeit eltérő módon kezeli. Kassák általában a helyesírás szabályait követi, a versen belül az ismert interpunkciós jeleket használja: pont, vessző, mondatkezdő nagy betű egyaránt előfordul a költeményben. Csak a sorok végéről számúzi (egyetlen kivételt téve) a szükséges vesszőt, s a nyelvtani szabályoktól akkor tér el, amikor négy szót („Sárkány”, „Úrfelmutatás”, „Paradicsom”, „Sátán”) nagy kezdőbetűvel emel ki, s ezzel a szavaknak sajátos tartalmi jelentést szán. Kassák nem használ rímeket. Egyetlen ritmuskeltő elem a mondatok tagolása, a gondolatritmus. Ha a költemény hangzásának rokonságát keressük, a „példát” a régiségben találjuk meg: a vers tónusa, a költő hanghordozása Berzsenyit juttatja eszünkbe.

Weöresnél a szabad versnek egészen másféle megnyilatkozásaival találkozunk. A sorok hosszúsága, a szakaszok terjedelme itt is kötetlen. A kötetlenséget Weöres azzal tetézi, hogy pontot, vesszőt, nagy kezdőbetűt nem használ, a teljes interpunkció-nélküliséget valósítja meg, illetve a vers egyetlen sorát – a *Szózat*-ból kölcsönzött szavakat: A NAGY VILÁGON E KÍVÜL – végig nagy betűvel írja. A vers kis betűvel kezdődik, s pont az utolsó szó után sem áll: a lezáratlanság, az elhatárolás hiányának érzetét kelti ezzel. Olyan, mintha egy régen elkezdődött és soha véget nem érő vallomás-áradatból hallgatnánk ki egy részletet. A hang a semmiből támad, a csöndben vész el. E látszólagos formátlanságot erőteljes zenei elemek, rímek ellensúlyozzák. Ugyanis annak ellenére, hogy Weöres sem a sorok

szótagszámát, sem a szakaszok terjedelmét nem köti meg, a sorok végén – szabálytalan elrendezésben, bármiféle képlet érvényesítése nélkül – rimeket találunk. Ezeket a zenei egybecsengéseket Weöres oly rafinált módon alkalmazza, hogy szinte észrevétlenül, a „verstudat” alatt hatnak: nem érzékeljük őket, mégis jelen vannak, a vers formátlanságát, kötetlenségét cáfolják. E formai elemek a Weöres-verset nem a régiséggel, nem a magyar líra hagyományával, sokkal inkább a modern európai költészet kifejezésmódjával rokonítják.

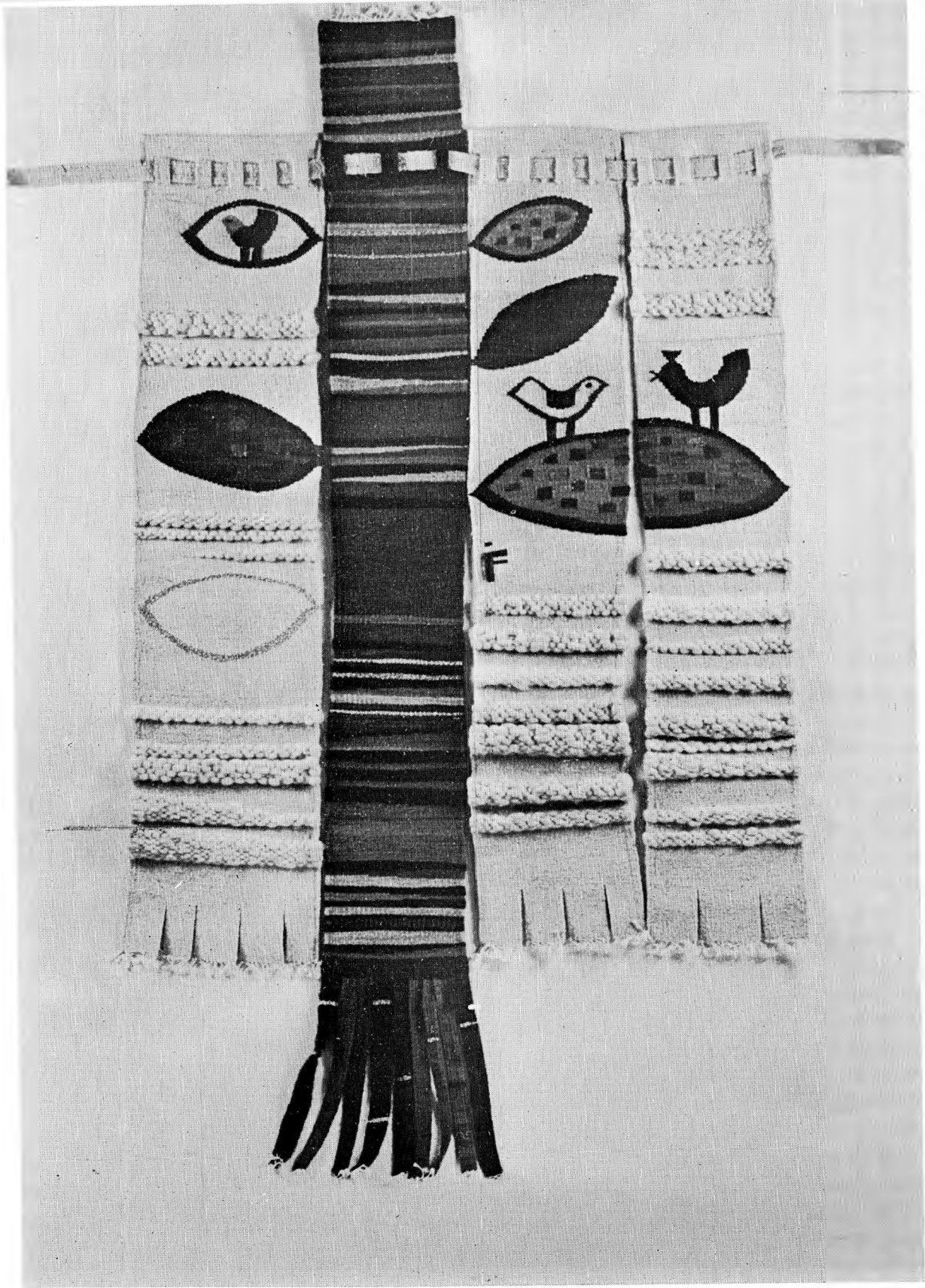
Mindezt kiegészíthetjük azzal, hogy mind Kassák versének a szabad versen átszillanó ódon hangzása, Berzsenyivel egyberímelő tónusa és „közérthetősége”, mind Weöres költeményének modern disszonanciája, palástolt, rejtett zeneisége olyan kifejezési forma, amely nem idegen Bartók egyetemes, konzonanciát és disszonanciát magába olvasztó, szintézist teremtő zenéjéül, olyan két „hang”, amely jól illik a Bartók művészetét megidéző költői interpretációhoz. E két költemény szintjén nem tehető föl tehát a kérdés, hogy melyik megszólalás az adekvátabb, az értéke-sebb, a hitelesebb kifejezési forma. Sokkal inkább az érdemel vizsgálatot, hogy a két eltérő alkatú költő – személyiségének és költői alkatának határain belül – hogyan és milyen intenzitással fogalmazza meg Bartókhöz való viszonyát.

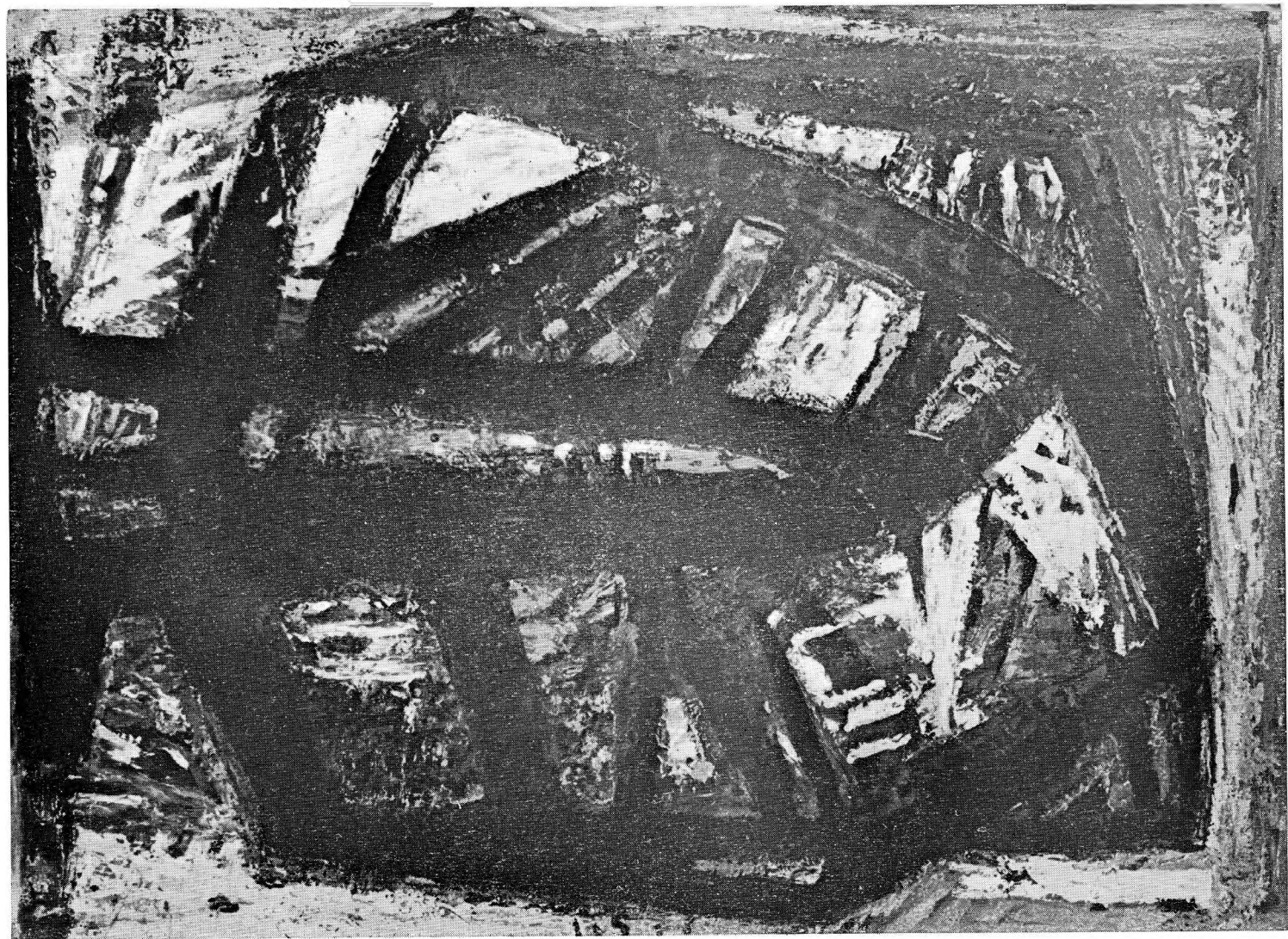
Kassák költeménye egyetlen gondolati-szerkezeti ív: lassan, fokozatosan emelkedik egyre magasabbra, majd hirtelen visszahajlik oda, ahonnan elindult. Ezt az ívet tükrözi a költemény nyelvi anyaga: az ismétlés (Kassák a költemény végén megismétli a versindító elemeket), s a költemény formai tagolódása, a részek terjedelmi aránya: a szakaszok egymáshoz és a költemény egészéhez való viszonya. A Kassák-vers belső tagolását a lélegzetvétel, az élőbeszéd ritmusa adja. Az első szakasz négy, a második öt, a harmadik és a negyedik hat-hat sorból áll. A szakaszok terjedelme, a két lélegzetvétel közti időtartam, a versmondatok száma egyre emelkedik, majd az utolsó szakaszban a sorszám ismét négyre esik vissza. A huszonöt sorból álló költemény érzelmi-indulati görbéje – zenei kifejezéssel élve – lassú crescendóval kezdődik, és gyors, rövid, visszafogott decrescendóval ér véget.

Említettük, hogy Kassák több költeményben tisztelgett Bartók művésze előtt. *Zene* című „prózában írt költeménye”, mely a *Tölgyfa levelei* című, késői kötetben látott napvilágot (1964), ugyancsak Bartók-vers. De míg ez a költemény egyetlen Bartók-mű, a *II. Hegedű-Zongora Szonáta* meghallgatásának élményét adja vissza, s ahogy a prózavers címe is jelzi, magáról a zenéről, a zene varázsáról szól, addig *A mérleg serpenyője Bartók Béla* című vers a zeneszerzőt, Bartók emberi alakját jeleníti meg. Erre figyelmeztet már a költemény első leütése; a bevezető sorban a költő mintegy egész műve témáját megjelöli: „Szóljunk valamit a zeneszerzőről is.” Ezzel az egyszerű közléssel, bejelentéssel indul a költemény, hogy a sorok lépcsőin egyre följebb emelkedve eljusson végső mondandójához: az emberi személyiség és a zene bartóki egységének a gondolatáig.

A hang, a tónus egyre följebb emelkedik. A tárgyyszerű közlés után Bartók emberi alakját idézi meg a vers abban a kétféle szituációban, ahogy Kassák látta és találkozott vele: „szárnyas kabátban a dobogón / s az uccán, amint levett kalappal / sétál a reggeli napsütésben.” A két villanásnyi képet két hasonlat követi. A hasonlatok még mindig Bartók testi valóságára, megjelenésére, vékony, törekeny termetére, fehér hajára utalnak, de amihez hasonlítja, amivel összeköti a költő ezeket az emberi-testi tulajdonságokat, már valamiféle rendkívüli, légies elemet kever a költeménybe. Kassák ezzel a két eredeti képi leleménnyel jellemzi a zeneszerzőt: „Olyan vékony, mint a halszájka / olyan fehér, mint egy liliom”.

A vers fordulóponthoz érkezett. Az ember-Bartók bemutatása után megjelenik a zenélő, a muzsikáló Bartók. Ellentétes kötőszó vezet a fordulót: „de ha leül a zongorához...”, majd egy meghökkentő, nagy kezdőbetűvel írt szó következik: „Sárkánnyá változik át...”, majd három, roppant érzékletes, cselekvést kifejező ige – egyben hangutánzó szó – zárja le a közlést: „csörömpöl, sir és néha ugat”. (A korábbi változatban zeneileg sokkal egyhangúbb és erőtelenebb megoldás szerepelt:

„pöröl és csörömpöl és néha sír”). Az elképzelt jelenetet két módhatározó emeli meg, és növeli szinte kozmikus méretűvé: „hogy elsötétül az ég s a házak falai beomlanak.” A „Sárkány” szót a versben még további három, nagy kezdőbetűvel írt szó követi, mindegyik hangsúlyos helyen – a szakaszok végén vagy elején – áll, a négy szó egymással valamiféle rendszert alkot, s akár a bartóki zene jelzőiként is fölfoghatjuk őket, melyek e zene kivételes szépségét, nagyszerűségét, ellentéteket magába ölelő, a diszsonanciából harmóniát teremtő erejét érzékeltetik: „Sárkány” – „Úrfelmutatás”, „Paradicsom” – „Sátán”. (Csaknem ugyanezeket az ellentétes tartalmú szavakat hívja elő a rádióban meghallgatott *II. Hegedű-Zongora Szonáta* Kassák *Zene* című versében: „Egyszerre vagyok részese a pokol ostromának és az Úrfelmutatás pillanatainak”).

A harmadik szakasz köznapi szavakat és kifejezéseket kever a költemény nyelvébe: „figura”, „megtanítsa őket kesztyűbe dudálni”. A sorok Bartók személyiségére, egyéniségére, emberi magatartására utalnak, de aztán újból a Bartók-zene, a zeneszerző Bartók bemutatása kerül előtérbe: „csak muzsikál nekünk”. Az Úrfelmutatás kivételes és ünnepélyes pillanatára való hivatkozás után – a vers következő, legterjedelmesebb és a vers egészét tekintve közvetlenül a befejezést megelőző részben – találjuk Bartók zenéjének kassáki, plasztikus, ellentétes fogalmakkal nyomatékosított jellemzését: „Naponta átlépi a jó és rossz határát / s néha tarka virágcsokorral a kezében / érkezik meg onnan, ahol a tűz kialszik / a szüzek eltűnnek és a katonák meghalnak.” Majd a leírás visszatér Bartók emberi alakjára: Bartókot a költő „furcsa ember”-nek nevezi, és a vers talán legerőteljesebb szavával kapcsolja össze nevét: „csakis ő lehet az a Sátán...” A költemény egésze szempontjából legfontosabb az a mód, ahogy Kassák egybemossa Bartók emberi alakját és muzsikáját. Szava szinte észrevétlenül hajlik át Bartók emberi arcának jellemzéséből a bartóki muzsika karakterének és minőségének érzékeltetésébe. Ezzel azt a fölismerést szuggerálja olvasóiba, hogy Bartók azok közé az alkotók közé tartozik, akikben emberi személyiség és művészi, zeneszerzői kvalitás egy és oszthatatlan, s Kassák számára a „Bartók-modell” mindenekelőtt ennek az egységnek a megvalósítását, etikai parancsát jelenti.

A vers záró sorai visszautalnak az indításra, keretbe zárják s mintegy összefoglalják a költemény mondandóját. Egy megismételt kép Bartók emberi arcáról: „levett kalappal sétál”. Egy megismételt kép a zeneszerzőről: „odaül a zongorához”. Majd a három, már ismert, érzékletes szó: „csörömpöl, sír és néha ugat”. Végül a két módhatározó: „hogy elsötétül az ég s a házak beomlanak.” Az is nagyon jellemző, hogy mi az a két szó, ami nem szerepelt a kezdéskor, amivel bővült az ismétlés, s amitől a befejezés sokkal több, hangsúlyosabb, mint a vers elején álló sorok puszta megisméltése: „olyan irtóztatón”.

A költemény mikro-világa a közlés intenzitását, a vers-egész hatásosságát szolgálja. A vers legjellemzőbb belső szerkezeti törvénye az arányosság, a kettős tagolódás, a párhuzamosság és az ellentét. A legkisebb építőelemekben ugyanazt a kettőséget figyelhetjük meg, ami a költemény egészében érvényesül. A vers gondolati tartalma: az ember és a muzsikus Bartók szerves egységet alkot. Ezt a gondolati tartalmat sugalmazzák és erősítik föl a vers mikro-világában megmutatkozó párhuzamok, az egymást erősítő, dialektikusan kiegészítő gondolat-, mondat- és szó-párok. A fölsorolások legtöbbször két tagból állnak. A mondat típusok közül leginkább a két-két tagmondatból álló mellérendelés fordul elő.

Az indítás két képben jeleníti meg Bartók emberi alakját, a dobogón és az utcán. Amikor emberi arcát hasonlatokkal érzékelteti, két teljes hasonlatot ír egymás alá. Ugyanennek a szakasznak a végén az igei fölsorolás után két módhatározó tagmondat áll. A következő főmondat ismét két tagmondattal bővül: „nem arra való figura / hogy a gyermekek elé álljon és megtanítsa őket...” Mire? A második tagmondat további két azonos mondatrészsel egészül ki: „kesztyűbe dudálni s a szülők iránti tiszteletre.” A következő két, egymással párhuzamos viszonyban álló mondatot azonos szavak vezetnek be: „Csak álmában fordítja felénk az arcát / csak muzsikál nekünk...” A vers legkisebb nyelvi alkotóelemei, a szavak között is föl-

fedezhetjük a párhuzamosságot illetve az ellentétet: „jó” – „rossz”, „naponta” – „néha”, „szűkek” – „katonák”.

Érdeemes még egy pillantást vetni a költemény nyelvi anyagára. Éppoly dísztelen, mint a költemény formája, és éppoly egyszerű, mint az apró verselemek kapcsolódása. Kassák köznapi, úgynevezett költőietlen szavakkal kelt meghökkentő hatást. Azt írja Bartókról: „nem arra való figura”, majd két sorral alább az ismert szólást („késztyübe dudálni”) szövi a versbe. A huszonöt sorban mindössze két hasonlat fordul elő. Diszítőelemeket, újszerű jelzőt, szókapcsolatot, metaforát nem találunk. A nyelvi elemek közül leghangsúlyosabbak az igék, melyek mindig érzékletes cselekvést, mozgást fejeznek ki: „szóljunk”, „láthatod”, „sétál”, „leül”, „átváltozik”, „csörömpöl”, „sír”, „ugat”, „elsötétül”, „beomlanak” stb. Figyelemre méltó, hogy amíg Kassák versében harminc ige fordul elő, addig a csaknem azonos terjedelmű Weöres-költeményben csupán tizenöt. Weöresnél az állítmányt ige helyett gyakran névszó fejezi ki. Nemcsak az igék száma különböző a két versben, hanem jellegük, fajtájuk, funkciójuk is. Kassák csupa mozgalmas, érzékletes, cselekvő igét használ. Weöres igéi kevésbé „megfoghatók”, „olvadékonyabbak”, és állítás helyett tagadást kifejezők: „vándorol”, „otthagya”, „folytatja”, „működik”, „honor”, „nem hallja”, „nem látja”, „nem kívánja” stb. Kassák versében a részecskék kettős tagolású elrendezésének megfelelően gyakori a kapcsolatot kifejező „s”, „és” kötőszó, valamint az ellentétet hordozó „de”, a választásra utaló „vagy”, valamint a páros kötőszó, a „mint – mint”, „csak – csak”.

Bár Kassák költeményében – az alcimen kívül – nincs egyetlen utalás, hogy Bartókról szól, a legelső sor elárulja, hogy zeneszerző alakját idézi föl a költő. Weöres verse sokkal rejtőzködőbb, áttételesebb portré. Címe *Bartók Béla*, de csak a legutolsó, a huszonnegyedik sorból, egészen pontosan a legutolsó szóból derül fény, hogy zeneszerzőről és muzsikáról van szó. Ezt a „megoldást”, az utolsó szóra tartogatott közlést az előző sorokban csak néhány utalás készíti elő: a költő „zengő sipok”-at emleget, a hangok befogadására utal negatív igével („nem hallja”), valamint a hallás érzékzervére hivatkozik („füle örökre zárva”).

A két költemény tárgya közös, de a téma megközelítése, költői „ábrázolása” különböző. Kassák költeménye egyetlen iv, a vers lezárása a kezdetekhez való visszatérés. Weöres versének tagolása is az élőbeszéd, az emberi lélegzetvételt ritmusához igazodik, kötetlen sorszámú szakaszokból áll, mégpedig a sorok számát tekintve a következő elrendezésben: 4–4–5–3–5–3. Weöres verse csaknem ugyanannyi szakaszra oszlik, mint Kassáké, azonban a szakaszok sorszáma és a szakaszokban előforduló mondatok száma, illetve a részeknek egymáshoz való viszonya eltérő. Ott egy hosszabb, elnyújtott crescendo „tételt” egy gyors decrescendo zárt; itt az első két rész azonos terjedelmű, ezt egy hosszabb (csupa névszói állítmányt tartalmazó) és egy rövidebb rész követi, majd ez a hosszabb-rövidebb terjedelmi arány megismétlődik. A vers szerkezeti-indulati görbéje tehát zenei kifejezésekre lefordítva: lassú emelkedés (crescendo) – gyors visszafogás (decrescendo) – emelkedés (crescendo) – visszafogás (decrescendo). Ez a párhuzamosságot és ismétlést tükröző szerkezet pontosan megfelel a költemény gondolati hangsúly-elosztásának: a legfontosabb közlést, a gondolati tartalom kifejtését a költő a vers befejező szakaszaira tartogatja, a terjedelmi arányok mellett az utolsó előtti szakaszban elhelyezett végig nagybetűs sor is ezt hangsúlyozza.

Amíg Kassák az első sorban azonnal rámutat „hősére”, majd a költeményben végig realista képek sorában idézi föl Bartók emberi alakját, addig Weöres költeményéből valósággal úgy kell kihámozni, hogy a költő közlései mire illetve kire vona'koznak. Weöres „hősét” a költemény második sorában nevezi meg: „isteni gazdá”-nak mondja. A további állítások mind rá vonatkoznak Ő az, aki „vándorol”, aki „halad”, aki „visszanéz” stb. Amennyire a metafora eredeti és találó, épp annyira nehezen érzékelhető és megközelíthető. A képek, amelyekből a költő a verset fölépíti, illetve amelyeket a költői képzelet az „isteni gazda” kifejezésre asszociál, egy heroikus, emberfeletti, isteni nagyságot állítanak az olvasó elé. A vers

elején az oldott kéve képe már valamiféle biblikus hangulatot ébreszt. A hegyeket és a tengereket háta mögé dobó alak viszont a népmesék nagyerejű, csodatevő figuráját idézi föl. Nem-emberi, nem-evilági lényét legérzékletesebben ezek a névszói állítmányokból építkező sorok fejezik ki: „merő szeretet és semmi irgalom / mi másnak kincs őnéki lom / mi másnak szemétdomb őnéki égi kémia”.

A vers „hőse” valamiféle térbeli utat tesz meg. Erre utalnak ezek az igék: „vándorol”, „halad”. Ez a tér azonban a reális téren kívüli, s az idő is, amióta és ameddig a vándorlás tart, nem reális idő. Hol vándorol az „isteni gazda”? „nyugodt velőn és zűrös véletlenül keresztül”. Hol halad? „foszlányokon és sivatagon át”. Hol jár? „az állat és angyal közti űrben”. Kozmikus méretűvé tágított tér és idő ez: „már ott honol a kristályok körében”. Illetve a Vörösmartytól kölcsönvett kifejezéssel: „A NAGY VILÁGON E KÍVÜL”. Az „isteni gazda” eljutott tehát oda, ahol már az általa földidézett hangokat sem hallja: „jutalmát nem kívánja / füle örökre zárva”. Csak az általa földidézett hangok zengenek. A munka eredménye az igazán fontos. A személyiség, az alkotó, az emberi arc, a dobogó, a zongora, a szárnyas kabát, a halszájka törekenységű test, a liliom fehér haj (ezek Kassák versének motívumai) mind elenyészhet, elporladhat, de a zene örökkön szólni fog. És egyedül ez a lényeges. Nem a zeneszerző személye, hanem a muzsikája. Nem a Bartók-modell etikus tartalma, hanem a művészet orfikus varázsa. – Milyen ez a zene Weöres szerint? Az „isteni gazdá”-ról mondottakat vonatkoztassuk a Bartók-műre, és akkor megkapjuk az életmű Weöres Sándor-i jellemzését: emberhez szóló és emberfeletti, szabálytalan, rendhagyó, kivételes, fölkaparó, átformáló...

Kassák a zeneszerzőről beszél, Weöres a bartóki zenéről. Úgy is mondhatnánk, Weöres verse ott folytatja a portrérajzolást, ahol Kassák abbahagyja. Kassák az ember és a zeneszerző egységét érezteti meg Bartók személyében, Weöres a személytől, az embertől, a tértől és időtől független zene hatalmáról és nagyszerűségéről beszél.

Ezzel a megállapítással azonban nem szembeállítani, hanem összekötni szeretnénk a két költeményt. Pontosabban: arra rámutatni, hogy talán éppen a Kassák-vers felől nyílik út a Weöres-vers megközelítéséhez: Kassák versének ismeretében válik teljessé Weöres költeményének a jelentése.

A különbség persze nyilvánvaló. Kassák verse realista jellemzés, portré Bartók emberi arcáról és zenéjéről. E lírai realizmuson legföljebb a szimbólummá emelt kifejezések és azonosítások lépnek át. Weöres költeménye ezzel szemben látomás, kozmikus tágított vízió, ahol a látomáson egyetlen kép, az „isteni gazda” képe uralkodik, de a hozzá kapcsolódó asszociációk már elkerülik a kézzelfogható realitást, a tér és az idő hagyományos fogalmát, s a versben olyan „vándorútnak” vagyunk a tanúi, részesei, ahol a vándorlás a „nagyvilágon” és az idő volt-van-lesz megszokott keretein kívül zajlik.

A lírai látásmód különbözősége a két költemény nyelvi anyagában is megfigyelhető. Kassák igéi érzéletes szavak; Weöres igéi elvont kifejezések: „folytatja”, „működik”, „nem kívánja”. Névszói is többnyire elvont fogalmak: „állat”, „angyal”, „szeretet”, „irgalom”, „önkivület”, „idő”, „munka”.

Van valami azonban, ami Kassák és Weöres versét igen közel sodorja egymáshoz. Ez a versek mikro-világában megmutakozó rokonság. Weöres éppúgy, mint Kassák, a versépítésben a párhuzamosságot, az elemek páros egymás mellé rendelését részesíti előnyben. Két helyhatározóval indítja a verset: „nyugodt velőn és zűrös véletlenül keresztül”, s mindegyik főnévhez egy-egy jelzőt illeszt. Az „isteni gazdá”-ra két cselekvő ige vonatkozik: „otthagya”-„kézbe fogja”. A vándorlás során mit dob háta mögé? „hegyeket” és „tengereket”. A haladással kapcsolatban újabb páros helyhatározó következik: „foszlányokon és sivatagon át”. Emeljük ki még néhány további páros szókapcsolatot a költeményből: „állat”-„angyal”, „szeretet”-„irgalom”, „merő”-„semmi”, „kincs”-„lom”, „másnak”-„őnéki” (két-szer is!), „szemétdomb”-„égi kémia”. A vers végén háromszoros tagadás áll: „nem hallja”-„nem látja”-„nem kívánja”. És párhuzam a vers lezárása is (együttal a

vers elején szerepelt szavak megismétlése): „hegy és tenger”. A mindössze huszonnégy sorból álló költeményben tizenhárom nyelvi párhuzam fordul elő. A párhuzamosságokat a kapcsolatot kifejező kötőszó, a hét „és” nyomatékosítja.

Abból indultunk ki, hogy mindkét költemény szabad vers, de ugyanazt a formát Kassák és Weöres másképpen kezeli. Kassáknál a sorok szótagszáma és a szakaszok terjedelme kötetlen, s a gondolatok tagolásán és a vers-elemek párhuzamosságán kívül más ritmuserősítő elemet, például alliterációt vagy rímet nem használ. A sorok hosszúsága és a szakaszok sorszáma Weöresnél is kötetlen. A gondolatok periodikus tagolásán és a verselemek párhuzamosságán kívül azonban itt más rímuskeltő elemeket, rimeket is találunk. Elhelyezkedésük nem követ képletet, s hatásuk igen rafináltan érvényesül. Am ha jól megfigyeljük, érzékelnünk kell, hogy a költemény rímei igen sűrűn és szorosan pántolják át a sorokat. Egészen pontosan: a költemény huszonnégy sorából mindössze öt rimtelen. A rimelő sorvégek megoszlása is figyelemre méltó: az egyik rím például tízszer fordul elő, s a tíz sorvégi, hangsúlyosan elhelyezett szóból hat ige: „gazda”, „hagyja”, „fogja”, „dobja”, „oltja”, „kémia”, „látja”, „kívánja”, „zárva”, „muzsikára”. Páros rimű sorvégek: „irgalom”–„lom”, „önkivületbe”–„helyette”. Továbbá találni rímet, amely búvópatak módjában az egész verset átszövi, s hol itt, hol ott – összesen ötször – bukkan föl a sorok végén: „keresztül”, „kegyetlenül”, „tétlenül”, „kívül”, „körül”.

Kassák és Weöres két különböző alkatú és szemléletű lírikusa korunknak. Kassák immár lezárult és Weöres ma is továbbépülő és gazdagodó életműve eltérő ars poeticák jegyében fogant. Kassák számtalan műfajban, versben, regényben, novellában, festészetben, esszében megnyilatkozó, a szerkesztést alkotásként művelő, a formabontás és az avantgarde törekvések papájának kikiáltott, költészetben egyedül a szabad vers kötetlenségét elismerő, ugyanakkor mindegyik kifejezési formában rejtőzködő alkatú művész, aki a maga korai futurista és dadaista korszakától a klasszicista leegyszerűsödésig jutott el. Weöres viszont született lírikus, életét teljesen betölti a költészet, „alanyi költő”, titkot, személyes tartózkodást nem ismerő, kitárulkozó művész, aki a legszigorúbb formai törvényeket és költészeteket, sőt idegen korok jelmezét és stílusjegyeit is magára ölti. Kassák formai kötetlenséget hirdet, ugyanakkor személyisége rejtve marad. Weöres mindig önmagából merít, önmagáról szól, ugyanakkor a versforma szigorú törvényeivel pántolja körül műveit. Két eltérő költői alkat, amely éppen önmaga hajlamainak legyőzésével teremt egyformán magasrendű költészetet.

Az alkotókban rejlő különbséget ugyanazon témáról szóló két versük is igazolja. Kassák Bartók-verse annak a költőnek az alkotása, aki a szabad vers látszólagos kötetlensége mögött is elrejti személyiségét, és „tárgyáról” beszél. Weöres Bartók-verse viszont annak a lírikusnak az alkotása, aki áradó személyes hangját, a képzelt csapongó szárnyalását a szabad vers formájában is szigorú ritmikai szabályokkal fegyelmezi. A két Bartók-vers két eltérő költői látásmód megnyilvánulása ugyanabban a témában. Összevetésük arról győz meg, hogy eltérő ars poeticák követésével is születhetnek azonos értékű, maradandó alkotások.

ARATÓ KÁROLY

„Az éjszaka zenéje”

Bartók művére

*Én cirpelek, én krúgatok,
szálló vadkacsaraj vagyok,
hallható némaság,
füledbe süvítő nád,*

*vagyok süvítő némaság,
fülednek hallhatatlan nád,
nem krúgatok, nem cirpelek
– hallom neszed, érzem neszed.*

*Virradatig álmod vagyok:
mocsarak fölött kavarog –*

*PANG! – Riadva, fél-éberen
tanulod a hallást velem,
aki a gyökereket –
PANG! – óriási szívütésedet.*

*A szoborcsoport-szénakazlak
magányát, ivó halmak
uszony-verdesését
meghallhatod,
ha benned a csöndem
ragyog.*

*Hozzád lassan messziről,
vízbe dőlt fa rügyeitől,
szittyósból, tors közül,
ahol csigahéj kívül.*

*Sűrű szigeten a nád,
átszűri reggelig az éjszakát:
csillagok fénytelen maradnak
benne a holnapi napnak.*

PANG!

*Ki mégis cirpelek és krúgatok,
ki szálló vadkacsaraj vagyok,
ki virradatig álmod vagyok,*

*ki mocsarak fölött kavarog,
ki hallja a gyökereket,
ki óriási szívütésedet,
ki szigeten a sűrű nád,*

PANG!

*ki szittyósból, a tors közül
a Hang.*

PÁLINKÁS GYÖRGY

Öröktől részem

*S én mint volt halott leukoplasztos számmal
Viszonzom a jókivánatok: Üdv vagy így hogy
Volt szerencsém vagy aztán interior: Jó éjszakát
Legyen veletek Minden jót
Az összefüggés csak látszólagos gyengébb
Bár figyelmes tanítványaim most emlékeznek a
Higiéniás rendszabályokra s oly fontos tünetekre
Hívják fel utólag figyelmem mint a helyes öltözködés
A kijelölt napok alatt de kérdem én egyszer s mindenkorra
Munkaruhát jelent e rendszabály Így hát ez álöltözet
Mindig zavarba ejt Gyanús e tévutcában
Bipla fogakkal és büntudattal a nyers harapás
S a tiszta szobában szenny-e a szó ha járatlan
A tisztaság hiányában Anyám háza várt olykor
S főleg a kezdet kezdetén S ő hinné hogy a köszönés
Pilléreinek befuttatása várható tünet e sűrű alkonyon
De miért vállalnánk fel ily valamikori és kegyelmet
Sem kérő testeket még akkor is ha rossz hírbe
Keveredett gyávaságaink tartalékos állományait köszöntenénk
Egy sosemvolt háború okán
Kérdem én most már ez országnyi országban ezért
Örökre részem e félhang mit salutíroz a magány
Vagy élhetek mit valóban nem tudok magyarázni*

TÜKÖRCSEREPEK

Bartók fölvetette, nem volna-e előnyösebb, ha a zeneműveket úgy adnák elő, hogy szerzőjüket nem nevezik meg...

S néhány éve joggal írhatta Lendvai Ernő, hogy „a század egyik legnagyobb zenészerő, bár itt alkotott közöttünk, alig tudunk többet, mint egy-egy XVII. századi mesterről és műhelytitkairól...”

Bach művei száz éves csipkerózsika-álomban rejtőztek el. A zene, amely nem része az emberi életnek, szellemi létünk terméketlen misztériuma. Időzített csoda, mely tétlen vár a maga pillanatára.

A remekmű természetes léte, hogy éljen – általunk, velünk, bennünk, hogy asszimilálódjék befogadói tudatában. Az alkotás folyamatát gyakran rokonítják az anyasággal. Az alkotás és az azt befogadó élmény találkozása a legmélyebb emberi erőket mozgató cselekmény, a két nem teremtő ösztönének analógiája, az emberi tudat egyre jobb minőségét fölfedeztető, létfontosságú kaland.

Az alábbi jegyzetek, idézetek, „novella-töredékek” régi és új interjúk, találkozások dirib-darabjai; nem ígérhetnek mást, mint a széttört tükörcserepek: felvillan bennük a valóság egy-egy részlete, a közelképek torzításaival egy-egy arcvonás, vagy az arc egy-egy pillanata.

1969 tavaszán – úgy emlékszem – Jancsó Miklós filmjének forgatására érkezett Magyarországra Marina Vlady. Elmondta, hogy ha esténként szabad ideje akad, akkor hangversenyre jár. Akkor zenét hallgat.

– Imádom Bachot – szölt a stúdióban elszánt és szemérmes mosollyal. – Valósággal fölemel. És gyakran forog lemezjátszómon egy magyar hanglemez. A kékszakállú herceg vára. Itt az Operában a minap láttam Bartók három színpadi művét. A „Mandarin” megragadott merészségével és nagy fölfedezés volt számomra.

Vladyról eszembe jut, hogy egy német lexikon szerint A kékszakállú herceg vára „meghallgathatatlanul túlhaladott zene”.

– Klasszikus remekműl Oly boldogság vezényelni ezt a művet, mint Mozartot – mondta 1980 szilveszterén Münchenben Solti György, a világhírű karmester, aki akkor és ott tekintette meg a Magyar Televízió és külföldi partnereinek vadonatúj filmjét, amelyet Szinetár Miklós rendezett. A zenefelvétel (Decca-hanglemez) karmestere a London Philharmonic Orchestra élén Sir Georg Solti... Judit: Sass Sylvia, a kékszakállú herceg; Kováts Kolos.

Solti György családja körében, élénken, följajzottan figyelte a filmet – a hét ajtó feltárulását, az operához társuló képi világot, az énekesek filmszínészi teljesítményét. Solti kirobbanó heves temperamentum; a szószzerinti könnyes meghatottság pillanata a film alkotói számára többet jelenthet a szóban is megfogalmazott elismerésnél.

Itthon s szerte a világon milliók előtt tárul fel ez a hét ajtó. 1969 tavaszán – egy rádióműsor érdekében – levelet írtunk Yehudi Menuhinnek. Többek közt ezt kérdeztem: vajon valós értéknek bizonyult-e korunkban Bartók művészete, vagy pedig a választottak szűkülő körén túl könnyen kell számolnia? Érettnek bizonyulnak-e embermilliók Bartók befogadására morális és zenei értelemben?

Válaszát talán érdemes újra fölidézni. (Megjegyezve, hogy Bartók, utolsó befejezett művét Yehudi Menuhin rendelésére írta; együtt csiszolták, alakították ki a szólószonáta – ismét Bach nevét kell említenünk, mint inspiráló példaképet – végleges formáját.)

„Nagyon örülök, hogy Bartók Bélára vonatkozó egyik kérdésüket a zene és a moralitás fogalmaival kapcsolták össze. Bartók zenéje nagyon morális zene. Moralitás alatt én azt értem, amikor az ember tisztában van nemcsak saját magával, hanem az egész étellel, a világegyetemmel, helyével és felelősségével az étellel szemben, sőt nemcsak az emberi étellel szemben, hanem általában az Étellel szemben. Bartók zenéje megtestesíti ezt a moralitást. Az ő zenéje az egész emberiség számára alapvető érzéseket, gondolatokat és magatartásbeli formákat tükröz. Az ő zenéje nem a zeneszerzők hiúsága, találatkonysága vagy képessége által korlátozott zene; nem, ez a zene messzebbre megy, olyan érzésekről és gondolatokról beszél, amelyek az élet örökérvényű velejárói. Ez vonatkozik a szenvedésre, az örömrre, a rajongásra, a misztikus harmóniára, a szerelem és szenvedély, az erőszak és türelmetlenség érzésére, amit mindnyájan jól ismerünk az életből. Ezért felelek örömmel arra a kérdésre, vajon képes-e korunk embere értékelni Bartók muzsikáját, annak teljes zenei és erkölcsi valójában. Erre a kérdésre pozitív választ kell adnom. Bartók zenéje összeforrott a legnagyobbak művészetével, lett legyen az zene, szobrászat vagy festészet, és mint ilyen, mindig aktuális lesz, mert mindig igaz marad.

Azt is megkérdeztek tőlem, vajon képes-e Bartók zenéje megtermékenyíteni, gazdagítani az emberiséget azon kiválasztottakon kívül is, akik értik zenéjét. Ismét csak azt szeretném mondani, hogy nem akarok önkényesen határt vonni a kiválasztottak és az emberiség között általában. És ugyancsak nem akarok határt szabni, mint arra az Önök következő kérdése ösztönözne, a széles tömegek és azok között, akik hajlandók megfizetni a szellemi erőfeszítés és érzelmi kitárulkozás árát. Én azt hiszem, hogy mindnyájunknak kell fizetni valamilyen árat az életért, és a széles tömegek sokkal súlyosabb árat fizetnek érte, mint bárki más. A szellemi erőfeszítés, amelyre a művészet készletet, nincs fenntartva a szellemi tornákban és érzelmi tevékenységben gyakorlott emberek számára. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy mindenki egyformán élvezi a művészetet, vagy ugyanazt a művészetet szereti, egyáltalán nem. De azt igenis szeretném kijelenteni, hogy a szellemi erőfeszítés önmagában, az érzelmi tevékenység önmagában nem korlátozódik a kiválasztottak egy csoportjára, és hogy ezek a tulajdonságok a zene iránti szeretetnek csak velejárói, de nem feltételei. De ha az embert a zene értése és szeretete vezérli, akkor szívesen megfizeti a szellemi erőfeszítés és érzelmi tevékenység árát.

Lehet, hogy amit mondtam, egy kicsit utópisztikusnak tűnik, mert én magam is tudom, hogy a zenének nagyon sok olyan formája és stílusa van, amikor a hallgató szereti átadni magát egy csodálatos és passzív mozdulatlanságnak, amikor hagyja, hogy a zene hullámai magukkal ragadják. Van azután intellektuálisabb zene is, de ez a kettősség megvan minden ember életében. Néha szükségünk van egy kis passzív kikapcsolódásra, arra, hogy cigányzenét hallgassunk, annak a csodálatos magyar primásnak az előadásában, aki soha nem tanult szolfézst, aki kényszermentesen játszik, s ezzel nem ér fel semmiféle írott kotta. Máskor viszont érteni akarunk, elmélyedve analizálni, és egyik szükségletből a másikba sodródunk. És ismételten azt kell mondanom, hogy egyiknek sem vagyunk szakemberei. Törekednünk kell arra, hogy meg is értsük, amit szeretünk; nem lehet vakon szeretni.

Legkedvesebb műveim egyike Bartók egyik utolsó műve, hegedű-szólószonátája, amelyet nemrég játszottam lemezre. Azóta szeretem ezt a darabot, amióta néhány évvel ezelőtt először láttam. És ebben a műben megtaláltam a haza iránti vágyakozás és fájdalom legszívzaggatóbb és legnosztalgikusabb kifejezését, helyesebben egy olyan haza iránti vágyakozás kifejezését, amit Bartók mint fiatal ember ismert. A mezők illata, az élet zaja, a természet hangjai, a tánc, a népi táncok, ez az, ami Bartóknak New Yorkban hiányzott, és lehet-e csodálkozni rajta? Minden erőfeszítésünk ellenére, amit mi, kollegái tettünk azért, hogy Bartók otthon érezze magát, mégsem érezte otthon magát egy nagyvárosban sem és talán éppen ez az

oka annak, hogy megírta a zeneirodalom talán legmeghatóbb művét, vagy legalábbis a zeneirodalom számomra legmeghatóbb művét.

Ez a mű éppúgy kifejezi az ő nosztalgiáját szülőföldje iránt, mint ahogy kifejezi a magyar paraszt vágyakozását faluja iránt, az ember nosztalgiáját múltja iránt, vagy azoknak a millióknak nosztalgiáját hazájuk iránt, akiket elűztek földjükről és akiknek száma sokkal nagyobb, mint amennyit a világ valaha is látott. És ez a mű igazában nem is lehet más, mint ezeknek a millióknak kifejezése. Mert az ő számukra ez a zene mindig kifejezőbb lesz, mint a zenei szakeberek számára, akiket jobban lekött Bartók tökéletes mesterségbeli tudása.

„Számomra, és remélem, hogy sokak számára az ő zenéje örökérvényű marad.”

Halála előtt néhány hónappal egy órás beszélgetés készült Székely Mihállyal. Az élő beszéd személyes melegsége, elfogódott tartózkodása, s az örömteli dúdolgatások; illusztrációk: egy-egy prozódiai megoldás azonnali bemutatása – mind fölidézhetetlen. A közölhető mondatok az emlékezet (vagy képzelet) rekonstruáló készségét igénylik.

– Ahogy Ozmin szerepét Kleiber – kezdett vallomásaiban Székely Mihály egy új fejezetet –, úgy a Kékszakállú herceg szerepét Bartók Béla egyénisége indította el bennem sok évtizedes útjára. Bartók látta, hogy én mély basszus vagyok, és átírta nekem a mű pár taktusát. Ez saját kezeirásával benne van a kottában. Természetesen Failoni Sergio olasz karmester nem érezte a magyar rubatókat a műben. Ő azt követelte, hogy ami a kottában van, azt pontosan, szigorúan tartsuk be. Vagyis a pontozott kottákat, úgy kellett pontosan énekelni, és semmi rubatót nem engedett. Én vitatkoztam vele, hogy ezt szabadabban kell előadni. Sok vita volt köztünk, végül szóltam Bartóknak, hogy kérem tanár úr, én szeretném ezt így és így énekelni, – és elénekeltem neki. Bartók csak bólogatott és megszólalt az ő halk hangján. Azt mondja: kérem, ezt én is így képzeltem el, de ezt nem lehet lekottázni, ezt nem lehet leírni így, ahogy ön ezt előadja. És úgy énekelhettem aztán, ahogy jónak találtam. A Kékszakállú kedvencemmé vált, hiszen szerénytelenség nélkül mondhatom, én indítottam el a külföldi nagy sikerek felé.

Bartók az utolsó próbákon személyesen vett részt. Útmutatásul mondott néhány dolgot még, ez nagyon nagyon sokat jelentett, akkor kaptam igazán kedvet a Kékszakállúhoz, amikor láttam, hogy ez a hallatlanul szerény ember nem gáncsokodott, ha valami rossz volt, de ha egy részlet jól sikerült, akkor mondhatni felugrott és azt mondta, így képzeltem én ezt el! Érdekes, hogy ezen a próbán készült Bartókról az egyetlen fénykép, amelyen Bartók mosolyog.

A mikrofon előtt: századunk egyik legkiválóbb francia muzsikusa, Pierre Boulez. Azután egyik legnagyobb írónk: Tamási Áron.

Boulez azt mondta:

– Minden nagy muzsikusként vannak olyan mesterfogásai, amelyeket a nagyközönség nem tud felfogni. Igazán kíváncsi volnék például, hogy egy amatőr, egy zenekedvelő mennyit ért meg egy Bach-fúgából. A mű felépítéséből nyilván édes-keveset ért meg, de fogékony a mű bizonyos részletei iránt, a zenei kifejezés iránt, és azt hiszem, hogy ebből a szempontból Bartók sem kivétel, és klasszicizmus nem áll szükségszerűen összefüggésben zenei nyelvének modernségével. Annyi bizonyos, hogy Bartók zenéje is különböző szinteken érthető, egy szűk elit számára magasabb fokon, de a tömegek számára közvetlenebb módon.

Tamási Áron dallamos, tárgyilagos hittel megcsendülő hangon Bartókról ennyit mondott.

– Nagy veszteség számomra, hogy Bartókot személyesen nem ismertem. Sokszor volt eszemben, hogy írjak róla, erre vágytam is, de félttem is az írástól. Vágytam azért, mert annak a szellemi forrásnak a hevületét, amely a két háború

között Magyarországon is nyilvánosságra tört, valahogy ő tudta úgy kifejezni, hogy annak nemcsak zeneművészeti, hanem társadalmi, sőt világnézeti jelentősége lett. Amit róla mondani szeretnék, annak talán ez lenne a magja. Ennek a magnak a rokonait már a két háború között némely írónál is megtaláljuk. Egy kicsit talán ilyen rokonmag az én Rendes feltámadás c. elbeszélésem is, amely éppen abban az időben íródott, 1930–31-ben, amikor a Cantata Profana a zene szárnyain felrepült.

1980 augusztusában hazalátogatott a világhírű Magyar vonósnégyes brácsaművésze: Koromzay Dénes. A Televízió stúdiójába két íróbarátja kísérte el: Ottlik Géza és Vas István.

Vas István Bartók című verse, ez a helyszíni közvetítésként friss, létfontosságú vallomás volt a rögtönzendő (és rögzítésre váró) társalgás nyitánya:

„... Az ötödik
Vonósnégyest Koromzayék játszották először
A Zeneakadémián. Sokan elmentek a szünetben.
Volt hely bőven, mindenki a földszintre vonult le.
Az oldalerkélyen csak mi maradtunk, buta gögből,
Meg a karzat másik szélén Bartók egyedül.”

A vonósnégyes későbbi világhódításának első nagy eseménye ez a Bartók mű volt – magyarázta Koromzay. És egy véletlen. Beethoven és Schubertet nem kezdő vonósnégyes társaságtól akart a publikum hallani. Nekünk valami érdekes újat kellett mindig bemutatnunk, hogy figyelmet kelthessünk. Játsszottuk barátaink műveit nagy örömmel, Veress Sándor és Kadosa kvartettjeit, de azóta eltűnt szerzők darabjait is megtanultuk egy-egy külföldi szerződés reményében.

Egy este, meghívottként belépve Waldbauer Imre szobájába, látom, hogy a zongoráján egy kézirat van. Őt méter távolságból is felismertem: ez Bartók kezeírása! Kérdezem Imrét, aki régebben tanárom volt, majd barátjává fogadott – mi ez? Mondja, Bartók új vonósnégyese. Megrezdült bennem minden: csodálatos volna, ha ezt a darabot (az akkor már világhírű zeneszerző új darabját) mi előadhatnánk. Az eddigi vonósnégyeseket hagyományosan a Waldbauer-kvartett mutatta be, az első kettőt nekik is ajánlotta Bartók. Megkértem Waldbauert, adja kölcsön a kéziratot. Minthogy sok dolguk miatt még nem akartak a próbákhoz hozzákezdeni, teljesítette a kérésemet. Mindig reggel 7 és 9 közt próbáltunk, azután mentünk a zenekarokba, rádióba, ki-ki dolga után. Megérkeztem másnap reggel hétkor, hónom alatt az ötödik vonósnégyessel. Képzeltetik az izgalmat; telefonáltunk Kadosának, Veressnek; szétosztottuk a partitúrát, ők egy nap alatt lemásolták (közben boldogan megismerkedtek a művel), mi kiirtuk a szólamokat s hozzákezdtünk, igen tapasztalatlanul, a próbákhoz. Egy hónap múlva szóltunk Bartóknak, hogy megtanultuk a darabját, ha érdekli, örömmel eljátszanánk. Bartók igazán a legkevésbé hiú szerző volt, akit valaha ismertem, de azért olyan komponista nincs, aki nem szeretné hallani a zenéjét, s így rögtön el is jött.

Rendkívül határozott volt, elképzeléseit pontosan megkövetelte előadásunktól. Elkeseredve műveinek silány előadásai miatt, szinte eltúlozva az utasításokat, pontosan meghatározta, hogy egy-egy szakasz tíz vagy tizenkét másodperc legyen-e előadásunkban. Ő maga – mint zongoraművész – soha nem játszotta kétszer egyformán a darabokat, de ezekhez az elképzeléseikhez makacsul ragaszkodott. A Scherzo különösen nehéz volt, a 4+2+3 tagolású ütemek... Nem szerette Bartók a mechanikus metronomot, nem tartotta elég pontosnak. Ezért szerkesztett magának egy ingát, amit azután magával hozott a próbákra. Az ingának (a lassú ütések miatt) igen hosszúnak kellett lennie. Egész délután nyúztuk ezt a tételt, ő könyörtelenül ragaszkodott az általa megadott tempóhoz. Emlékszem, hogy az ingával boldoguljon, fölállt egy asztalra. Teljesen szürrealisztikus az emlék: vért izzadva dolgozunk a hőségben s fölöttünk a fehér arcú Bartók az ingával...

Tejütfényben

Bartóknak

*Szállj le márvány trónusodról,
páncéodat dobd a tűbe;
tűzgally-sipkás hold-sátorban
búg a vénék hegedűje.
Ezüstcsipkés gím nyakáról
sámáncsizma koppan földre;
pörög a lánc, rózsza-kengyel
szirmot himbál gyöngycipőre.*

*Forgó táncos
baltát hajít
juharágak
agyarához.
Hóban lebeg
ludas vánkos
tollszaggatók
asztalához.*

*Fonnak, szőnek;
csigolyányi
aranyorsók
kergetőznek.
Kemencetűz
tejütfényű
hamut röptet
lepedőnek.*

*Érc háborog, kék patájú
láng bitangol vastoronyba.
Csillagháló vér-szijasan
csontot borít jégmalomba.*

*Sárkányfogú eresz alól
sárkányt űző trombita szól,
kerít a dal,
döng a tor.
Anyák ölen bő tejőke,
kőmadaras kármentőbe
tut a bor.*

*Tölt a férti,
tálas asszony
kése csattan
pöre pontyon,
mellén jácint-mécs lobog.
Nádszalagos kerítésre
billen az est sugár-léce,
lombosak a farkasok.*

*Győz a férti,
gyújt az asszony.
Gyertya pillog
pohár-ormon,
viaszpántja pirosabb.
Gyémántozza horhosait,
csikóhangú karámaid
retesz-nyitó virradat.*

*Híd hullámszik margarétán
Táltos elé hull a szél.
Vadász göbé boglyás bércről
sasfiakkal Napba ér.
Szárnyakból font szőnyegen jár,
játsszó fenyők ősei
hajolnak rá, csupros lócák
vándorváró őrei.*

*Jajból épül a Mindenség,
jajból, csorba örömből;
kapujában csuklyás Artó
koponyákon dörömböl.
Fényből épül a Mindenség,
fényből, gajdos örömből;
kapujában a Dajkáló
pólyát bontva dörömböl.*

*Ezüstcsipkés gim nyakáról
sámáncsizma koppan földre;
pörög a lánc, rózsakengyel
szirmot himbál gyöngycipőre.
Szállj le márvány trónusodról,
páncélotat dobd a tűbe;
tűzgally-sipkás hold-sátorban
búg a vénnek hegedűje.*

VERESS SÁNDOR NÉGY LEVELE BARTÓK BÉLÁHOZ

Veress Sándor zeneszerző (született 1907. február 1-én Kolozsvárott), a Bartók és Kodály életművén építő alkotók *első* generációjának egyik legkiválóbb komponistája, Kodály zeneszerző tanítványai közé tartozott 1925 és 1930 közt a Zeneakadémián. A harmincas évek közepétől körülbelül egy évtizedig műveinek bemutatói eseményszámba mentek, műveire külföldön is felfigyeltek (I. vonósnégyesére 1935-ben Prágában, II. vonósnégyesére 1937-ben Párizsban, továbbá e művek londoni, amszterdami, bázeli, barcelonai, bécsi és strassburgi bemutatói során); maga Veress pedig a felszabadulás után idehaza fontos közéleti, zenepolitikai pozíciókra tett szert.

Mint a magyar zenei élet prominens személyisége maradt külföldön a Rajk-per idején. Ez fájdalmas tény. Azóta Veress kompozíciói Magyarországon csak szóróványosan hangzanak el. Mint például a zongorára, vonósokra és ütősökre írt *Veresenymű* magyarországi bemutatója 1965. február 4-én; a *Szent Agoston Psalmusa az eretnekek ellen* (Babits zoltárfordítására készült, basszushangra, kórusra és zenekarra írt kompozíció) előadása 1970. május 25-én; a *Passacaglia concertante* – oboára és vonósokra írt mű – magyarországi bemutatója 1974. október 3-án. Átlag ötvenként egy-egy reprezentatív előadás. Veress Sándor karakterisztikus, sokszínű életművének felmutatására és értékelésére ez vajmi kevés. Kompozíciói valójában két csoportra oszlanak: művek, amelyeket *már* nem ismer, és művek, amelyeket *még* nem ismer a mai nemzedék.

Bernben él. Kezdetben az ottani konzervatórium zeneszerzési és zeneelméleti tanszakának, később az egyetem zenetudományi tanszékének tanáraként, majd vezetőjeként; végül 1977 óta az alkotómunkának szenteli ideje javát. Bernben él – kivéve, amikor szemeszterektől szemeszterekig amerikai és ausztráliai egyetemek meghívott vendégtanáráként ismerteti idegen kontinensek zenére szomjazó fiataljaival a modern magyar zenét, és ezzel együtt hazáját, Magyarországot. Óceánokon túl is komponál. Baltimore-ban írja *Musica concertante c.*, tizenkét vonóshangszerre komponált művét és a *Szólócsellószonátát*; Adelaide-ben a *Wind Quintet c.* művét és a *Songs of the Seasons* átszellemült hét madrigálját Christopher Brennan ausztrál költő verseire; szerzői búcsúhangversenyén azonban nem ez a hét madrigál, hanem József Attila öt megzenésített dala, Veress még 1945-ben itthon készült műve hangzik el.

Magyarságát útításkájában vitte magával.

Idehaza Lajtha László ösztönzésére már korán magával ragadta a népzene gyűjtés országjáró láza, az ocsúdó magyarság etnográfikus hűségű megrajzolásának vágya. Moldvai gyűjtőútjának idején huszonnégy éves, többi gyűjtőútján sincs túl harmincadik esztendején.

Bartók érdeklődését valójában ezzel kelthette fel maga iránt. De a kompozícióit is ismerte és pianista kvalitásaira is felfigyelt. Amikor a török zenei élet modern európai vívmányokkal való felrészítése forog szóban, Bartók egy levelében, amelyet Rásonyi professzornak Ankarába küld, Veress Sándort is ajánlja: „fiatal zeneszerzőink legjobbjai közé tartozik, jó zongorista is, népdalgyűjtéssel is foglalkozik”. Zongoratanárai ugyan papírforma szerint Hegyi Emánuel és Székely Arnold, azonban Bartók óráira jár be, s hogy Bartók a kompozíciói iránt is érdeklődik,

ez Veress művészi kibontakozásának aranyfedezete. Úgy is mondhatnánk: az egész életét meghatározó erkölcsi eltökéltség magyarázata.

Az angliai tartózkodásához szükséges szabadságkérelmét Bartók melegen pártolja, bár itthon is szükség lenne rá; Veress a Magyar Tudományos Akadémián őrzött népdalgyűjtemények kiadásra való előkészítésének, rendszerezésének munkálataiban vesz részt.

Kodály érdeklődése ez idő tájt kiterjed az angol zenei oktatás gyakorlatára, amelynek tanulmányozásában Veress Sándornak is fontos szerepet szán. Ugyanekkor Veress – harminchárom esztendőskorában – itt jut el zeneszerzői koncertező élete kitágításának nagy pillanatához, éppen a második világháború előestéjén, egy beláthatatlan világháborús felbolydult állapotában, a hét-tenger-ura angol világbirodalom középpontjában. Londoni tartózkodásának szép emléke Hegedűversenyének befejezése és hegedűre és zongorára írt II. szonátájának „Dallamos” (első) tétele. Itt méri fel, Londonban, a nyugati társadalom kiábrándító valóságát és itt mer reménykedni egy kelet-közép-európai jövő perspektíváiban. Hogy mennyire és hogyan, erről tanúskodnak Bartókhhoz írt, fennmaradt levelei.

Amikor 1949-ben mégis az emigráció mellett dönt, egy egész magyar családtörténelem emlékét viszi magával.

Édesapja, Veress Endre, okmánykutató történész volt; a hatvanas évek elején és születése száz éves fordulóján, 1968-ban, Ruffy Péter több cikkben vázolta érdemeit és hirt adott hatalmas kéziratok hagyatékáról, amelyet Pécsen élő Endre fia (a berni zeneszerző testvéröccse) rendszerezett és ma is kezel (28 ezer lap kézirat, 40 ezer jegyzetlap és több mint 15 ezer levél). Töredékben maradt főműve az ötven kötetre tervezett *Fontes*-ek – magyar és erdélyi történelmi források okleveles gyűjteménye, amelyből csak kisebb rész jelent meg, Magyarországon és Romániában.

A nagyapja, Veress Sándor, a 48-as emigráció Mikes Kelemenje, követte török földre Kossuthot, majd mint „a londoni egyetemről hitelt mérnök” a Havasalföld és Moldva egyesüléséből létrejött román állam egyik első vasútépítőjeként működött (lásd: *Beke György: Veress Sándor tolla és körzője*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest 1976.). Emlékirataival a bukaresti magyar emigrációban emlékezetes helyet foglal el.

A zeneszerző Veress Sándor, állandó levelezésben hazájával, Molnár Antalhoz címzett, Baltimore-ból 1966. május 3-án kelt beszámolójában, sűrű utazásait mintegy indokolva, jellemzően mondja: „családunkban nyilván öröklődött az utazási, világlátási vágy”.

Ez a világlátási vágy azonban állandó hazavágyakozás is. E sorok írójának küldött egyik képeslapján, Londonból írja 1979. március 25-én: „... itt loholtam ebben a behemót városban... fel's alá egy hétig ígéreteket gyűjtögetve (Klézsén népdalokat szívesebben gyűjtögetnék)...”

Amde Veress Bartókhhoz írt leveleinél maradván: noha ezek a levelek önmagukban is becses kortörténelmi dokumentumok, különös értékük, hogy visszaverődik belőlük Bartók nagy gondja, a magyar zenei megújulás jövőjének útja a fenyegető második világháború árnyékában. Tükröződik belőlük a náci hatalom torkába csúszó ország.

Ezekben a levelekben a szabad emberi kibontakozás próbája feszül. A kor gyötrelmeire adható humanista válasz formulája.

A Bartókhhoz írt levelek – íme! – így válnak a Bartók-kutatás szerves részeivé. Ha nem volna erre bizonyosság Denijs Dille nagy publikációja, a 213 Bartókhhoz írt levél. (Documenta Bartókiana, Heft 3., Akadémiai Kiadó, Budapest 1968.)

Természetes, hogy ezután nagyon érdekel bennünket maga a zene, olyan alkotó életműve, aki Bartók és Kodály szintézisében találta meg zenei formavilága határtalanságát és határait. Benne a magyar zenei anyanyelv (pentatónia) az új bécsi iskola struktúráinak (tizenkétfokúság) adaptációjával egyéni stílussá ötvöződött, ugyanekkor a mai avantgarde excentricitások közepette valójában a nagy európai

hagyományokhoz hű hangvétel őrzője maradt. Robbanó erővel terhes polifonikus világ ez, mégis dallamosan színes világ (a *Klee-fantázia* 7 képe, a *Zongoratrió* 3 festménye egy-egy Claude Lorrain, Poussin és Brueghel képre): *eredeti* hangvilág.

Veress Sándor alkotásainak összegező felmérése idehaza egyszerre több műhelyben is folyamatban van, életéről könyv készül, zeneszerzői életműve remélhetőleg gazdagabb változatosságban kerül nyilvánosságra, előadásra az eddiginél. Hazai értékeinknek talán még ebben a különösen tékozló évszázadában.

A levelek eredeti példányait a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének Bartók Archivuma őrzi. Közzétételük engedélyezéséért Veress Sándornak tartozunk köszönettel.

[1] [Budapest, 1935. XI. 25.]

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Szíves felszólítására közlöm népdalgyűjtéseim adatait:

1930. VII., VIII. *Moldova* (Klészse, Somoska, Forrófalva, Nagypatak, Bogdánfalva, Kalugerpataka, Trunk, Chetres)
57 hengeren 137 dallam.

1934. VI. *Rábaköz* (Bágyog, Rábaszovát)
10 hengeren 37 dallam.

1935. VI., VII. *Rábaköz* (Szany, Egyházaskesző)
25 hengeren 99 dallam.

Összesen: 273 dallam.

Budapest, 1935. XI. 25.

Tiszteletteljes üdvözlettel
Veress Sándor

[2] Amsterdam, 18. I. 39.
Koninginneweg 150. Z.
c/o H. v. d. Eerenbeemt

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Itteni dolgaim egy része csak most tisztázódott annyira, hogy további terveimről írhatok s egyúttal a T. Akadémián időközben lejárt szabadságom ügyében is kikérhetem Tanár Úr véleményét.

Eddigi londoni tartózkodásom főleg avval telt el, hogy megírtam hegedűversenyemet s a teljes zenekari anyagot is elkészítettem hozzá, hogy Végh Sándor barátom febr. 2-i itteni rádiókoncertjén eljátszhassa. Előzőleg azonban a darabot velem három – félig-meddig szerzői estnek számító – koncerten itt, Utrechtben meg Hágában mutattuk be. Úgy látszik, hogy úgy a hegedűversenynek, mint új zongoradarabjaimnak sikere nyomán még több hangversenyre lesz kilátásunk, sőt esetleg Londonban kiadási lehetőség is adódik a kritikák alapján. Ami általában itt és Angliában feltűnő, az a nagy érdeklődés, ami az embereket művészetek és zene iránt eltölti. Sajnos bizony, Pestről ugyanez nem mondható el...

Szeretném tehát itt-tartózkodásomat ameddig csak körülményeim engedik, meghosszabbítani. Arra kérem Tanár Urat, ha nincs kifogása ellene, legyen szíves szabadságom megújítása iránti kérvényemet újból pártolni. Sajnos az otthoni körülmények olyanok, hogy arra a keresetre, amit én a T. A.-i szolgálattal szerzek, nagy szükség van. De meg azután a végcél mégis csak az, hogy a külföldi kóborlás után megint folytassam otthoni munkámat. Viszont azt is tudom, hogy Tanár Úrnak most nagy szüksége van segítségre. Azért arra gondoltam, hogy esetleg öcsém, aki maga is muzsikus, bizo-

nyos munkákban helyettesíthetne engem addig, míg újra hazaérkezem. Megkérdeztem ezt tőle, de sajnós, azt írta, hogy – éppen utolsó évét végezvén az Akadémián – lehetetlen most erre vállalkoznia. Szó lehetne azonban arról, hogy ha szortírozási, rendezési stb. munkák volnának, azt ő hetenként elhozná Tanár Úrtól s odahaza Anyám, aki már nekem úgyszólván sokat segített népzenei meg egyéb kottamásolási dolgokban, végezhetne valamit a nekem kiosztott munkákból.

Én mindenesetre megírom öcsémnek, hogy a jövő héten keresse fel Tanár Urat a T. Akadémián s kérdezze meg, szó lehet-e erről a megoldásról. Tőle azután meg fogom tudni a választát s szabadságom meghosszabbítása iránti kérvényemet aszerint fogom intézni.

Magam előreláthatólag még jövő hét végéig itt maradok s azután visszamegyek Londonba, hogy ottani dolgaimnak utánanézhessenek, mert a hegedűverseny megírása ebben eddig meglehetősen megakadályozott.

Szíves üdvözlettel mélyen tisztelő híve

Veress Sándor

[3]

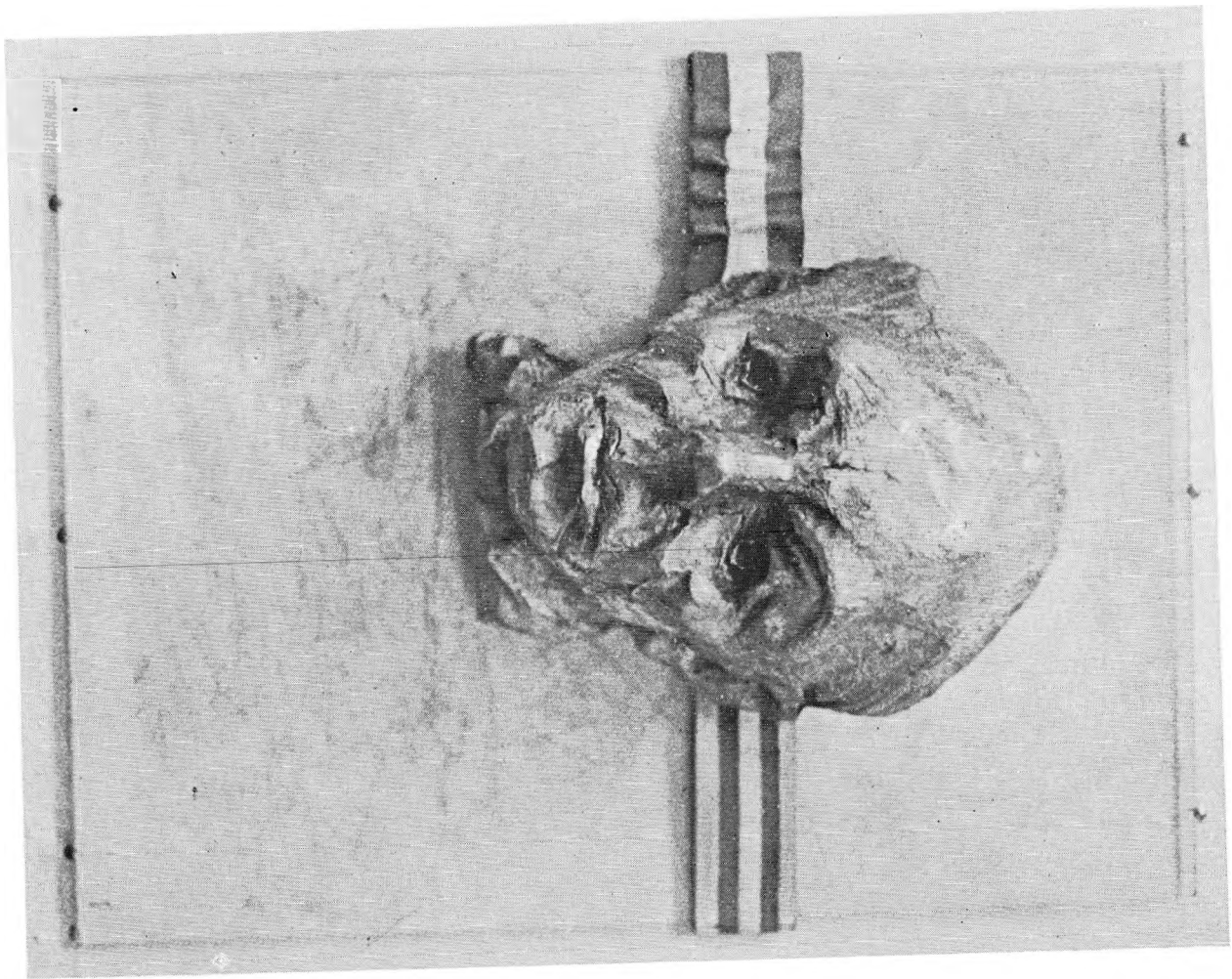
76. Lancaster Avenue
West Dulwich,
London, S. E. 27.
1939. máj. 6.

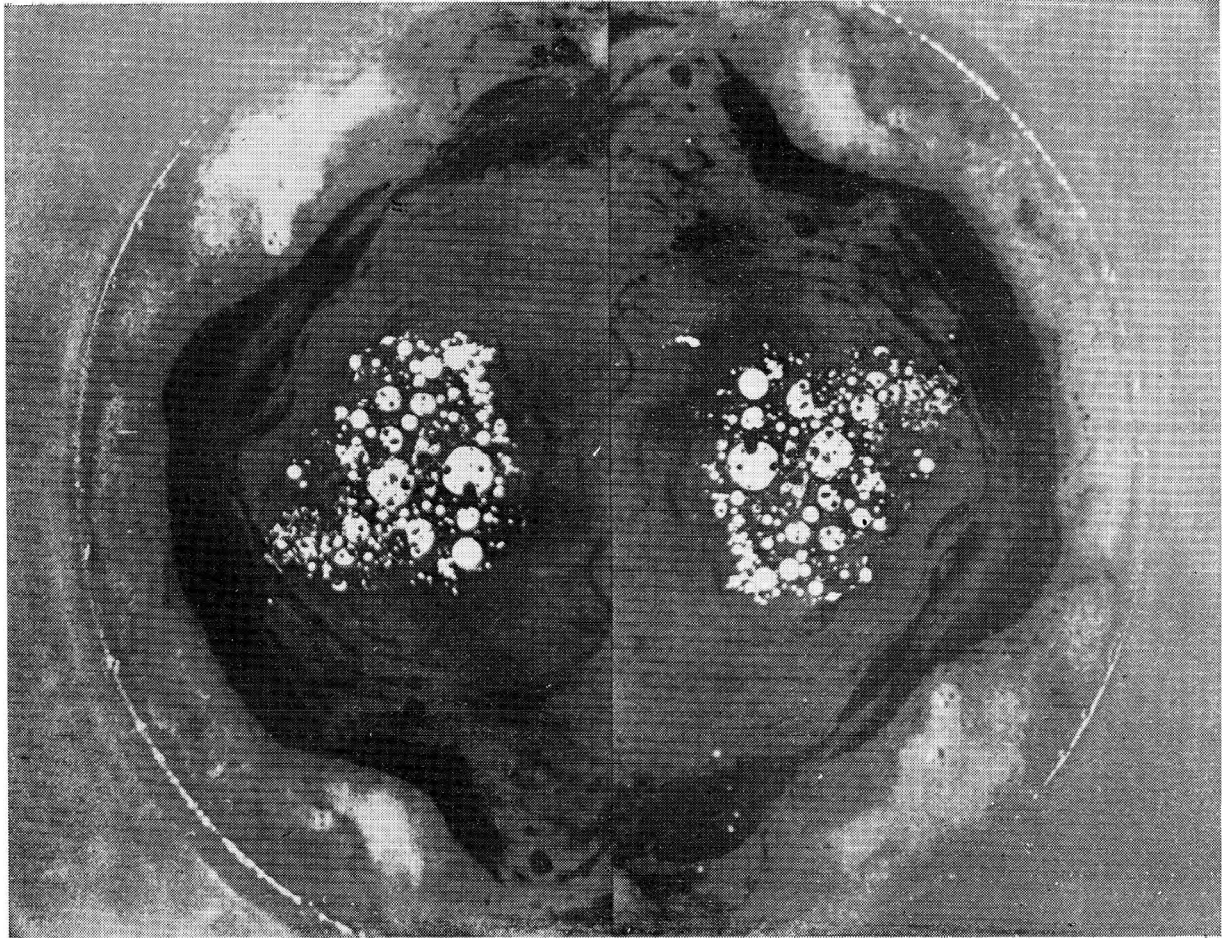
Kedves Tanár Úr!

Tegnap Dent-tel voltam együtt s tőle hallottam, hogy Tanár Úr avval a gondolattal foglalkozik, hogy elhagyva Magyarországot, Amerikába költözik. Közelebbit Dent sem tudott, hallván ezt a hírt ő is csak közvetve. Bennem ez az újság érthető megrökönyödést keltett több okból is s arra kérem, ne vegye sem zaklatásnak, sem pedig kíváncsiskodásnak, ha a hír valódisága felől érdeklődöm.

Nem tudom még, időközben lejárt perमित meg fogják-e hosszabbítani. De, ha tartózkodási engedélyemet őszig meg is kapom, úgy gondoltam, a nyári hónapokra hazamennék s ledolgoznék valamit felgyülemlett hátralékból. Szeptemberben aztán – nyitva hagyva itt magam mögött a kaput – aszerint maradnék Pesten, vagy jönnék újra ide – amint a megélhetési viszonyok diktálják.

Ámde, ha Tanár Úr időközben elhagyná Pestet, ez az én terveimet is nagyban befolyásolná. Először is, nem tudom, mi lenne a népzenei dolgokkal s kinek kellene akkor dolgozni. Másfelől meg, ha igaz a hír, Tanár Úr elhatározásából arra kell következtetnem, hogy az otthoni állapotok sokkal jobban romlottak, mint azt innen nézve láthatom. Az angol lapok – jó ideje már – Magyarországról majdnem semmit sem írnak. A levelek, melyeket különböző emberektől kapok, általában pesszimisták, de hát optimizmusra végeredményben itt sincs sok ok. És, ha kitörne a világbotrány, egyformán rossz lenne mindenütt. Viszont szabadság a világnak ezen a táján még mindig van s ez minden egyéb nehézség ellenére is elviselhetővé teszi az életet. Ha ezt otthon az embertől végképp elveszik (s a magamfajta kezdőtől, aki mégcsak nem is párttag, bizonyára előbb, mint Tanár Úrtól), akkor kénytelen volnék eredeti tervemet módosítani s megkísérelni, hogy az elutazáskor gondolt néhány hónapból esetleg néhány évi távolmaradást próbáljak csinálni. De erre igazán csak végszükségben szánám magam rá,

akkor, ha otthon minden nyugodt munka lehetősége megszűnnék. (Pedig a nyugalom fogalmát az ember már úgyis mennyire leértékelt!)

Itteni dolgom különben mennék is, meg nem is. Erkölcsi elismerés van bőven, anyagi kevés. A történelem folyásával szemben nem lehet harcolni s az ember csak arra törekedhet, hogy átláboljon valahogy ezen az árvízen s reménykedjék benne, hogy az árvízből nem lesz özönvíz.

Szívélyes üdvözlettel, őszinte tisztelője
Veress Sándor

[4]

76, Lancaster Avenue,
West Dulwich,
London, S. E. 27.
1939. jún. 18.

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Köszönöm szíves sorait. Sajnálám, ha fáradtságot okoztam volna kérdéseimmel, ámde magamnak is annyi gondot okoznak ezek a problémák, hogy feltétlenül tudnom kellett véleményét e dolgokról, mielőtt ittmaradásomról vagy hazatértemről határozok. Bár itt valódi elhatározásról alig lehet szó. Mert akár ezt, akár amazt választom, mindenütt egy csomó olyan dologgal találok szemben magam, amivel nem értek egyet. A demokráciák ma már nem demokráciák a szó ideális, múltszázadvégi értelmében. A kormányok nem cselekedhetnek szabadon, mert csakúgy, mint az újságtrösztökön keresztül irányított és külszínre spontán „közvélemény”, teljesen a nagykapitalizmus mindent megfojtó hatalmában vannak. Azonkívül az angol élet – legalább is a londoni – lassanként teljesen elveszti tradicionális formáit. A rengeteg – állítólag ma is hetenként 1000-re tehető – beözönlő menekült (akiknek legnagyobb százaléka igazán nem mondható valami magasrendű emberpéldánynak) fokról-fokra mindjobban elközömbösíti az angol élet színeit. Ezek az emberek mindenüvé befurakodnak és részben, mert hazájukból kiüldöztek, részben pedig, mert egy álhumanista internacionalizmust hirdetnek, teljesen gyökerüket vesztették. Valójában sehova nem tartoznak, de külszínre – és ez a nagy veszedelem az angolságra – angolabbak akarnak lenni az angoloknál. Nem az angolok humanitása és vendégszeretete folytán itt menedéket talált németek vagy csehek, hanem itt új hazát talált új angolok, az angol nép kultúrája és tradíciója nélkül. Ennekfolytán eszközeikben nem válogatósak s Angliát új vadászterületnek tekintik, ahelyett, hogy megkísérelnék magukévá tenni új hazájuk kultúráját.

Mi mármost mindennek a következménye? Egyrészt az angolokban – a „fogadd be a tótot, kiver a házadból” helyzet folytán – mind jobban erősödő idegengyűlölet. Ez, ha a dolgok így folynak tovább, két-három év múlva feltétlenül egy idegenek ellen irányuló erőszakos akcióban fog kirobbanni, hiszen ezekben a szigetlakókban amúgyis mindig volt valami titkos ellen-szenv a kontinentális emberrel szemben. Másrészt a magam szempontjából az irtózás attól, hogy én is egy legyek – ha lélekben nem is, de látszólag, a dolgok kiélezettsége miatt – az Angliát kirabló idegenek között. Igaz, ha most nekilátnék, esetleg sikerülne fél év alatt egy jobb megélhetést kiverekedni, mint amire az otthoni állapotok mellett számíthatok. De ez a mindennapi megélhetés viszont még nem minden, hiszen csupán a napi kenyeret meg ennek a megrothadt civilizációnak néhány „áldását” jelenti – ez pedig bizony nem több „egyszerű tovább-tengődésnél”.

Mindennek meggondolása és belátása tehát a hazamenetelre vezet. Igen, de...

Mi lesz, ha az embertől elveszik az egyéni szabadságot, ami itt – meg kell adni – teljes mértékben megillet mindenkit? Ha besorozzák géppé, számmá és olyan egyenruhát kényszerítenek rá, amivel nem ért egyet?! És főleg, ha lehetetlenné teszik, hogy segítőmunkát végezzen? Hiszen nem volna semmi baj, ha az ember zavartalanul és teljes szívéből végezhetné ezt a segítőmunkát. De mi lesz, ha ezek a kultúrálatlan, hazaáruló betyárok mindent kezükbe kaparintanak s lehetetlenné tesznek minden építő-igyekezetet?

És azután a legnagyobb veszedelem: a német okkupáció. Erről itt már Csehország után sokat írtak, most pedig rövid időn belül – hat hétre teszik – biztosra veszik. Mi igaz belőle, mi nem, nem tudom, hiszen olyan időket élünk, hogy azt sem lehet kiszámítani, mi lesz holnap, nemhogy hat hétre előre lehessen jósolni. De magamban már valahogy elintéztem ennek a lehetőségét is. Egyre mindenestre jó lesz: akkor végre meg fog teremődni a magyar egység, mint ez már annyiszor történt történelmünkben. És gyakorlatunk is van már abban, hogy idegen uralmak véseit kibírjuk. Csak tragikus, hogy ilyen vigasztalást kell keresni a magyarság fennmaradásának eme sorsdöntő óráiban.

Valahogy azért érzésem azt mondja, nem fog mindez még öt évig tartani, amíg bizalmunk utolsó kis lángocskája is kialszik, mint Hindemithé.

Mindevvél a hosszú fejtegetéssel csak azért terheltem, hogy valahogy megindokoljam teljes tanácsstalanságomat jövőmet illetőleg. Végeredményben valamilyen baj mindenütt van s inkább csak a bajok között lehet válogatni. Az európai civilizáció ma fennálló három államformája közül egyiket sem lehet, mint a másik kettőnél sokkal jobbat előnyben részesíteni, és teljes szívvel harcosává szegődni. Az egész európai civilizáció, a fehér emberek technikai-örülete miatt megrothadt s csak a különböző fokozatú bajok között lehet válogatni. Régi és mindinkább erősödő meggyőződés, hogy az új európai kultúra Közép-Kelet-Európa és Kelet elhasználatlan népi-rezervoárjaiból fog felépülni, míg ennek a Hollywood és fegyvergyárosok diktálta nyugati civilizációnak feltétlenül el kell pusztulnia.

Mindent összevetve tehát és minden tanácsstalanságom ellenére, jelenleg mégis a mérlegnek az a serpenyője áll egy kicsikével lejjebb, amelyben a „hazamenetel” van. Hacsak mégis valami nagyon csúnya dolog közbe nem jön, ezt július elejére tervezem. Előbb nem lehet, mert addig még körül akarok nézni a középiskolai zenetanításban, amivel Kodály bizott meg nemrégiben. Azt hiszem azonban, a lengyel és ukrán anyag rendezését mindenképp csak ősszel kezdhethném meg. Augusztus 10. táján Rómába megyek, hogy Millos Auréllal néhány ballet körvonalait lefektessük. Szeptember első felében pedig Velencébe, ahol Végh Sándorral a Biennálén játszom egy új szonátát. Így munka szempontjából csak szeptember második felétől lennék újra használható – ha a fegyvergyárosok addig meg nem kezdik profítjuk besöpítését!

Sajnálom, hogy Ortutayval ilyen tapasztalatai voltak. Én nagyon becsületes és nyílt, megbízható embernek ismerem. Nem tudom természetesen, mi történt most, de az az érzésem, más dolgok lehetnek ott a háttérben, olyanok, amelyekben Ortutay nem hibás, hanem kénytelen a puffer szerepét vállalni.

Szíves üdvözlettel tisztelő híve
Veress Sándor

JEGYZETEK A LEVELEKHEZ

[1] Budapest, 1935. november 25.

A moldvai gyűjtésről két tanulmánya: *Népzenei gyűjtés a moldvai csángók között* (Különlenyomat az Ethnographia-Népelet 1931. évi 3. füzetéből) és *Székely balladák változatai Moldvában* (Különlenyomat a Néprajzi Értesítő 1941. évi 2. számából).

Veress Sándor felsorolása népdalgyűjtési adatairól nem lehet teljes, mert a levél megírását követően még évekig gyűjtött és publikált népdalokat.

A *Szegedi Kis Kalendárium 1938* című miniatűr bibliofil kiadvány például a Szegedi Kollégium kiadásában a következőkről tudósít: „Az 1938. évi jelen Kis Kalendáriumunkban közölt népi dalokat Veress Sándor barátunk gyűjtötte és jegyezte le a bakoynyi Dudar községben 1937 nyarán a falubeliek ajakáról. A népdalokat illusztráló fametszetű képek — miként a Kis Kalendárium mindenik évfolyamában — ezidén is *Buday György*-nek, mozgalmunk megalapítójának és vezetőjének munkái.”

[2] Amsterdam, 1939. január 18.

Végh Sándor (szül. 1912. Kolozsvár) hegedűművész, a harmincas és negyvenes évek fordulóján Veress Sándorral koncertezett. 1946 óta világhíres vonósnégyesével együtt Bázelen él, sorozatos ciklusokon szólaltatták meg Beethoven és Bartók összes vonósnégyeseit.

Veress Endre (szül. 1913. Kolozsvár) énekpedagógus és zenei író. 1946 óta Pécssett él. Édesapja hatalmas történeti hagyatékának gondozója, Veress Sándor testvéröccse.

Dr. Veress Endréné Méhely Mária (1880. Budapest — 1957. Pécs) énekművésznő, Budapesten és Rómában tanult, dal- és oratóriuménekesként sokat hangversenyezett. Veress Sándor és Endre édesanyja.

[3] London, 1939. május 6.

Edward J. Dent (1876. Ribston — 1957. London) angol zenetudós, 1922—1938 között a *Société Internationale de la Musique Contemporaine* (az új zene nemzetközi társasága) első elnöke volt. Veress kamarazeneműveinek értő pártfogója.

Bartók a hírt, hogy „elhagyva Magyarországot, Amerikába költözik”, ez alkalommal is cáfolta. Ezt követően 1940 tavaszán hangversenykörúton járt az Egyesült Államokban, ahol meghívását öszre megismételték. Köztudomású, hogy ez az újabb út vezetett végül Bartók öt esztendei Amerikában való tartózkodásához, amely évekig (1942—1945) tartó betegeskedés után fehérvérűségben bekövetkezett halálával ért véget.

„magamfajta kezdő, aki mégcsak nem is párttag”: 1939 nyarán, a mai szóhasználattól eltérő hangsúllyal, Veress Sándor fogalmazásában a magyar uralkodó körökhöz, a kormányzó párthoz való lojalitást jelentő kifejezés, Bartók ilyen értelemben sem volt „párttag”, de nemzetközi tekintélye miatt *kikezdehetetlen* volt, erre céloz Veress a levélben.

[4] London, 1939. június 18.

Paul Hindemith (1895. Hanau — 1963. Frankfurt a/M.) német zeneszerző, brácsaművész és karmester. 1934-ben emigrált, a török zeneélet újjászervezésében vett részt. 1937-től amerikai hangversenykörutakra indult, 1940—1953 közt a Yale egyetemen tanár (New Haven), 1953 óta Svájcban élt. Bartók és Hindemith közt a harmincas években szívélyes viszony alakult ki.

Millós Aurél (szül. 1906. Ujzozora) magyar koreográfus és balett-táncos, 1938—1945 közt a római Operaháznál működött. Veress Sándor *Csodafurulya* c. balettjét 1938-ban a budapesti Operaházban a *Térszili Katica* c. balettjét 1949-ben Stockholmban és Rómában vitte színre. Veress Sándorhoz baráti kapcsolat fűzte.

„Sajnálom, hogy Ortutayval ilyen tapasztalatai voltak”: egy ígéret be nem tartásáért (tarthatásáért) neheztelt Bartók, a feszültséget — e levél tanúsága szerint — Veress Sándor mérséklő, békéltető magatartása oldotta fel, legalábbis igyekezett feloldani. Részletek nem ismeretesek.

Kivirágos

Én Istenem adjál szállást,
Már megúntam a járkálást,
A járkálást, a bújdosást,
Az idegen földön lakást.

*Elárvult magányos vándorbotom
ajtó mögé támasztva vár
tenyeremben bizsergő mozdulatomra
beszédes némasága
rügybeboruló kivirágos biztatás:*

*Jó lenne már
fölcihelődni az útra Tanárúr
a Duna mellől új szelek fújnak
tengerentúlig lobogtatják
megtépázott reményünket
kinyílik az idő a tavaszi fűben
Európa két csepürágó Pojácája
hamvába hullt a magagyújtotta máglyán*

*Ideje lenne már
nekihásházkodni az útnak Tanárúr
fényév-messzire elbújdosunk
csillagtalan kicsi hazánkból
s ebben a ridegtényű idegenségben
hűvös-fagyos a babérkoszorú*

*Ne töprengjünk már
rugaskodjunk neki az útnak Tanárúr
mi keresnivalónk lehet még itt
fürösszék bár tejbe-vajba a földöntutót
megkeseredik szájában a falat
sebzett szíve hogy telejthetné el
az anyásmeleg cipó jóízét*

*Keljünk útra már
hisz maholnap kifutunk az időből Tanárúr
rózsálljon viaszsapadt arcunk
üstökösszemünk gyémántfényessége
segitse Pirkadatra világéjszakánkat:*

*Kivirágos vándortársam
Ösztökél új vándorlásra
Nincs lelkemnek maradása
Elindulok szép hazámba*

VERSRŐL VERSRE

NAGY LÁSZLÓ: VÉRTANÚ ARABS KANCA

A VERSRŐL LATOR LÁSZLÓVAL DOMOKOS MÁTYÁS BESZÉLGET

(Elhangzott a Magyar Rádióban, — Szerkesztő-rendező: Lajta Kálmán)

Allt a hegyoldalban meredek nyakkal fehéren, akár a kicsi Margit-kápolna a bazalt-fokon. A kápolnában ezüst rámában kép meg hideg. De magzat a lóban, éretlen szájában piros glória a méhlepény. Allt a fehér arabs kanca, várt. Meglengette olykor kétoldalt térsült nehéz selyemlobogóit. Irhája hullázmzott, megrándult rajta a sok kis szeplő, aranyközpontú margaréta. Csak várt és nézett a Besenyő-erdőn át az iszkázi torony iránt.

Már elrejtőzött a nyitnikék-madár, mikor kitántorogtak a tölgyasztaltól a részeg kapások, akik a tőkék tövét nyitogatták a tavasznak. Már szekéren ültek emeleletesen, szemük ablaka pedig vörösen zengett az alkonyatban. Alkohol tombolt ablakukban, és őrzöngött vitézi fény: meghalni nem akaró nappaluké. Hátranéz a ló és látja a szemek lángoló városát maga fölött. És nemet int, nem indul el, bár az ostor sudara káromolva csapkod szeme közé, ahol üstöke táncol. Gótikabeli centuriók lettek a részeg kapások. Óriásan tépik a zsuppot a pincetetőről. Gyújtanak máglyát a kicsi hölgy hasa alá. Tűzzel vallatják, tűzzel húznák ki belőle az utat hazáig, a fehér szalagot, ami végig lenne írva nótával, hogy: megkapáltuk a szőlőnket három ízben is, meg hogy: keresem a télirevalót, babámnak a selyembugyira valót.

Allt anyám az ajtónál igen vásott rózsás ruhában, kápolna-fehéren, hasasan. Emelte tejét magasra, nehogy a sörénye földre érjen. Korán kikelt szeplőcskéihez éppen a csillagok hasonlítgatták magukat a mennyben. De csak állt és várt és nézett a távoli bazalthegyre a hidegben. S megrázkódott, mert látott lángoló csillagot, ahogy fut le a hegyről s lerogyik az erdő éjszakájába. Az a csillag: a szélben lángoló lovacska volt a kigyúlt szekérrel.

Játékaim akkor estek hanyatt az asztalon. Merevitették lábukat égre kedves kukoricaszár-barmaim. És akkor tettem le végleg a szívemnek feszített apró cirok-hegedűt. Mert jött eléem anyám a viharlámpával, mintha hasából venné elő a világító, füst-hajú öcskőst. Eredj, te bator, mondta. S mentem kétkézre fogva mellem előtt a bádoggal pántolt, üveg-pólyás meleg babát. Köldöke búbján a láng is göcögött, mintha Betlehembe mennék. De én sejtettem a tragédia végtelenségét. Csaholó eb-torkok, temetők halálos fogai előtt ügettem el. Képen vágtak veresen a rókák zászlai a kavicsbányák várlokaik. Két oldalt gyilkos íjjászok állták a sáncot a hidegben.

Oldalamban a nyilalás nyilaival értem el az erdőt. A részeg kapások már előbb oda buktak, már nyúzták a lovat a csillagtényben. Már gyújtogató szilajságuk ellobbant örökre, zsugorodott pernyévé mellkosarukban. Orcájuk is csupa korom. Korom-álarcban, mint feketé doktorok, végzik a műtétet görnyedezve. Kétoldalt húzzák az irhát, mintha nagy fehér szárnyakat kapcsolnának le a törzsről. Hallatszík a hárttyák ropogása. Az elvetélt kiscsikót apám nyúzza, mintha jövődő öcsémet fejtené a bőrtől. Térdelve szánalmasan kicsinyek, de árnyuk az ibolyasáncra vetődve mutatja: itt hatalmas kanördögök osztják a lapot, kártyázzák el életemet. Most kéne megölnöm édesapámat! Fohászkoztam, aki alig voltam nagyobb a lámpánál. Most illene leszúrnom, ahogy ő a disznót. Most. Előbb a sarkam a torkára, aztán a kés! Képzületben már végeztem vele. S hirtelen el is pityeredtem a halálos vétek miatt. Nem adott vigaszt se föld, se ég. Az égen is a fölfordult szekeret láttam lángban. Fönt is azt a tejpatakot, ami alul az ibolyalevelet emelgeti, dőlve a boldogtalan anya tögyéből. S tudtam már: a világ képeiben mi vagyunk, és a mi vétünk is ott, s nem lehet kitörölni onnan soha.

Összezsavarva a kiseded csikóbőrt, apám a nyakamba adta fekete prémnek. Ő maga katonan csendben felöltözött a lószerszámba. Vette hátára a hámat, fejére a kantárt. Maskarájában a büntudat izzott oltári csillagszemekkel. Mögéje álltak a többiek a vértanú irhájával. Megindulva, ó-betűs szánkából csak a lehellet omlott. Némán is megindultunk Isten és a ló nevében. Csilingeltek a fémkarikák, csattok, lépésenként összeütdöve. És csillámlottak tiszta ezüsthény. De mi valamennyien kormosak voltunk, vonultunk vezekelve. És nincs vége, nem lehet vége az útnak: vonulunk az idők végezetéig az éjszakában. Legelől és a viharlámpával, embermagasságú tagyban.

DM: – A *Vértanú arabs kancát* a hatvanas évek vége felé írta Nagy László. (Először az *Élet és Irodalom* hasábjain jelent meg, majd a *Versben bújdósó* című kötetben, 1973 őszén, az *Isten lovai* ciklusnak az élén, amelynek a dátumozása – 1967–1973 – mintha azt sugallná, hogy a beléje foglalt hat, szokatlan formájú, leginkább a szabadvershez közelítő költeményből esztendőnként írt volna egyet-egyet a költő.) – A vers születési dátumánál – éppen az ő költői természetének jellemzése és megértése szempontjából – lényegesebbnek érzem, hogy amikor ezzel a formával foglalkozni kezdett, már hét, s a legújabb magyar lírában (költészete híveinek növekvő tábora szerint) korszakos jelentőségű, új hangot, új versbeszédet meghonosító verseskönyv volt a háta mögött. Már túl volt *A nap jegyese*, a *Deres májális*, a *Himnusz minden időben* gyönyörű dalain, amelyek alapján a hazai kritika egyöntetűen elismerte szinte, hogy ennek az ősi formának Nagy László a legerőteljesebb művelője a kortársi magyar lírában; túl volt azokon a hol megrendült, hol fenséges-fenyegető-komor atmoszférát árasztó rapszodiákon is, amelyek – mint a *Gyöngyszoknya*, a *Január*, *Bolyongó*, *Téli krónika*, *Aszály* – az ötvenes évek első felének a tragédiáját szólaltatták meg vakmerő erővel; azok a versek is mögötte voltak, amelyekben az egyéni szenvedéssel szétszalazhatatlanul keveredtek, hogy az ő kifejezését használjam: az „56-os nemzeti tragédia” következményei; s megírta már azokat a hosszú verseket is, a *Vasárnap gyönyörén* kezdve a *Mennyegzőig*, amelyeknek a bonyolult ritmusképleteivel – ismét csak az ő vallomását idézve: Whitman, Apollinaire, Majakovszkij és a Biblia ösztökélésére – már az ötvenes évek elején elkezdett foglalkozni, hogy „költői erővel, kemény metaforákkal tudjon menni az álság falai ellen” (*Havon delelő szivárvány*, *Rege a tűzről és a jácintról*, *Búcsúzik a lovacska*, *Zöld angyal*). De már a képvers-formát is magához, költői világához hasonlította eddigre, s tehetsége izomjátékának láttán még az olyan szkeptikus-rationális költő-kritikus is, mint Rónay György, azt írta le róla, hogy a költészet táltosfia, s „a világnak azt az eleve adott költőiségét érezzük nála, mint József Attilánál . . . , azt, hogy a világ, úgy, amint van, csupa metafora, tündéries sokértelműség, a szó eredeti értelmében mesés telítettség”. Mögötte volt már Németh László elismerése is, aki elsőként állapította meg vele kapcsolatban, milyen ősi mélységekből, tárnákból tör föl ez a költészet, amely, bár képekben, emlékeiben él, mégsem egyszerűen élménylira a szó hagyományos értelmében, s költője sem népi költő (amit Nagy László maga is vallott: „nekem a népköltészet többet jelent mindenfajta népi költészetnél . . . nem tartom magam népi költőnek, sem stílus és téma szerint, sem a szó néprubini értelmében”), s hogy költészete sem egyszerűen a „paraszttársulat reprezentálása a költészetben . . . inkább a nyelv ősi, közösségi emlékeinek az ébren tartása a népi ritmusokon, fordulatokon át”. Németh még azt is hangoztatta, róla szólván, hogy ő az, aki megoldotta a magyar ritmus Ady óta vitatott problémáját, s ő a bartóki modell megvalósítója a háború utáni új magyar lírában. Sommásan tehát azt mondhatnám, hogy amikor ezeket a szabadverseket írni kezdte, Nagy László költészete, költői világa már készen állt, sőt: a kritika és az irodalomtörténet által kifaragott szobra is elkészült. De ő, kimozdulva saját szobra mögül, a hatvanas évek vége felé mégis olyan formákhoz nyúlt, amelyek nem tartanak közvetlen kapcsolatot a népköltészettel, de azokkal a műköltői formákkal sem, amelyeket ő eddig használt. Mi lehetett az okozója, költői kiváltó oka ennek a változásnak, de úgy is mondhatnám: örökösen újat-kereső, kísérletező nyugtalanságnak?

LL: – Az egyik oka talán az lehetett, hogy akkoriban olyan élményanyag tor-

lódott fel emlékezete mélyeiből, amely aligha tűrte volna a dallamosabb formákat. Nemcsak gyermekkorra addig kibeszéletlen, talán csak a tudatháron derengő emlékeire gondolok, hanem arra a benne nagyon elevenen élő álomvilágra is, amelynek eddig inkább csak a tündéres régiói kerültek be a verseibe. Van a prózaversciklusnak egy olyan darabja, amelyben egy visszatérő álmát írja meg (az álombeli repülést), és a valóság képei más verseiben is könnyen keverednek, olvadnak össze az áloméival. Ráeszmélhetett, hogy csak valami nagyon keveset (igaz, az eredményt tekintve nagyon fontosat) kell hozzátennie gyerekkora képeihez, csak más rendbe kell állítania őket, s máris hirtelen megsúlyosodnak, jelentést nyernek. Oka lehetett a prózavers felé fordulásának az is, hogy a prózaversbe (én inkább annak mondanám, mert azért a szabadvers megformálásában, tagolásában, ritmikájában közelebb áll a kötött formákhoz) jobban beleférnek a valóság nyersebb darabjai, koloncái. Oka lehetett az is, hogy Nagy László mindig kísérletező kedvű költő volt, és kész volt befogadni bármilyen termékenyítő hatást. Olyannyira őrá valló dalaiban felfelsejlik García Lorca ihlete, képverseihez, tipográfiai ötleteihez bizonyosan Apollinaire-től kapta az ösztönzést. Nyilván felszabadító hatással volt rá Rimbaud is: az 1965-ben megjelent magyar Rimbaud-ba ő is fordított, igaz, kötött formájú verseket. De abban a kötetben jelentek meg újra, hosszú évek tilalma után, Rimbaud nevezetes prózaversei, a *Színvázlatok*. Ezek a súlyosan anyagszerűt és légieset elegyítő, rejtelmes sugárzással, sötét izzással fénylő költemények az egész modern lírában ott kísértének. Bizonyosan megejthették Nagy Lászlót is...

DM: – ... de hadd szűrjam itt közbe, sajátmagamat helyesbitve, hogy valahol mégiscsak érintkezhet a Nagy László által művelt prózavers forma a népi kultúrával! Azokra a prózavers-szerű formában az emlékezetbe rögzült ímszövegekre gondolok, amelyeket Erdélyi Ilona gyűjtött össze, s adott ki az archaikus népi imádságok szövegét tartalmazó *Hegyet hágék, lőtöt lépék* című könyvben. (Ezeket a szövegeket, de helyesebb talán úgy mondanom: a kifejezésnek ezt a lehetőségét természetesen Nagy László nem ebből a könyvből ismerte meg; otthon hallhatta őket először, a falujában, az imádkozó öregektől.) De a hatvanas évek műköltészete, nálunk és világszerte, amúgyis szívesen használja a prózavers formát; gondolj arra, hogy például Illyés Gyula, aki a húszas években, induló avangárd-költőként nevezetes verseket írt ebben a formában, amelyben – öszerinte – „a költészet határaihoz való vonzódás” fejeződik ki, és amelynek „semmi köze a költői prózához”, az 1965-ben megjelent *Dölt vitorla* című kötetben visszatért ehhez a formához, s azóta is mindgyakrabban él vele. S gondolj például az általa is fordított Jean Follain kötetére, *Az élet képei*-re.

LL: – Rajta kívül is számtalan példát kínál a francia líra. Mióta a múlt század első felében egy különös romantikus költő, Aloysius Bertrand „feltalálta” a prózaverset, ez a forma szinte minden jelentős költőt megkísértett. Hadd idézzem Baudelaire-t, aki éppen az ő példáján felbuzdulva írta meg *A fájó Párizs*-t: „Ki az közülünk, aki nagytorő napjaiban nem álmódott egy ütem és rím nélkül muzsikáló költői próza csodájáról, amely elég hajlékony és eléggé szaggatott, hogy hozzásimuljon a lélek lírai mozdulataihoz, a merengés hullámszásához, a tudat cikázásaihoz.” Ha pedig Nagy László prózaverseinek népi gyökereit keressük, talán nemcsak arra kell gondolnunk, hogy Erdélyi Ilona gyűjtéséből vagy hallomásból ismerhette a népi imádságokat, hanem arra is, hogy, érzésem szerint, benne nagyon elevenen élt egy elsüllyedt magyar parasztkorok szelleme, annak bonyolult és vaskos, s valamiképpen az európai barokk művészettel is érintkező tartalmas, tragikus és humoros képvilága.

DM: – Amit mondasz: a parasztkorok szellem és díszítőkedv csakugyan rávall Nagy László költészetére – gondolom, ő is helybenhagyná. De miért kellett neki vajon ez a prózavers-forma, éppen a hatvanas évek második felében, hiszen vallomásaiból tudjuk, hogy már húsz esztendővel korábban, pápai diákként megismerkedett ezzel a költői lehetőséggel, éppen József Attila életművéből. Élete utolsó interjújában, amelyet a *Népszabadság*-nak adott, többek közt ezt mondotta: „Arany János idegen minták szerint írta balladáit. Fülep Lajos szerint hasonló ő a koldus

indiánhoz, aki nem tudja, hogy kicsoda kincshalmazon ül. A költőt és akadémiai titkárt csak egyetlen fal választotta el Reguly Antal hatalmas vogul gyűjtésétől. Ha ismeri ezt, feltételezhető, hogy szabadabban versel, rájön izére az úgynevezett lélegzetvételes szabad versnek, ami Walt Whitman-nél nagyszerűen korszerű, noha ősrétegekből táplálkozik.” Talán ilyen „lélegzetvételes szabad verset” akart létrehozni, amely egyszerre táplálkozik a költészetnek és személyes emlékeinek ősrétegeiből? Gondolom, a kérdés szónoki, mégis: mit gondolsz, mint költő, elképzelhetőnek tartod-e, hogy a *Vértanú arabs kanca*, melynek a magva egy szabályos történet, tragikus novella, amely egy elbeszélő költeménynek is kristályosító anyaga lehetne, más formában is megszólaljon, például alexandrinban, vagy az ősi nyolcasok egyébként rafináltan modernizált ütemeiben? Tudom, hogy jelentős verset, nagy verset nem lehet elképzelni, átforgatni más formába, de ha szétfejtjük ennek a versnek a hárttyáit, akkor – megítélésed szerint – mit kapott azért cserébe a költő, hogy lemondott a rímről, a klasszikus strófaszerkezetről, a hagyományos-kötött versformáról?

LL: – Hát persze hogy szónoki kérdés a kérdésed, hiszen ha egy vers hat ránk, csakis úgy hat, abban a formában, a prózavers is, ahogy meg van írva. Ha megpróbáljuk belőle kivonni az úgynevezett tartalmat (azt, amit tragikus novellának mondasz), ha megszüntetjük a formáját (ez esetben a prózavers formát), alaktalanná, szegényessé válik, s ha ezt a valamit, ezt a kivonatot más formában újrainmánk, kényszerűen megváltozna az egész vers szerkezete, a lényege. Lehet, hogy az a vers is jó vers lenne, de bizonyosan valami más. Egy zeneibb hatású versforma semmiképpen sem bírná el a *Vértanú arabs kanca* súlyos, rögös anyagát, egymásra, egymásba préselt rétegeit. Valóság és képzelet, tudás és sejtélem, érzelem és gondolat, emlék és álom csúsznak össze, ütnek át egymáson, és a tündéries vagy szorongásos álom-félfálmokképek, sejtelmek szinte testesebbek, anyagszerűbbnek tetszenek, mint az ábrázolt valóság, amelynek úgy meg vannak szaggatva a körvonalai, hogy a vers áramai ellenállás nélkül járnak ide-oda a két világ, a fogható és a képzeletbeli közt. Azt hiszem, éppen ebben van ennek a versnek a lényege: anyaga természetében. Ha mégis megpróbálnánk, ahogy mondod, a vers hárttyáit szétfejtetni, lehúzni a bőrért, kioperálni a vázát, egy néhány szóban elmondható történethez jutnánk: a hegyoldalban, kora tavasszal, parasztok kapálják a szőlőt, s amikor hazaindulnak, a kanca csak áll csökönyösen. A részeg szőlőművesek, félsziklott indulatoktól, vad ösztönöktől hajtva, tüzet raknak a hasa alá, és a ló, a lángoló szekérrel, szalad lefelé a hegyről. Közben, a másik színtéren, a gyerek Nagy Lászlót elküldi az anyja, egy viharlámpával, hogy nézze meg, mi történik odafent. Mikor odaér, az erdőszélén már nyúzzák az arabs kancát meg a hasából kiszedett csikót. A vers ezt a, ha úgy tetszik, novellát beszéli el, de azért persze mégsem „erről szól”.

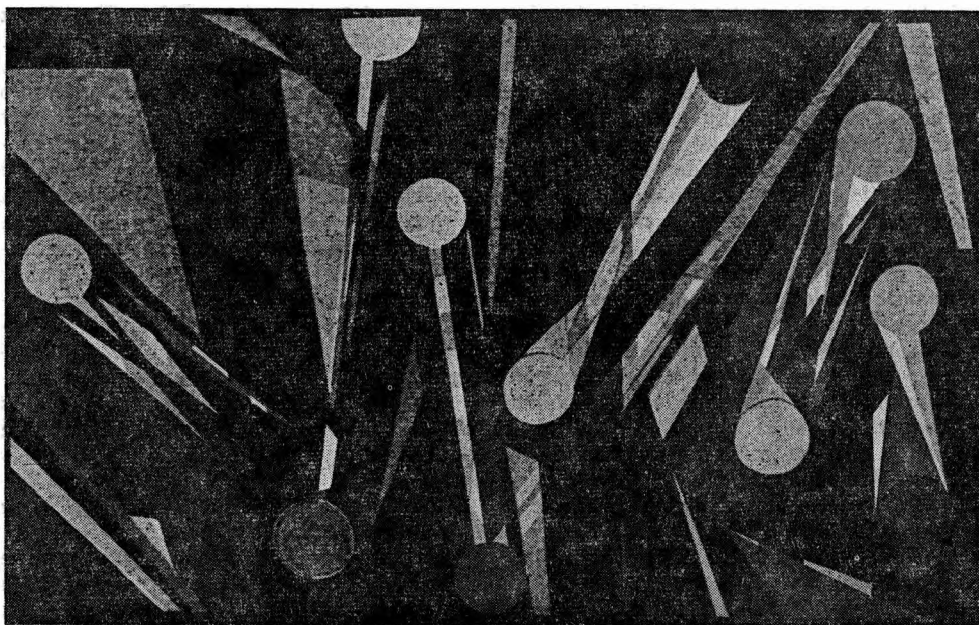
DM: – Persze hogy nem, mert – ha ugyan lehet ebben sorrendet felállítani – elsősorban mégis azokról a képekről „szól”, amelyekkel ezt a kemény és kopár prózával előadott novellát teletűzdeli. A novellisztikus hárttyán a lírai hárttya: Nagy László költői képei. S a képeknek az a tulajdonsága, amit ő a legfontosabbnak érzett. Nagy László vallotta ugyanis, hogy a költői kép, a metafora „eredendően hozzátartozik a vershez, egyszerre született a verssel az ősidőben.” Másrészt vallotta azt is, hogy a költői kép „energiasűrítés, magas fokú érzékletesség, szinte tapintható plasztika.” A versben elbeszélte történet csontvázára tapadó „magasfokú érzékletesség”: a kétféle réteg, hárttya összenövésének kizárólag Nagy Lászlóra valló természete, amelynek újszerű megvalósítására adott a hatvanas évek vége felé a prózavers formája lehetőségét a költőnek – azt hiszem, a *Vértanú arabs kancá*-nak ez a költői újdonsága. S mi az, ami ebben elsősorban rávall Nagy Lászlóra? A borzalmas realitásnak a szürreálisban is jelenlévő gravitációs ereje. Csak egy példát, a vers alapmetaforáját említem: a koromfekete éjszakában lobogva égő, hófehér és vemhes arabs kanca képe olyan, mintha Salvador Dalí festette volna, de a tűzzel való kényszerítés tébolyult indulata nem a képzeletből, hanem a legnyomorúságosabb és legborzalmasabb valóságból kerül bele a képbe. Ma már nem sokan tudják, de régebben az Alföldön is meg nyilván másutt is előfordult, hogy a végképpen megcsökönyösödött lovat vagy igavonó ökröt, bivalyt úgy indították el, hogy az állat

farka töve alá sült krumplit raktak, amit a szerencsétlen jószág kinyájában benyomott a saját végbelébe. Dehát az állatkinzásnak erre a kegyetlen – merem mondani: embertelen – formájára még a szolgálatban legeltompultabb béresek se igen vete-medtek, csak ha valamilyen fékevesztett indulat vagy alkohol „tombolt és őrzöngött szemük ablakában.” Az égő kanca fénye a megnyomorodott és magát megnyomoritó ember tragédiáját is megvilágítja, s a versnek a harmadik hártóját, rétegét is, a gondolati, a filozófiai mondanivalót. A versben ábrázolt és kifejezett tragédia tudatosítása révén a létezés általános drámáját.

LL: – Vagyis az elbeszélhető történet benne van ugyan a versben, de a formája révén válik súlyos, tartalmas költői anyaggá. Megőrzi prózai elemeit, de – ahogy mondtad – a prózai elbeszélésbe minduntalan beleépül a költői. A kétféle közeg keveredése hozza létre a vers éppen „felemás” voltában olyan hatásos szövetét. De semmiképpen se úgy képzeljük, hogy Nagy László a nyers valóságdarabokra egyszerűen rácsapkodja a költészet malterét. Ha jól emlékszem, ugyancsak Rónay György írt valami olyasmit róla, hogy a keze ügyében levő dolgok, tárgyak neki mindig készek költői tartalommal telítődni, költői anyaggá válni, csak éppen fel kell emelni őket. Ebben a versben is minden tárgy, minden élő ilyen sok mindent sugallóan telített. S ahogy az előbb említettem, mintha a tárgyak, lények, képek közt állandóan ide-oda járna valami áram. Mintha egyik kép feszültsége rántaná a versbe a másikat, gerjesztene feszültséget benne. Nézzük csak a vers első sorát: „Állt a hegyoldalban meredek nyakkal fehéren, akár a kicsi Margit-kápolna a bazalt-fokon.” Ez a mondat még akár próza is lehetne. De figyeljük csak, mi rántja össze a két képet: a *meredek* és a *fehér* hirtelen vonzást teremt a ló és a kápolna közt, s az egész mondat valami rejtett, mélyebb jelentéssel telig meg: a templomi áhitat hirtelen átáramlik a lóba, s a biológiai lét, a fogantatás testmelegével sugárzik. A következő kép: „A kápolnában ezüst rámában kép meg hideg” nemcsak a falaiban még a téli hideget őrző templomocskára néhány szóval is láttató, szinte a közvetlen érzékelés hitelével ható rajza, hanem nagyon fontos a versbeli szerepe is: mintegy ellentétül, felidézi a vemhes lovat. A magzat, a „piros glóriának” látott, láttatott méhlepény megejtően szép képe Nagy László „életpárti” parasztáhitatának. Ez az ide-odajáró, képet képhez rántó, eleveneket és élettelen tárgyakat sokértelmű költői ábrába rendező áram ott bolyong a vers minden sorában. A harmadik szakaszban az anya *kápolna-fehéren, hasasan* áll az ajtóban. Azaz: képe mögött felfénylenek a versindító képek, templomi áhitattal, termékeny állati meleggel. „Korán kikelt szeplőcskéi” nemcsak a kanca bőrén remegőknek, hanem az ég csillagainak is rokonai. A hegyoldallról lefutó „lángoló lovacska” ilyen biblikus, apokaliptikus mondatban jelenik meg: „...mert látott lángoló csillagot...” közbevetőleg: hogy a nyelvi megformálás is mennyire tartalmi kérdés, ez a mondat is tanúsítja. A bibliát nemcsak a kép idézi, hanem az előrevetett állítmány, a hangsúllyal együtt lüktető, telt alliteráció is. S nyilván ettől válik a következő szakasz nagyon is köznapi, realisztikus képe a játékba merült gyerek hirtelen sorsára eszmélésének borzongató, mondhatni: mesés-mitikus megjelenítésévé: „Játékaim akkor estek hanyatt az asztalon... És akkor tettem le végleg a szívemnek feszített apró cirok-hegedüt.” És mi sem természetesebb, a vers logikája szerint, mint hogy a viharlámpa „bádoggal pántolt, üveg-pólyás meleg baba” (milyen érzékletes és milyen sokfelé sugárzó kép ez is!) egyszerre utal a születés és a megváltás misztériumára. S hadd említsem még a gyerekkorunkból sokunknak ismerős képet: a temetők mellett való járás hideglelős élményét. Itt is az egymást lobbantó képek: a rókák *zászlai* magától értetődően hívják a versbe a kavicsbányák *vártokait*, azok a *gyilkos ijjaszokat*, a *nyilalás nyilait*. S a lidérces futás szinte kényszerűen ér véget a lovat nyúzós kormos kapások riadalmasan középkorias-barokkos forgatagában. Mert a gyerek költő az elevenen lüktető viharlámpával Betlehembe indul, de nem oda érkezik meg.

DM: – Beszélgetésünk elején azt mondtad, hogy az anyag „más rendbe való állításának” a szükségességét érezhette Nagy László, s ennek a másfajta rendnek a költői lehetőségét találhatta meg a prózavers formában a hatvanas évek

vége felé. Hadd tegyem ehhez hozzá, hogy ez a „más rend”, vagyis a formai lehetőség felismerése talán egy gondolati felismerés is egyben, amely a prózaversben találta meg a legalkalmasabb és legpontosabb kimondási lehetőséget is a maga számára, s költőileg csak azzal együtt érvényes. Mi ez az igazság? Tulajdonképpen kimondottad: ahogy a gyerek költő elindul Betlehembe, de nem oda érkezik meg, úgy indul el minden emberi menet a történelemben is, Betlehem, vagyis egyfajta megváltás felé, de nem oda érkezik meg, hanem – a vers nyelvén szólva – az életet, a megváltást, a reményt jelképező hófehér, vemhes kanca pusztulásának apokaliptikus színhelyére, ahol „hallatszik a hártvány ropogása” – a létezés drámája. A *Vértanú arabs kanca* a prózavers formájában fejezi ki Nagy László elementáris és a végsőkéig felfokozott létezésélményét egy metaforikussá növelt gyerekkori emlékkép megidézésével, amelynek sajátos költői módszerét az imént jellemezted, s ez a vers kimondja azt is, hogy Nagy László létezésélménye a gyerekkortól fogva szinte a létezés elemi tragikumának a tudásával volt egyértelmű. Versírásra is ez ösztönözte mindig. „Verseket nem játékból, hanem a kínódások nehézségeiben írtam” – vallotta meg már 1947-ben, a népi kollégisták akkori folyóiratának, a *Valóság*-nak adott bemutatkozó életrajzában. Ez a remekműű vers, két évtizeddel később, a létezés objektív tragédiájára való újbóli rádöbbenés pillanatából, vagy ha tetszik: a költőt folytonosan kísérő-kínzó élményéből született, ami ebben a versben úgy érvényesíti komor törvényeit, hogy a vemhes kanca, az áldott állapotban lévő anya, a női principium szakrális adományát, az eleven élet boldog folytonosságát a cselekvésükkel – mégpedig részeg és tébolyult cselekvéseikkel – történetet alakító férfiak, „kanördögök elkártyázzák”, megszakítják, elpusztítják. Ez a menet: az életet adó és életet elpusztító folyamat vagy körforgás végtelen, mindenki részt vesz benne és mindenki bűnös. (A kisfiú is, képzeletében az apagyilkosság halálos vétkével.) Ebben a végtelen menetben, mert „nincs vége, nem lehet vége az útnak”, amely sose ér el Betlehembe, egyetlen bizonyosság van: az emberi árvaság. Az „embermagasságú fagyban”. Innen ered ennek a versnek, s Nagy László egész költészetének és volt-életének az a priori tragikus színezetű létfilozófiákkal érintkező drámai hangoltsága.

Szimultán

*Lassabban, lassabban tavasz
várjatok homlokomon tűnődő lombok
várjatok orgonákkal birkózó kamaszok
lassabban, lassabban tavasz*

*már jön az őszi kód szivemre
s szememben még a tél gyémántja
hajamban még kapualjak pókhálói
és a Duna-parti lépcsők gerincemre tetoválva*

*dolgom van még a szürkületben
ennek a hónapnak még letérdelek
ha egyszer görcsöt kötött az akáctákra
valamire emlékeznie kell itt az Istennek*

*... és én szerelmes vagyok őszülő hajába
szerelmes vagyok a kislányába
vedd föl szépséges táncruhádat
neked nem szabad meglátnod*

*a földön fetrengő költőket
táncolj, kicsi Isadora
nem szabad meglátnod engem sem
szerelmes vagyok az apádba*

*... és volt aki csak ebédidőben létezett
de azért voltak nyolctól
tizenkettőig tartó fésülködések
voltak bablevesek fölötti szeretkezések*

*de már az állig begombolt
nyakkendős versek is megtalálnak
hisz mint egy királyi palástot
úgy hordom már a gyöngeséget*

*már egy váratlanul megpillantott
margarétacsokortól is összerándulok
útjaimról már csak a Hold kérdezhet
és fényes vagyok mint egy jelenés*

*bármelyik elem tántorgó részeg megölelhet
de szemem mögött már te vagy, már te
jössz elem egy távoli, égő homokúton
a térképeket is te rajzolod*

*már arcodra költözött szomorúságom
ez a Nap már érted simogatja kezemet
ez a nyár már köréd lombosodik
ezek a fák már rólunk titkolóznak*

*már te fekszel hűvösükben
már veled hiteget a hársfavirág
és rád mosolygok
ha szentelenkednek velem az utcán a fiúk*

*szeretlek, mert nem tudod még
ezt a hódítást, még nem tudod
hogyan ingedet már magára vette az ég
és hozzád beszélek, ha rajta pihen a szemem*

*nem tudod még, hogy ez a vonat
már nélküled indul, hogy már
fiamnak szólitom a dunai hajókat
és tőled kérdezem: berendezné-e otthonod*

*végtelenített könnyeimben
szeretlek, mert nem tudod még
hogyan leveleiből sem fontos már más
csak az hogy Kedves*

*csak az hogy Szeretettel
te meg csak jársz asztaltól asztalig
s mikor fölemeled a fejed: PATT
borostyán a késő őszi fákat*

*zölddel karolnálak
lassabban, lassabban tavasz
szememben megvénült csodák
lábamnál elzuhant, temetetlen fák*

*lassabban, lassabban tavasz
nézd borostyán-vergődésem
nézd: reszketek, nézd: tanullak
nekem van időm, tavasz.*

Kafff-ka

Amikor egy reggel G. nyugtalan álmából fölébredt, szoborrá változva találta magát ágyában.

Talán elfeküdtem magam, ez volt az első gondolata. Máskor is megesett, hogy beteg ízületei miatt ébredéskor merevnek érezte az egész testét. Csak-hogy máskor ez fájt, és alig várta, hogy az ágyból kikecmeregve életre mozgassa magát.

Most azonban a merevség nem fájt. Kellemes se volt. Egyszerűen természetes állapotnak érezte. Véglegesnek.

Talán meghaltam, bámult bele a sötétbe.

De aki meghalt, az nem bámul a sötétbe. Aki bámul, annak viszont meg kell ijednie a halál gondolatától. Ő azonban nem ijedt meg, inkább elégedett volt magával, hogy logikusan gondolkodik ebben a rendkívüli helyzetben is.

Rám mindig számíthatok, nyugtázta, és már el is feledkezett állapotáról – hajnali négy lehetett, fájó ízületei általában ilyenkor ébresztik –, mozdult hát, hogy szokása szerint fölkeljen, tornázzgasson, teázzon, és leüljön dolgozni. Azaz mozdult volna.

De ez a furcsa merev teste! Igaz, a merevség nem fájt, kellemes se volt, egyszerűen természetes és végleges állapotnak érezte, noha nem halt meg, ezt az elébb már tisztázta magában.

Talán halhatatlan lettem, tűnődött a sötétben.

Író volt, ezért a halhatatlanságra mindig egyszerűen mint esélyre – igaz, az elmúlással összefüggő esélyre – gondolt, akár a rákra vagy a delírium tremensre. Vagyis ha meg kell lennie, az se olyan nagy ügy, és egyszer annak is kezdődnie kell. És miért a halála után kezdődne az? Talán avval érdemli majd ki, hogy nem él? Nem épp az életével szolgál rá? – valamelyik művével vagy műveivel? Dehogynem! Tehát még életében elkezdődik, csak nem tudhat róla, és nem lehet biztos benne. Minden írónak kurva bizonytalanságban kell kimúlnia.

De nem nekem!

Eddig is biztos volt magában, és ha jelen állapota a bizonyosságot jelenti, ezt legfeljebb kivételesnek, a világirodalomban páratlannak tartja, de semmi többnek. Számos könyvet írt, a róla szóló tanulmányok és recenziók kitesznek egy vasos kötetnyit (az egykori ledorongolások függelékben, kisbetűvel). Legszébb férfikorában van, K. díjas (az egyéb díjak, a diszpolgárság és a többi elhanyagolható). Vagyis bekövetkezhetett az. Föl kell jegyeznie, naplójában rögzíteni a napot és az órát. Ennyi az egész. Elvégre a dolgok összeállnak, a lényeg kikristályosodik, az idő beérik, és egyszer elkezdődik a...

Slussz-passz, evvel nem foglalkozom többet.

Ezután tényleg csak a fölkelésre összpontosított, mert alapjában véve tár-

gyilagos ember volt, aki mindenben mértéket tart, az önbecsülésben is. És noha a rejtélyes merevség nem múlt el, mintha mozdítani tudná a lábát, s előbb az egyiket, majd a másikat csúsztatta arrább, türelmesen erőlködve a törzsét is utánafordította, mígnem lába kilógott a sötét ürbe, aztán egy billenés, és végre az ágy szélén ült. Ólomnehéz karjával az ágy fejéhez nyúlt, hogy megtámaszkodva feltápáskodjon. A fa koppant a keze alatt, de erre nem figyelt fel.

Mert az járt a fejében, hogy lám, akármilyen történt is, ő nem hagyja el magát (a kondíciója jó, reggelenként úszni jár); és ebbe az önelégültségébe nyilallt bele: gutaütés is érhetett! – s ezt a pimasz gondolatot nem tudta elhessegetni.

Hiszen alig állt fel, az első lépésnél érezte, hogy nagyon kell ügyelnie az egyensúlyára; ha nem akar erre vagy arra eldőlni, merev részeként egyenesen kell vinnie magát. Az újfajta járást tanulva végigdöcögött a szobán, felgyújtotta a kinti villanyt, és a hallba nyíló tejüveges ajtón át fény vágott az arcába. Elégedetten hunyorgott, mert ez a villanygyújtás reflexmozdulat volt, a két egymás melletti kapcsoló közül mindig a kinti lámpáét kattintja föl, hogy hozzászoktassa szemét az ébredéshez.

Minden rendben van, minden ugyanúgy történik, mint máskor.

De alig lépett ki a hallba, megtorpant.

Ez meg mi?!

A hall földig érő tükreben a pizsama se rejthette el, amit tudomásul kellett vennie: önmaga szobrává változott.

Méghogy gutaütés? – nevetséges . . .

Jól gondolta, megkezdődött az, amire számított, de biztos nem lehetett benne.

És tessék. Itt van.

Akaratlanul is tükörképéhez kapott, és a koppanásra a tükör megrepedt.

Ohó, ennek fele se tréfa!

A kezét nézegette. Egyik kezével a másikhoz nyúlt, s ujjai kavicsként koccantak össze. Bizony, ez nem hús. És eszébe jutott az ágytámla koppanása is, amire a feltápáskodáskor nem figyelt oda. Kőarccal meredt tükörképére, kőujjaival széthúzta picit a pizsamáját, hogy kőbordáit is szemügyre vegye. Igazán meg is rémülhetett volna. Ehelyett márványhideg nyugalmat érzett, kivételes stílusérzéke – ami irodalomtörténeti tény – nem hagyta el.

A talpa alatt ropogó-nyiszorgó parketten a konyhába dülöngélt, és teavizet tett fel. Mert mozogni még tud. Egyelőre.

Mindent úgy kell csinálnom, mint máskor.

De tornázás helyett mégis visszaállt a tükörhöz, és nézte, nézegette magát. Valami nincs rendben. Valami zavarja. Aha! – a pizsama. Ki látott szobrot pizsamában? Micsoda hülye vicc ez? Mindenki rajta fog röhögni. De ki akarja őt nevetségessé tenni? Vajon ki? Kinek bassza a csőrét, hogy nála máris beállt, még életében bekövetkezett az! – és elintézte (ki tudja, milyen fondorlattal? – és párt- vagy állami vonalon? – hiszen azt se tudja, kire vagy kikre gyanakodjon), hogy a letagadhatatlan bizonyosság ebben a pizsamában megszégyenülés legyen! Semmitől se riadnak vissza?

Intézkednem kell!

Nyugalmát egyszerre feneketlen kétségbeesés és féktelen düh váltotta fel.

Ez a vad érzelmi viharzás, amit oly jól ismert – és magánemberként szenvedett tőle –, megnyugtatta: hiszen él, érez, még nem tehetetlen báb, halottként persze hogy majmot csinálnának belőle! – de még jelen van, megvannak az eszközei, az összeköttetései, befolyása és hatalma van, áttíporhat azokon, akiknek kell, meg is teszi, ez kötelessége önmagával és az utókorral szemben, mert a művészet, az emberiség és ez a kis haza elvárja, hogy ne hagyja magát megcsúfolni!

Kőujj-aival letépte magáról a pizsamakabátot.

Nocsak! – ennyi az egész? . . . Ha ellenségei megpróbálták kibabrálni vele, rá fognak döbbsenni, hogy kőbe haraptak. Az elmúlt harmincöt évben sokszor kikezdték, a Szabad Nép még kolumnás cikkben támadta, majd tíz évig alattomos tárgyilagossággal írtak róla, aztán csak oldalvágásokkal kísérleteztek, de nevét a felsorolásokból már nem lehetett kihagyni – az utóbbi években pedig nem merték bántani, támadhatatlan lett, ellenségei tehetetlenek.

És most ez a piszkos trükk se jött be nekik – nézett a parketten heverő pizsamára.

A fürdőszobában a csapot megtekerve belobbant a gázbojler, és ő meleg vízre várva a mosdó fölé szerelt pipereszekrény tükrébe bámult bele; mindig elkedvetleníti a napi borotválkozás kötelessége, mert az ellenséges külvilágra emlékezteti saját szervezetének ez a tőle független, makacs támadása, amit reggelenként borostás képe jelent.

Most ijedten nyúlt oda, kőujját végighúzva a kőörtéken, és a finom katogás tanúsította, hogy kőarcára az egynapos szakáll is odakövesedett.

Teuramisten! – elerőtlenedve leroskadt a kád szélére, és a fehér mázas pléh koppant a feneké alatt.

Még ez is. Na persze, gyanús lehetett volna, hogy nem kell pisálnia, míg máskor felkelés után . . . De hát benne és rajta minden, nemcsak a hús, hanem minden! – és ebbe bele kell nyugodnia . . .

Újra a tükörhöz hajolt. Igen, látszik, hogy szőrös. Illetve ez már nem szőr. Csak épp látszik. Hogy a fene enné meg! Valamivel mindig elrontják az ember kedvét. Ha már bekövetkezett az, amit kiérdemelt, miért nem borotválkozás után. Egy-két óra az örökkévalóságban igazán nem számít.

Közben agya – ami kristály logikával és tündér találékonysággal régebben az alkotást szolgálta, de jóideje csak érvényesülése és személye védelmére mozgósított – máris kidobta a megoldást: a kőörtéket le kell vésetni. Első útja egy kőfaragó műhelybe visz, a temetők mellett vannak ilyenek. De akárki keze alá – eddig állandó fodrásza volt a Belvárosban – mégse adhatja magát. Inkább egy szobrászhoz fordul.

Ahogy közelébb hajolt a tükörhöz, majd visszahúzva a fejét, lassan ideoda ingatta, az erős megvilágításban egyre elégedettebben szemlélte, hogy kőörtés arcán miként változik az árnyék, hol itt, hol ott jelenik meg s tűnik el, és a fény pillanatnyi játéka milyen eredetivé, rafinált művészettel megformált alkotássá teszi szoborarcát.

Ez az! Ez a legmodernebb művészi technika. Ilyet még senki se faragott. Ez önmagában világhír. És az én ihletem teremtette meg, pedig nem vagyok képzőművész, csak általában zseni.

Eddig Henry Moore arctalan köveinek modorában, érdes felülettel képzelte el a szobrát. Ez adná vissza az egyéniségét, életműve monumentalitását, általános érvényét és korszakos újszerűségét.

Spóroltak rajtam? Ezt még szóvá teszem az illetékeseknek. Vagy velem tetőzik az únaturalizmus világdivatja? . . .

A csap meleg vizének zubogása riasztotta fel, a konyhában meg a tea-főző sípolt.

Eh, a hétköznapoknak ezek az apró bosszúságai! – meddig kell még tűr-nöm?

Eltekerte a csapot. Egy szobrot nem kell mosogatni, talán még árt is neki a forró víz.

Azám! Milyen kő ez?

A tükörhöz bújva vizsgálta magát. A carrarai, a ruskicai és vencaszi márvány fehér, a nikiszianiszi szürke. Ez nem az. Sárgából barnába játszó. Talán fél nemeskő? – alabástrom, onix, jáspis vagy ilyesmi! De hátha közönséges hazai, süttöi mészkő? . . . Lehetetlen, hogy csak ennyire taksálnák.

A konyhában leforrázta a teát. Csészéjét gépiesen két tenyerébe fogta, szerette érezni, ahogy átforrósodik a porcelán. De fölösleges mozdulat volt, nem érezte a meleget. Új és örök állapotában sok fölösleges mozdulatról kell leszoknia.

Belekortyolt a teába. A meleg lötty, mintha a mosogató lefolyójába öntené, gurgulázva belső üregeibe zúdult alá, és hallhatóan loccsanva ért le a gyomrába. Semmi ízt nem érzett.

Ezután teázni se kell. Nyilván enni se. Megmarad a pénz.

Kissé takarékos volt, mások szerint skót. Másfél milliója hevert az OTP-nél, óvatosságból több címletben, a legnagyobb évi kamattal lekötve. Autónyeremény könyveivel pedig nyert egyszer egy Zaporozsecet, és sértődötten vette fel a pénzt, drágább kocsira számított.

A fölösleges teázás után lezöttyent a hokedlira, és gyomrában meglöttyent a folyadék. A konyha prózai környezetében kétségei támadtak.

Hátha csak mellszoborra vált? Ez degradálás lenne! A pizsamanadrág sliccéhez kapott, s ujjá a füttyijéhez koppant. De végleg ez se nyugtatta meg. A kezét nézegette, ezt az ismeretlen minőségű anyagot, amiről azt se tudja, márvány-e?

És hátha ez az átváltozás nem is . . .? Hiszen ilyesmi még soha senkivel nem történt. És ha csupán fatális tévedés? Kóros állapot? Mindenre gondolni kell, mielőtt bárki tudomást szerez róla.

A gyógyszerek! Talán valamit túladagoltam.

Sokféle gyógyszer kényes egyensúlyában élt. Az izületeire gyulladáscsökkentő és fájdalomcsillapító. A vérnyomására stabilizáló. Az emésztésére hajtó. A májfunkcióra, hogy az esténkénti italozás és a gyógyszerek együtt bajt ne okozzanak, egy külön készítmény. Az idegeire anti-depresszív pirulák. És reggel serkentők, éjjel altatók. No meg a vitaminok. A méhpempős ginzenggyökér-kivonat. Sőt egy rák elleni, mindenki által leszólt kotyvalékot is kortyolgatott. Az orvosok pedig intették, hogy vigyázzon a túlzott gyógyszereléssel.

Csak nem valami rendkívüli kristályosodási folyamat ez, amivel egy ideig mozogni még tud, aztán . . .?

Na nem! Hogy csupán klinikai demonstrációk alanya legyek? Ámbár egy új kórt föltehetően rólam neveznének el, és az is halhatatlanság.

Visszakocogott a fürdőszobába, a faliszekrényből kiszedte a gyógyszere-

ket, és a vécékagylóban vizet húzott rájuk. Nyomuk se maradjon. Ha netán tévedés történt, az utókor sose tudja meg!

Önmagát is meggyőzendő, és mert amúgy is furdalta a kíváncsiság, hogy van-e hangja, és ha van, milyen, a fürdőszobából kilépve lecövekelt, és egy szuszra kimondta:

– Igenishalhatatlanvag yok!

Utánahallgatódzott a kinyilatkoztatásnak, de egy hajnali, szendergő lakásban minden idegenül hangzik, akár azt is mondhatta volna, hogy: sárgarépa-főzelékheránytokánnal. Mindenesetre beszélni tud, s állapotát tekintve ez nem csekélység.

És ekkor végre ijedt szédület lepte meg, a kifürkészhetetlen sorssal szemben érzett tehetetlenség zavara, mint amikor negyvenhatban Pestre került Nékosz kollégistának, s hetekig hányingere és fejfájása volt a fölibe tornyosuló házak közt a nagyvárosi nyüzsgéstől, és a vidéki fiú bambaságával egyszer két villamos közé, a jövő és a menő szerelvény közé szorult a körúton, és azt hitte, ez a vég, látta a vezetőк rémült dühtől eltorzult arcát, kétfelől hallotta a fékek nyüzszítését, a megcsapkodott rugós csengők sikolyait, és nem tudva, hogy a két szerelvény között van elég hely egy ember számára, csak mozdulnia nem szabad, a még kiadatlan kézírataival a zsebében máris a sárga halált látta rárontani kétfelől, és semmit nem tehetett, szoborrá dermedt – szerencséjére! –, a villamosok pedig csikorogva húztak el mellette, csodálkozó pofákkal az ablakokban. Néha álmodik vele. És most ugyanez az érzés.

A hall tükrében megpillantotta magát: pizsamanadrágban, meztelen felsőtesttel. Szobortesttel. Elmúlt a szédülése.

Fel kell öltöznöm, ez a legfontosabb.

Ruhái között matatott a koloniál szekrényben. Mindig gondosan öltözött. De most mit vegyen föl? Állapota romolhat, rögzülhet, mindenre fel kell készülnie. A megfelelő öltözetet kiválasztani. Netán a véglegeset... A farmereket eltolta, ez múló divat. A sötét öltöny túl ünnepélyes. A kordbársony zakó garbóval bohémkodó. Az Esterházy-kockás ruha nem illik egy népfiihez. A sportos lemerdzsek, az idényjellegű vászonruha, az angolos kétsoros zakó ugyancsak nem felel meg. Vajszínű ruhát választott, ez kiemeli kőarca barnaságát, az ing hozzá bézs árnyalatú, nyakkendő nélkül, kigombolt ingnyakkal, hogy a modern lezserségben is legyen némi hagyományörző, finom utalás Sándorunk minisztert pukkasztó kravátli tagadására. Bécsi és londoni cipőit félrerúgta, a jugoszláv borjúboksz nem kapitalista termék, s mégis jelez bizonyos függetlenséget az izlésben és szabadságot a választásban.

Korlátozott mozgása és váratlan egyensúlyi zavarai miatt kínlódva, lassan öltözött.

Aztán csak nézte és nézte magát a tükörben.

Egyik karját felemelte – így túl patetikus. Mindkét karját lelógatta – ez fölöslegesen szerénykedő. Félállással kilépett – indokolatlanul mozgalmas. Kisé hátradőlt – magabiztos, de labilis testtartás. Pedig ki kell választani egy pózt, mert úgy adódhat, hogy a folyamat fölgyorsul és véglegessé perfektuálódik. De erre csak nem kerül sor!

Még legalább húsz évem van, ámbár most, hogy biztossá vált a...?

Családjában mindenki megérte a nyolcvanát, a kovács ősök alig tudták a föld alá inni magukat; felmenői szívós szervezetet (fizikailag) és elkötelezett népiséget (esztétikailag) hagytak rá örökül.

No de az én harmincéves gigászi küzdelmem! – a konyakozás és a szivarozás, a hajnali munka meg a munka, a gyötrődések húsdaráló és idegeket szaggató keserve, ez talán mégis . . . vagy mégse . . . ?

A lakás mélyén ébresztő kerregett. Felesége is korán kel, és férje szobáját elkerülve – hogy ne zavarja –, halkan zsongó rádiózás közben készülődik, hogy hétre az iskolában legyen. Komolyan veszi könyvtárosi munkáját; tanítási idő előtt és után kell a tanárok és diákok rendelkezésére állnia. Ragaszkodott hozzá, hogy meglegyen a maga külön élete és munkája, ha már hivatása nem lehet.

Valamikor bosszankodott Zsozsón, de mert régóta úgyis csak egymás mellett élnek, már nem bánta, hogy elkerülik egymást. Rossz nyelvek szerint csak fogadásokon találkoznak.

Most szokásától eltérően nem húzódott vissza a szobájába, a hallban maradt; túl kell esnie egy halandóval való találkozáson. (Erre Zsozsó megfelel, fiatal korukban reggelenként felolvasta neki, amit hajnalban írt; az ugyanez a szertartás volt.)

Az álomtól puffedt arcú, pongyolás asszony megtorpant előtte, hiszen nem szoktak ilyenkor találkozni, és mintha egy bűtort kerülne ki, elsiklott az illemhely felé.

Semmit nem vett rajtam észre! Talán még nem ébredt fel?

Kivárta a vizöblítő zubogását, és egy végtelennek tűnő perc után a pucsban előklaffogó sovány asszony megint csak szembetalálta magát vele. Együtt reggelizünk? – kérdezte kötelességszerűen, és ő alig tudta kinyögni, hogy nem kér semmit. Zsozsó keskeny kezével őszes csutka haját borzolta hátra. És ásitott! Erre türelmetlenül megkérdezte tőle – túl lévén az első megszólalást kísérő szorongáson –, hogy nem lát-e rajta valamit? – szóval minden rendben van-e? . . . Az asszony csapzott madárfejét félrehajtva bizonygatta, hogy az ing vasalása tökéletes, de nem kell patáliát csapni, ha akarja, lök rajta néhányat a vasalóval, csak gyorsan vegye le, mert hétre az iskolában . . . Nem erről van szó, az arcom milyennek látod? Talán kicsit sokat kvarcoltál, pillogott Zsozsó. (Közönyébe megbántottság vegyült, hogy már a szeretőivel való találkára is neki kell az urát előkészítenie, vagy ha értekezletre megy, akkor meg mit parádézik, istenem, egyre hiúbb lesz, manikűröshöz és pedikűröshöz jár, bezzeg régen alig tudta arra rászoktatni, hogy – most meg itt hagyta, mi a baja? – azt se mondja, este mikor jön haza, sose mondja már, mindegy . . .)

Becsukva maga mögött szobája ajtaját, nem tudta, mit gondoljon. Zsozsóról.

Semmit se vett észre rajtam. A megszokás? Vagy csak azért se mondja? Nem számíthatok rá.

Jó ideje tudta, hogy nem számíthat a feleségére. Pedig mindent megtett érte, vállalta őt, veszélyeknek tette ki magát, noha a lány csapott le rá az egyetemen, albérlőként költöztette ide a Sas-hegyi villa cselédszobájába, és ki tudja ma már, hogy a késővár szerelem, az anyás gondoskodás vagy a józan előrelátás vezette-e ebben, hiszen a mama keresztül nézett rajtuk, erre juszt is feleségül vette Zsozsót, akit ötvenben mint osztályidegent kizártak az egyetemről, ő pedig a diploma mellé pártfegyelmet kapott, de a lakás megmaradt, igaz, társbérlőként egy főhadnagyot nyomtak be, aki ötvenhatban lerúgta az egyenruhát, s utána könnyű volt már megszabadulni tőle, az anyósa pedig haláláig nem fogta fel a tyúkeszével, hogy a negyvennégyes gettó után

ötvenben a kitelepítéstől a veje jelenléte mentette meg, mindegy, volt néhány jó évük, kuporogtak a cselédszobában (anyósa két nagy szobában terpeszkedett, a főhadnagyék a másik háromban, a hall amolyan senki földje), ő irt és tanult, az egyetem után is tanult és tanult, Zsozsó oldalról oldalra, sorról sorra mondta el, mi van az angol, német és francia könyvekben, amit idősebb íróktól vagy a könyvtárak zárt anyagából kapott, így lépést tartott a modern világirodalommal, megküzdött a sikerért, húsz év munkájával hengerelte le pályatársait és ellenségeit, de miközben elismert író lett, barátai elhaltak vagy elvadultak tőle – és nem számíthat már a feleségére se. Senkire se számíthat. Ez eddig nem érdekelte, de most felsajdult benne a gondolat, hogy hiába az egész, ha mások számára nem nyilvánvaló az ő mostani . . .

Akkor mit érek vele?

Az ablakhoz ment, és ingerülten felrángatta a redőnyöket. Odakintről vadul zuhogott be a napfény, vakító villódzással lett tele a szoba. Menjen úszni? Azt talán mégse. Hátha daruval kellene kiemelni a medence fenekéről.

A kertjét bámulta. Ezt az ötszáz négyszögöl zöldet. Az újonnan telepített, buksi lombozatú fákat. Meg az egyetlen régről meghagyott, öreg diófát, amely évről évre rémülten terem, a környéken mindenki csodálja, de ő gyűlöli, nem kellett volna engednie a kertész ellenkezésének, ki is dobhatja a vén alattomost, ha egyszer nem terem rendesen, és minden ősszel, amikor hosszú botokkal elnászpángolják lombozatát, az aláhulló barna termés és zöld galylyacskák esőjében, a suhogásban, miközben a kertész és fia létrákról körbebotozzák a fát, összehúzott szemmel figyeli a vén selymát, biztonságos távolságból, ahová el-elperdül néhány héjából kiszökken, nagyszemű dió, amit felesége ujjongva kapkod fel a földről, de őt még soha nem hatotta meg ez az engesztelő áldozat, figyeli a megbotozott fát, s tudja, hogy az is figyeli őt, ezért megalázkodó nyöszörgése és recsegése nem indítja meg, aztán egész évben elkerüli, csak tavaszokként vizslatja mohón, hogy hátha egyszer nem siet virágba borulni, és lázadó konokságával kiérdemli a baltát. Amikor az államosított villát visszaadták, „az egyszerűség kedvéért” a saját nevére írat- ta. A tágas telek alsó felét lecsípték, ikervilla épült rajta két miniszterhelyet- tesnek, akik hálásak, hogy nem okvetetlenkedett, szerbusz-szerbusz köszön- getnek egymásnak, a kertészt tőlük kapta, viszonzásként új könyvét mindig személyesen viszi át Istvánnak és Zoltánnak, konyakoznak, információkat cserélnek, és az állami autók rendelkezésére állnak, ha gazdáikkal egy idő- ben kíván a városba indulni. Az öreg diófa mindezt sunyin figyeli.

A kerten egy szürkésfehér folt villant át, s máris láthatatlanná vált, majd az ablak alól, a fal tövéből hallatszott a kafff-kafff-kafff, a bolond ugrálás sok apró dobbantása és az örvendező nyüszítés.

Ez Bundás!

Erre szíve (kőszíve) meglódult, a boldogság szinte megütötte, az ablak- kilincsbé kapaszkodott meg; ez az érzelemhullám, ami forrón csap át rajta, valahányszor nekiront a kutyája, új és megszokhatatlan. Tavaly, amikor a kertész két tenyerében hozta a kis szörmököt, nem akarta elfogadni. Csak gond lesz vele. Ugyan, művész úr, mi gond lenne? – elvan a kertben, itt a hegyen elkél egy házörző, télen se kell beengedni a lakásba, és látom a szem- metükben azt a sok kidobált maradékot, direktte a Bundásnak való koszt, ugye, kutyuli? – nézze mán, érti, hogy róla beszélünk! A tíz göcsörtös, vas- kos ujj kosarában, az elébe nyújtott szörcsomóból barna szemek csillantak rá,

és ahogy tétován feléje nyúlt, kezét egy apró, piros nyelv forrón nyalintotta meg. Nem kell tőle félni, kérem! Pedig nem ijedtében kapta el a kezét, gyerekkorában, a kovácsműhely udvarán mindig volt kutájuk, s komor apja és rosszkedvű anyja mellett azoktól kapott önzetlen szeretetet – ez a gondolat fájdukt föl benne, és összekeveredett az újra érzett, évtizedek óta hiányzó, mámoros boldogsággal, amit egy kutya hűséges imádata kelt az emberben. Nem fajtiszta, vélte este a felesége, és a harisnyáját féltve hátrált a karmos tappancsok előtt. Az a jó, mondta Zsozsónak dacosan, nem kitenyésztt, neurotikus dög. Pedig meg se kérdezte a kertésztől, hogy a kis kuvasz pedigréje hibádzik-e, de csak nem kapták volna ingyen, ha pénzt érne, papír is járna vele. A fürdőkádban samponos vízbe dugták, másnap pedig ólat vettek, szakkönyveket. Próbálták eredetibb módon elnevezni, ő Mirkónak hívta, felesége a Lassie-vel kísérletezett, de bizony Bundás csak Bundás maradt, játékos volt, gyömszőlni való, alázatos és olykor önérzetesen sértődött, de csöppet se tanulékony. Semmit nem lehetett a kobakjába belevetni, a hátára penderült, ha okították. Buta volt, na! Ő ezt önmagához méltatlannak tartotta, de felesége, látva bosszankodását, ráhunyoritott: elég egy okos a családban. Elnevezték magukat, Bundás féltékenyen közékük gomolygott, hogy ki ne maradjon valamiből, egyszerre akarták megvakarni a buksiját, a kezük összeért, és a levegőben volt, ki se kellett mondani, a bizonyosság: amióta kutájuk van, beszélgetnek egymással. Bundás hónapok alatt nagyot nőtt, és mert tőle, a hajnali kelőtől kapta a reggelit, s hazatérésükkor is mámoros rohamát csak a férfi tudta elviselni, nyakát elkapva a földre hengeríteni Bundást, míg az aszszony a kapun kívülről ijedten becézgette, s akkor mert belépni, ha végül is a kutya, feszültségét levezetendő elvágtázott a kert végébe – kialakult a családban a falka rangsora, amiben Bundás a férfit ismerte el vezérnek, a nőt pedig maga mögé utasította, jóindulatú lenézéssel. Egy képes hetilap a *Mes-tereim, barátaim* sorozatában közéleti személyiségeket és művészeket fotózott le valakivel, akit az tanítójának, példaképének vállalt el. Az előzetes megbeszélésen a szerkesztővel tanakodott, sétálgatva a nyári kertben, mert nem tudta, kit tüntessen ki bizalmával, amikor Bundás közékük robbant, és a tiszteletteljes távolban várakozó fotós szemfülesen lekapta őt a levegőben, üdvözült vigyorral és szétvetett karokkal, mint szentképeken a mennyekbe fölevickélő Jézus, lábai között a rohanó kutya épp hogy fölismerhető, egymásra sokszorozódott sziluettje... Ez a kép jelent meg, az olvasók örömeire és a szakmabeliek bosszantására. Az interjúban kihívóan korcsként emlegetett kuvasz az ismert kynológust arra indította, hogy levélben ajánlkozzon a kutya megvizsgálására és rehabilitálására, egy érdi tenyésztő telefonhívásában pedig ott bújkált a pénzszagú ajánlkozás, hogy esetleg hajlandó lenne a jóhírű kenneljéből valónak elismerni Bundást. Ezek a jóemberek lehet, hogy értettek a kutyához és az üzlethez, de nem értettek egy művész pszichéjéhez.

Épp nyitni akarta az ablakot, hogy a föl-fölugró kutya bundájába beleskapjon, érezze kezén a nedves nyelv forró alázatát, amikor meghallotta a bejárati ajtó csapódását. A kutya dübögése is távolodott, ahogy rohanva kerülte meg a házat; csalódní fog, mert a gazdira számít, Zsozsó meg szatyrával és ridiküljével védekezve iszkol az utca felé, abba a nyavalyás iskolába.

Itthagyt! Be se nézett hozzám! Nem érezte meg, hogy ma rendkívüli nap van, szükségem lehet valakire! Pedig reggel sose várok rá a hallban, ebből egy feleségnek meg kellene éreznie, hogy...

Hát igen, nem számíthat a feleségére. Senkire se számíthat, ha utána-gondol, és akkor hiába az egész, ha mások számára nem nyilvánvaló a...

Akkor mit érek vele?!

Ingerülten lezuhintotta a redőnyöket, hogy félhomály legyen. Annyi min-dent kellene végiggondolni, és tisztázni önmagában – de mit is?

Azám, mit is...?

A falakat beborító, hétezer kötetes könyvtára előtt tipródott. Középen, a fő helyen, az egyetlen szétcsúszó üveglapokkal védett polcon a saját köny-vei, első kiadások, utánnyomások és fordítások gondosan időrendben. Melyik-nek köszönheti, ami bekövetkezett? Ezt tudnia kellene. Joga van megtudni. Ma;dnem gyűlöletet érzett, ahogy végigpillantott rajtuk. Titkolódnak. Pedig titka csak neki lehet! Másoktól ezt soha nem tűri el. Mert ami számára titok, az a személye elleni támadás kiinduló pontjává válhat. Ezért akar ottlenni mindenhol, minden bizottságban és elnökségben, választott vagy kinevezett vezetőségben, díszelőadásokon és fogadásokon, ahol az összekoccanó poharak fölött félszavakkal intéződnek el fontos ügyek. Ha egy napra nem jut meg-hívó, kilyukad alatta a föld: ülésezik, elnököl, felavat, leleplez, összefoglal és lezárbezárbazár.

Saját könyvvei mögött Nyugatról hozott pornólapokat tartott. Mert ehhez az üveges szentélyhez, úgy tapasztalta, senki nem mer hozzányúl. A vendé-gek megbámulják, elismerően bólogatnak, és továbblépnek, máshonnan húzva ki egy-egy könyvet. Tudja, hogy irodalmi körökben elviselhetetlenül önimá-dónak tartják. Hát tévednek! Kajánul figyeli a látogatókat, legyűrve a kí-sértést, hogy megmutassa nekik, a szentélyt ő maga szentségtelenítette meg. És ez a kis titok megerősítette az önbecsülését; igenis, van még öniróniája. De mert soha nem lepleződött le, senki se túrt a művei közé, ez azt is bizo-nyította, hogy már nincsenek barátai. Mindenki tart tőle, és mint egy dísz-század előtt, a tiszteletteljes utálat idegenségével vonulnak el könyvei előtt. Először a feleségénél vette ezt észre, és Zsozsó tüntető megvetését így bosszul-ta meg. A szexlapokról jut eszébe, hogy értesítenie kell soros szeretőjét, most néhány napig, amíg tisztába nem jön önmagával, nem találkozhatnak.

Vagy soha többé, senki nővel nincs értelme randevűznom? Erre még nem is gondoltam...

Nőügyeiről mártír sóhajjal mondogatta: minél több miniszter üdvözöl szervusszal, annál több csinos lány köszön csokolommal, ha, az idő proté-zisa...! Közben kihasználta az alkalmat, hogy naiv tisztelők és számító kékharsányak sodródni kezdtek eléje. A kávéházban két nő (mindkettő tanulmányt írt róla) botrányosan hajbakapott. A régebbi szerető, az omlatag germán szépség, aki már megtapasztalta, hogy a hódoló dolgozat megjelenése után egyszeriben kihűl a viszony, szóke loboncát rázva rikoltozta: mit zabálsz rajta? – én csak tudom, hogy soha nem hatol elég mélyre! Mire a másik, a karcosú macska, kreol arcán fekete vértolulással, szép száját összeszorítva dacosan sziszegte: nekem pont megfelel, és nálam, drágám, elég mélyre ha-tolt... Alig lehetett elsimítani az ügyet, hogy igazából az írói erőről való esztétikai nézetek csaptak össze. Nem sokkal később, a már ejtett szépszájú városszerte pletykálta, hogy másolattal írja a szerelmes leveleket! – hát milyen ember az, aki egy intim levélhez úgy ül le, hogy az utókorra gondolva indigót csúsztat a levélpapír alá?...

Pedig ő nemcsak az utókorra sandított, hanem lefedezte magát; ha már elkerülhetetlenné vált, hogy levelet írjon – s a kézírásával tüntessen ki vala-

kit –, elrakta a másolatot. És nem csupán a biztonság miatt őrizte meg minden sorát, de a levelekben néha megfogalmazott ezt-azt, amit kis elmefuttatássá tudott kikerekíteni. Mert amúgy jó ideje csak régebbi munkái jelennek meg újra és újra, bővített vagy szűkített válogatásban, más-más csoportosításban, zsebkönyv formában vagy életműve sorozatában. Legutóbb *Fókusz és horizont* címmel interjúit, alkalmi cikkeit és kinyilatkoztatásait, életrajzi vallomásait és műhelyforgácsait adta ki. Mindeközben a betakarítással elfoglalt alkotó üzőttségével bizonygatta, hogy a korrektúráktól és a közéleti kötelezettségektől ellopott órákban, párhuzamosan több nagy lélegzetű művén dolgozik...

Végülis indulnia kellett, hogy lemenjen a városba. Zsúfolt nap várja, program program hátán. Így megy ez, évek óta.

Helytálló. Amíg csak mozdulni tudok. Úgy kell tennem, mintha mi sem történt volna.

Feszültsége elmúlt, amikor a verandára kilépve meghallotta Bundás lihegő rohanását. Mindenről megfeledkezve készült rá, hogy szokása szerint meggyámbázza, és a fonott kerti székek közé penderítse a boldog legyőzöttet.

De Bundás nem rohant neki. Megtorpanva fülét hátracsapta, szőre felborzolódott.

Mi van veled? Ide gyere!

A kutya teste megfeszült, farkát lábai közé húzta. Erre ő türelmetlenül nadrádjára paskolt, tenyere köcombján koppant, és merev teste szinte előredőlt, akár egy betonoszlop.

Bundás lelapulva közelébb kúszott, fénylő orra ismerős szag után kutatva a nadrágszárnál remegett, aztán hátraszökkent, zavart szemmel.

Kaff-ka, kaff-ka, ugatott rá bizonytalan rémülettel, majd nyüszítve farolt hátra, és elrohant a kert végébe.

Bolond ez a kutya. Vagy megérezte a nagy változást? És most nem tud mit kezdeni velem? Óóóó, ez a drága, buta Bundás! Majd megszokja, hogy...

Átvágott a kerten. Ügyelt minden lépésére, mert mintha egyre bizonytalanabban mozogna.

Hosszú nap lesz a mai, és furcsa nap. A kutya jelezte, hogy mit várhat.

Kapuja előtt, a járdán kis ideig tétovázott. Általában könnyű taxit fogni – autós állás kellene, nem ez a szar taxiátalány –, mert a hegy villáitól üresen száguldanak visszafelé a városba. Most mégse mert inteni nekik. Ha egy utcányit ledöcög, egyszerűbb lesz a buszra fellépnie, nem kell a lehajlással kísérletezni, és talán a súlyát se egy személyautóra méretezték.

A buszon valóban nem keltett feltűnést. Ez megnyugtatta és egyben sértette az önérzetét. Igaz, ezek idegenek. Nem tudják, kivel utaznak együtt.

A hátsó peronon rázkódott, a fémkorlátba kapaszkodva. Végiggondolta napi teendőit. A kiadójához kell mennie. Nemcsak saját dolgai miatt, közügyekben is: a Kortárs Remekírók sorozatát ő jegyzi, és magához kaparinthatta a fiatal írók antológiáját is. Az írószövetségben elnökségi ülés, és kell valaki, aki irányt ad a sodrásnak. A központi havilap szerkesztő bizottságának elnöke; ott semmi nem történhet nélküle, és most különösképp helyt kell állnia, mert az okvetetlenkedő főszerkesztő (leckét kapott tőle a kollektív vezetésből) idegosztályra került.

Istenem, ha én nem lennék! Mihez kezdenének? Pezsgő műhelymunka, demokratizmus, közös cselekvés. Odafönt tudják, hogy rám, csak énám számíthatnak.

Bundás... És Bundás?

Gondolatai újra meg újra Bundásra kanyarodtak vissza. Még sose váltak így el. A kutya mit érezhetett meg? Vagy mégis egy neurotikus dögöt sóztak rá? Félreismerte?

Ez az apró lehetőség, hogy valamiben tévedhetett – vagy ne adj isten, túljártak az eszén! –, nem hagyta nyugodni.

Vigyáznom kell! Ma különösen óvatosnak kell lennem.

Úgy döntött, hogy először a munkahelyére megy be. Az a legismerősebb terep. Egy éve főszerkeszti a *Hungária* című lapot. (Előtte Indiában járt, a Károly vezette delegációval és az államtitkárral összebarátkozott.) A folyóiratnak még egy száma se jelent meg, a koncepció kialakítása és bonyolult szervezési problémák miatt. Károlyt meggyőzte, hogy újfajta lapot kell csinálni, nem tiszavirág életű írások lerakódó helyét. Csak a javát, mindennek a legjavát, az irodalom gyémánt értékeit, az esszenciát, az örökérvényűt kiszemelgetni! A magyar kiadás angolul, oroszul, németül és franciául is meg fog jelenni, vagyis ez a folyóirat szuperlap lesz. Ilyen minőségi követelményeknél nem építhet csupán az élő írókra. Fel kell vállalnia, magához emelnie a múltat, hogy a klasszikusok öröksége szerves elegyet alkosson a mai irodalommal. Ez a program. Amivel be lehet törni a világirodalomba. Szegény Attila, a szerencsétlen Mihály, a gyalogjáró Zsiga megérdemlik, hogy mögötte felsorakozhassanak. Már megírta a lapindító tanulmányt, és saját művei négy idegen nyelven várják a nyomdába adást. De önmagán kívül még nem talált írót, aki bekerülhetne a lapjába. Ez a bökkenő! A felelősség rendkívüli, értékek meg, érvelt a magas helyről érkező sürgetésre, én nem egy lapot, hanem *a lapot* készítem elő! – a színvonalból nem engedek... A kezdeti várakozást az írók közönye váltotta fel. Visszavették a kézírataikat.

Így is jó, az idő nekem dolgozik.

Minden haláleset felvillanyozta. Búcsúztatói híresek voltak. Senki se tudott megrázóbb nekrológokat írni. Az idő rostáján nemzedéke – amit a fényes szellők röpitettek föl – lassan lepotyog, és bármily sajnálatos ez, mégis természetes folyamat. Gondoljunk a közeli jövőre, elvégre nem lehet tucatnyi hetvenéves nagy író egy ilyen kis országban. Dögkeselyű – mondták róla a kollégák. A hálátlan halandók.

Mielőtt fölment volna a lapjához, Bundásra gondolva még egy kísérletre szánta rá magát. Bemegy a kávéházba. Nem ül le, hátha nem tud már felállni. Csak végigkocog az asztalok között, mintha keresne valakit. És figyel. Hogy hogyan néznek rá. Észreveszik-e, hogy...? Elvégre írók lebzselnek a sörösüvegek mögött.

Az eléje siető pincérnek intett, hogy nem marad. A pincér tudomásul vette, egyszerűen elfordult, és nem dermedt kövé. Ő közben az írókat leste. A szeme sarkából. Aki alázatosan bólogatott feléje, annak visszaintett. Aki csak biccentett, annak visszabiccentett. Aki átnézett rajta, azon ő is átnézett. (Jedem das Seine.)

Úgy tesznek, mintha semmit se vennének észre rajtam. Közben én érzem, hogy egyre szoborabb szoborrá válok.

Nagy társaság közepén ült Pusi, a régi barát. Önkéntelenül feléje indult, mert neki látnia kell, hogy...! Neki igen. Hiszen mindent tudnak egymásról. Együtt voltak népi kollégisták, együtt kezdték, öreg legényként az egyetemet, első írásaikat egymásnak mutogatták. Milyen forró és bensőséges barátság

volt köztük! Ennek még az emléke is, akár csak Bundás alázatosan meleg nyelve, mindig fellobbantotta benne az örömet.

Átnéz rajtam a nyavalyás, ő is levegőnek néz!

A kávéház megfordult vele, egy székre kellett megkapaszkodnia; egyensúlyát egyre nehezebb megtartani.

Pusi is vidékről került Pestre, egy Duna menti falucskából. Azt mondta, az apja aranymosó. Hiába nevték ki, ehhez görcsösen ragaszkodott, aranymosó, hajtogatta. Később kiderült, hogy nem is ismeri az apját. Zabigyerek. A nagyanyja nevelte. Azért az apa csodálatos foglalkozása mai napig szerepel az életrajzában. Mert az aranymosásban van valami igazság: Pusi keveset irt, de jót. Csak nem vitte semmire. Ül a társaság közepén, mindig ő a kedvenc. Öregedve is kisfiús maradt. Mást vénítenek a ráncok, ez a nyeszlett Pusi meg lompos pulóverében, vidám csecsemőarcával kortalan maradt.

Nemrégiben egyedül találta Póst és leült hozzá, miért nem beszélgetünk úgy, mint régen? Pusi a barátságos ráncok hálója mögül hosszasan vizsgálta őt, ahogy egy igazi aranymosó nézi a hordalékos folyamatot, és így kezdte: én csak egyről vagyok hajlandó beszélni veled, arról, hogy hogyan lettél az, ami vagy?!

Megbeszélték és azóta nem köszönnek egymásnak.

Kifordult a kávéházból és átkullogott a munkahelyére. Lábai mind kevésbé engedelmessé váltak. Valamit még várt, de maga se tudta, hogy mit.

Csakhogynem történt semmi. A titkárnője, a munkatársai, a fordítók a szokott lelkendezéssel fogadták. És nem csodálkozással. A szemüket figyelte. De abban se látott semmit se.

Nem vették észre. Vagy csak azért se akarják észrevenni?

Senkinek se vagyok itt, csukta magára a főszerkesztői szoba ajtaját. Ezen nem csodálkoztak, megszokták. Ilyenkor fontos helyekre telefonál, minden nap telefonoz valakinek, hogy odafönt el ne feledjék.

... hogyan lettél az, ami vagy?! – a te tehetségeddel, öregem, és a te írásaidal! – aki az ötvenes évekről tudtad megírni az igazat, akit bámultunk és irigyeltünk! – tudod te, milyen értéket herdálsz el, amikor önmagad kreatúrájává válsz? – ezt Bélám is sóhajtozva emlegeti...

Bélám! – húzta magához a telefont. El kell neki mondania, hogy milyen rafináltan semmibe veszik. Kiközösítik. És ez már politikai ügy, nem csupán személye elleni intrika.

... azt hiszed, megfélemlítesz minket, amikor neveket géppuskázol ránk: sándorjózsefbenedek-dek-dek... vagy bárki mögé bújhatsz, és nem neki ártasz a magatartásoddal, amit Pompom tanár úr a trahison des clercs új változatának minősítene? – de leben und leben hagyni, mon fils, erre tanítottalak meg először, amikor megkivántad tőlem a nyelveket, mert Puschler nagyanyámra mondom, aki sváb volt, my gosh! – de mennyire hogy sváb, unter uns gesagt egyszer csak damn it! – gondolja majd Bélám, és ejteni fog, öregem, elébb-utóbb ejteni fog, ha már nem imponálsz neki, rájön, hogy egy nyelvet se tudsz rendesen, és a terhére leszel, hiszen ismerjük ezt, időnként kiemelkedik közülünk egy grandeur, tündöklék, azt csinál, amit akar, aztán máról holnapra abgang, konyec, the end, még jó, ha író marad, és visszaülhet közénk sörözni...

Végre kicsengett Bélámnál a telefon. Tárgyal, vannak nála, közölte monoton kedvességgel a titkárnő. De ez fontos, nagyon fontos! Délután úgyis találkoznak az értekezleten, addig nem ér rá? – csodálkozott a titkárnő.

Nem. Addig nem! Úgy találta, egyszerűen nem akarja kapcsolni a főnökét, máskor is volt már ilyen érzése, ez a spiné nem kedveli, dedikált könyvet fog vinni neki, vagy mégis Pusinak lenne igaza, hogy Bélám egyszer majd – vagy máris...? Bontott a vonal. Merengett, hogy Károlyt hívja föl az államtitkárságon, vagy Istvánt és Zoltánt, a telekszomszédokat? De ez Bélámra tartozik, már Pusi miatt is!

„Bélám” ezt így először, húsz évvel ezelőtt Pusitól hallotta. Az ő megyéjében volt fontos ember, bár még csak vidéki káder. És szereti a művészeket? A polgáriban Bélám írta a magyar dolgozataimat, fintorgott Pusi, mert veled ellentétben én gyenge vagyok a prózában. A kisváros Duna menti vendégházában halászlét főztek a tiszteletükre, hiszen már ismert íróknak számítottak. Pusi főzőversenyre hívta ki a szakácsot, asztal alá itta a rendőrfőnököt, vicceket mesélt, nótázott, és mert féléves külföldi ösztöndíj után volt, ófrancia dalokat és angol balladákat énekelt a cigányzenészek megrökönyödésére, később úszni akart, ezen a többiek röhögtek, aztán fecskére vetkőzve örült kapálódzásba és csapkodásba kezdett a szűnyogok miatt; minderre később nem emlékezett, részegen el szoktam járni a kanásztáncot, mentegetődzött.

... na ja, én is kapva kaptam az első lehetőség után, és a mai napig szerkesztem a Világlíra Gyöngyszemeit, de nem nyúltam kétszer a tálba, nem tolakodtam se mások, se önmagam elé, pedig megtehettem volna, elhiheted, csak hogy a sűrű értekezleten üléstől hangyás lesz a seggem, meg nem is érek arra rá, öregem, várnak itt a kávéházban az öreg haverok meg a kezdő suvernyások, otthon meg a nők, Eszter felmászik az egyik térdemre, Annát a másikkra ültettem, és ez az igazi hárem! – nem kéne neked is gyereket csinálnod? – vagy félsz megsokszorozni önmagad? – mert te már mindentől félsz, az írástól, a külvilágtól, régi önmagadtól, és ezért dúcolod alá pártfogókkal a létezésedet, és ezen a megroggyant gangon észre se vesszük már a nagy tehetséget, a szuverén alkotót, aki voltál! – hidd el, sajnállak, és magunkat is sajnálom...

Pusi főlényeskedhetett vele. Az esti kötelező lábmosás ellen együtt próbáltak lázadni a kollégiumban. A presszókávé meg „szúrta a szemüket”: otthon hasas bögréből tejeskávét ittak reggelire, hüvelykujjukkal nyomva félre a kanalat, és kezdetben a cseppnyi csészéssel is így bűvészkedtek, míg meg nem tanulták, hogy a kalánt a kistányérra kell tenni. Negyedéves korukban egymásnak vallották be, hogy a sok üdögéléstől aranyerük van. Orvoshoz mentek, nadrágot le, előrehajolni, farpofákat széthúzni, na, ez még nem olyan veszélyes, kenőcsöt írok, de ha el akarják kerülni a bicskát, a kukoricacsutát meg az újságpapírt tessék elfelejteni, és székelés után nedves szivaccsal kell kitörölni, ha nem tudnák, fiúk! Hát nem tudták.

... hogyan lettél az, ami vagy...

És Pusiból mi lett? Kevesebb, mint ami lehetett volna. Ezért mentséget keres, gúnyolódik.

Íróasztalára dőlve az ablakot bámulta. Hallgatta letről a nagyvárosi forgalom zaját.

És hirtelen mindent megértett.

No, persze, ami számomra új, amit én csak ma vettem észre, azt mások régóta tudják és régen észrevették. De ki figyel magára? Ki ér rá erre? És én nem elsőként, de utolsónak fedeztem föl, hogy már élőként...!

Megkönnyebbült, hogy ilyen kellemesen csalódott magában.

Valamikor volt egy kisfiús, szerényen félszeg mosolya, ez bújkált az arcán. Ettől megijedhetett volna, ha látta volna önmagát.

És Bundás?! A kutya magatartása mit jelent? Egyedül Bundás nem hajlandó elfogadni, tudomásul venni a vitathatatlan tény?

Ezt nem hagyhatom ennyiben, intézkednem kell!

Egyetlen vonakodót se tűrhet meg maga körül. Gyűlölködni, irigykedni lehet, de el nem ismerni őt – azt nem!

Az indulat vadul és forrón csapott át rajta. Újra telefonozni próbált, de merev kőujja már nem boldogult a tárcsázással. Fenébe a telefont. Személyesen indul és intézkedik. Még most, kora délelőtt. Mielőtt híre kelne az ellenvéleménynek! A szobát amúgy is fojtogatóan szűknek érezte maga körül.

Még föl tudott tápázkodni az asztaltól.

Még idejében ért ki az utcára.

Még elkapott egy-egy csodálkozó pillantást, ahogy egyre lentebbről bámultak föl rá.

Mert nőni kezdett, terebélyesedni, nyilvánvaló, hogy nem embernagyságú, de monumentális szobor válik belőle, de most se foglalkozott a saját nagyságával, és nem ért rá arra se, hogy bekandikáljon az emeleti ablakokon, vagy megbámulja lent a járókelőket

én csupán az igazságot akarom, károly, és sintér, rendőrség, katonaság, ha kell! – értsd meg, bélám, te is tudod, és istván és zoltán is tudja, mindenki tudja, hogy mi az igazság, és akkor egy nyavalyás korcs kutya nem szegülhet szembe velünk

már vigyáznia kellett, hogy hová lépjen, át a háztetők fölött, és a szélesebb utcákat kereste, letről pedig már nem is csodálták, túl nagy volt ahhoz, hogy észrevegyék

bélám, hozzád majd lehajolok

és te, károly ugye, odajössz az ablakhoz

istván és zoltán, bennetek megbízhatom

de hirtelen azt se tudta, hogy mit akar mondani, és kinek akarja mondani, és tulajdonképpen ki az a ez meg az a hogyishívják

egyetlen lendülettel csörtetett át a városon

cípője orrával lesodorta a parlament csúcsáról a vörös csillagot

egyik lába még a dunántúlon a másik már külföldön

szűk lett európa és kontinensről kontinensre lépkedett

nem tudhatta hogy megkönnyebbült csönd marad utána

és csak egy sas-hegyi villa kertjéből hallatszott a fájdalmas és gazdáját hívó kafff

kafff

kafff

Vigyázó madár

7.

– Kerüjj bejjebb – mutatott Illés Sándor a fal mellé szorított székre. Az idő öregségére is másként bánik vele, gondoltam. Puha arcvonásaival most sem tud semmit kezdeni, felhagyott szigorításával. Csak a szeme kopott meg, fénye, mintha homály mögül tűnne elé.

- Hogy élet? – kérdeztem itteni szokás szerint.
- Úgy ne, szédelgősen. Alacsony a vérnyomásom.
- A pálinka megemeli.

– Meginnám nefé, ha bírná a szívem – rázta meg kerekded fejét. Szelid tekintetével végigmért.

- Szegény apád, hamar elment.
- Hamar.
- Fájlalom. Együtt legénkettünk.
- Tudom. Épp emiánt jöttem.
- Derék ember vót – hajolt közelebb, mint aki bizalmas közlésre szánja el magát.

- Mikor ismerkedtek meg?

A korai időkig visszahajló kérdés meglepte. Homályló szeme mögött hosszasan rendeződött fiatalságuk.

- Régen – legyint hosszú esztendők ivével.
- Mégis, mikor?
- Rögtön a háború után.
- Hol laktak?
- Az öreg-temető végiben.
- Temető mellett? – száradt ki a torkom.
- Elváltzott az arcod.
- Most hallom először – mondtam. Fejemből kiszállt a vér.
- Nem es igen hallhattál.

Néztem a szemét. Úgy éreztem, a homály mögött titkokat rejt.

- Volt valami takargatni valójuk?
- Nem vót, de valahogy mégis szégyellték.
- Mit?
- Hogy temetőgondozók.
- Temetőgondozók?
- Elyenfélék.
- Ez volt a foglalkozásuk?

– Nagyanyád mosni, takarítani járt, a nagyapád pediglen alyan félbeszerbe mindenés vót. Ő vigyázott, míg ki voltuk napvilágra nem került, a szerencsétlenül jártak holttestére.

Megint megborzongtam.

– Milyen ember volt?
– Milyen? – kezdte tisztogatni a homályt. – Szakállas, örökké békétlennek mutatkozott. Több nem es igen maradt meg róla.

– És apám?

Melegre fogta a szavát.

– Nem szenvedte aszt a házat. Ezért es nősült meg alyan korán.

– A semmire.

Kezét intésre emelte:

– Várjál-várj. Igaz, hogy semmire keltek egybe, de hamarost az egész falu csodálta, hogy idegen létére melyen gyorsan megcsipekedett, behúzódott a gazdák közé. Házhelyet vett, házat épített s félfácsánként négy kataszteri földet es vásárolt.

– Miből?

– A keresetiből. Három embert es kitett, úgy tudott dőgozni.

– Hallom, a deszkagyárban együtt dolgoztak.

– Együtt, kilenc esztendőig.

– Eleven-e kendben az a kilenc esztendő? – kérdeztem a gondolat-tértítés szándékával.

Hátát a széktámlának támasztotta.

– Elég megmozdítani az első fadarabot, máres előbuzog a megesett üdő.

– Akkor mozdítsuk – mondtam segédkező sürgetéssel.

– Örömet, a fiatalságom mozdul vele.

– Fiatalodjunk – mondtam apám helyett.

Fejét az ablak felé fordította; több világosság érje, könnyebben lelje a szót. Apró szeme élénkebbé vált, úgy tűnt, eloszlatta homályát.

– Indujjunk a Kárpátokba – kezdte. – Falkra, a deszkagyárba. Vagy hetven kilométerre lehetett Hadiktól. Hetfőn mentünk s szombaton jöttünk haza. A közbenső üdőt a fűrészgép emésztette fel. Reggel korán készünk, délebedig szusszanásnyi szünetet se tartottunk. Béfaltuk az ebédet s fajrontig meg se álltunk. Apád mellett még félre nézni se maradt üdők. Meg es kerestük a napi százhusz lejt. Gyakran a kécceresét. A telepvezető fajront előtt odaállt elénk s aszonta: „Emberek, ki vállal még öt órát, egész napnak számolom fel?” Mindig megkérdezte, pedig tutta, hogy apád vállalja. S ha ő vállalta, vállaltuk mű es. Megérte, fizetségkor a markunk nem es vót elegendő, a kalapunkat kellett elővegyük. Apádnak kellett a pénz, de nekünk se jött rosszul. Igaz, amikor tíz óra tájt beszédelegettünk a barakkba, mán csak aludni maratt kedvünk. Megesett, a kimerültségtől aludni se tuttunk. Elyenkor néztük a tetőzet közé szorult csillagokat, s be kellett érnünk biztatásukval: a folytonos reményvel, hogy a tengernyi munkát bódogulás követi. Apádnál meg es vót a látszattya. Gyors gyarapodását az imént mán említettem. Persze, kellett melléje egy alyan takaros asszony, mint anyád, aki szüntele-nül varrt, hogy mihamarabb előbbre jussanak. Előbbre? A semmin túl. Akkor kezdődött a szopora gyerekáldás. Attól kezdve még szorgosabb lett. Italozni se igen járt. Megitta a maga porcióát, annál többet az istennek se, heába hitták a cimborái. Meg tutta állni. Pedig nem vót magának való ember. Fontosabbnak tartotta, hogy tiszta fejvel ájjon a fűrészgép mellé. Értette a dógát. Szemre bemérte a fűrészt a félcolos deszkához s ha háromnegyedeset, tetődeszkát kellett csinálni, annak a mértéke es a szemében vót. Mert szorgos vót, mert nem lakozott benne semmi harag, húzta az az emberek szüvit

inagához. Még a románok is szerették, még azok is, akik áskálóttak ellene, morogva: hogyhogy ő ennyi fizetséget kap. Aszongya erre a telepvezető: „Ha annyit dolgoznak, maguk is annyit kapnak.” Erre megcsendesettek. De megcsendesettek akkor is, ha komáival, Antal Tamással, Buta Ferencvel, Bíró Miklóssal végigsétáltak a telepen. Különösképp Buta Ferenc erejét félték. Apád sose kötözködött senkivel, de Buta Ferencnek elegendő vót, ha rosszkedvűnek találta. „Ne süsse le a fejit koma, csak mutasson reja, ki szomorította meg, ellátom a baját.” Elyenkor kicsit megemelte a fejit, de sose azért, hogy valakire rámutasson, hanem hogy a komáját es lecsillapiccsa. A nyomaték kedvéért, szigorított a szemén, Buta Ferenc engedelmeskedett neki. Durvább ember létére megérezte, hogy a szomorúság oka másban leledzik. Minden elszomorította, ami természetével ellenkezett. Ha háborús történetekkel telt meg a barakk, legtöbbször hallgatott. Az öldöklésről nem szeretett se hallani, se beszélni. Csak merett maga elé s mégjobban megtört szomorúsággal. Hosszas kérésekre lehetett szóra bűzditani. Az ütközeteket mintha elfelejtette volna, egyszer se kerített sort rejik, pedig eleget harcolt. Hanem egyeb a fogságot többször is emlegette. Nagyon megvüselhette.

– Fogságban is volt?

– Vót bizan.

– Hol?

– Az oroszoknál.

– Csakugyan? – mondtam, mint aki képtelenséget hall.

– Csakugyan. Sok iszonyatot élhetett meg. Ahogy kivettem a beszédjéből, többet mint a fronton. „Csoda, hogy az eszem világa megmaratt” – mondogatta miután a lágerélet végire ért. Hogy egyáltalán a végire érhetett abban az éhínséges üdőben. Szerencséje vót, így mondta, hogy télen esett fogságba. Akik ősszel kerültek a lágerbe, mind elhulltak. Este lefekütek, másnap reggelre a harmada ott maradt a szalmán. Apád is így jár, ha nem szánnya rá magát a krumplilopásra. Nem es krumplit, a fagyos héját gyütötték esze s ették meg...

– Iszonytató.

– Az bizan.

– Nem csoda, hogy menekülni akart ezektől az emlékektől.

Egyetértően bölintott.

– Hagyom el én is, inkább mozdítom a másik deszkát.

– A csillagörzöt – javalltam.

– A nyárit vagy a télit?

– Mindegy.

– Nekünk nem vót mindegy. Mert amelyik a nyári csillagot őrizte, reményesebb emléké, a téli üszköt hagyott bennem. A reményesebb a tüszögtető fűrészpont, a lombozat illatával vegyítette. Az iszonyat után úgy illene, hogy a lombozat szavát hallassam, de mit tegyek, ha a suttogást elnyomja a rémült rikoltás: „Emberek, égünk!” Fazekas Írás lármázta fel a barakkot. Benn vótunk vagy ötszázan. Képzeld el aszt a riadalmat. Ingbe, gatyába nyomakotunk kifelé, ki amit a kezibe tudott kapni. Futás közben ötözköttünk. Mán aki tudott futni a térdig érő hóban. Alig hattuk el a barakkot, az egész lánokban állt. Csak úgy cserszegett. „Jó karácsonyunk lesz” – mondta apád bosszusan. Mert karácsony előtt egy napval esett meg a tűz. Nem kellett hosszas tanakodás ahhoz, hogy reájöjjünk: szándékos kéz gyújtotta fel. Csak

az nem tudódott ki, hogy kinek vótunk az uttyába. Öt ver meg münköt az isten hidege a szabad ég alatt, ha apádnak eszébe nem jut a műhely. A hidegtől es irtóztunk. A tél sűrűn rakoncátlankodott. Még az ivóvizet es fette előlünk. A műhelyben tikkadoztunk a poros levegőtől, kénytelenségből a folyó jegét kellett feltörmünk. A kimelegedett toroknak más se kellett, mint a jeges víz. Sorra megbetegettünk, négy-öt napra még a hangunk es elment. Ettől maradt az apád asztmás. Nem es olyan rég találkoztam vele a kaputok előtt. „Hogy s mint, La'os” – kérdeztem tőle. Fejét nagyon ősziesen tartotta. „Meg kell hajjak, napról-napra leszek oda” – mondta. Láccott rajta, hogy nem tréfálkozik. Valamit megérezett. Különben nem alyan ember vót, aki elhagyja magát. Amelyen szorgalommal hajtotta a munkát, el se tuttam képzelni, hogy elérkezhet az a nap, amikor megaggya magát a halálnak.

– Elérkezett – mondtam erősödő szomorúsággal.

– El bizan – igenelt nehézkes lélegzése.

– A jeges víz . . .

– Nekem es megártott – előzött meg a válasza, tudatva, hogy minden lélegzetvétellel előlről kezdi küzdelmét.

– Nem fárasztom?

– Nem – marasztalt. – Hiszen még alig beszéltem apádról.

– Alig s mégis sokat.

– A sokhoz sok üdő kellene. S még akkor se tudnám elismételni az apáddal együtt tötött üdőt. Mán azért se, mert egyik gondolat szaporittya a másikat s végül, mint az ostor vége, szerteágazik az ember beszédje.

– Nem baj, ha ágazik, csak csattanjon.

– Eleget vert münköt az élet. Csattogását ismétlődésében se kívánom hallani.

– Kévánni én se kívánom.

– Hadd el.

– Holnapig hagyom, hátha gyülik még – mondtam, megfeledkezve küzdelméről.

Madártekintetében, mintha újra homály gyült volna.

– Mi nyugtalanít?

– Az első menekülés. Amikor először rendeltettünk a madarak útjára.

– Fájdalmas vándorút vót – mondta szemhéját összeszorítva. – Nem gondoltuk, hogy ennyi veszöttséget veszünk a nyakunkba. Azóta es gyakran végigjárja az eszemet az a várt s mégis jajveszékelő bojdulás.

– Hogy kezdődött?

Arca fellazult.

– Meg nem tudnám mondani. Egyik-másik emberben mán harminckilenc táján megindult a vér, hogy Bukovinából hazakerüjjünk az anyaországba. Erre bennünk es mozgolódás támt. Öröm s szomorúság vegyesen. A készent kellett odahagyni, ami vérrel-veritékvel gyüjtődött esze. Gondoj apád lelkülettyébe, mit érezhetett, amikor megtutta, hogy semmibe hanyitódik mindene, amit addig eszekuporgatott. Éppen akkortájt akart egy tehenkét venni. „Minek Lajos? Veszik a többi es” – monttam neki. „Ha menni kell, visszük magunkval” – ragaszkodott elgondolásához. Asztán mégse vette meg, sietössé vált a ki-tuggya-mire kötözködés.

– Nem fértek össze a románokkal?

– Mi fétünk vóna, ök nem féték bőrükbe.

- Egyik-napról a másikra?
- Kezdetiben, amikor Bukovinát hezzik csatolták, a románok szép szavakkal édesgettek magukhoz. Békességet, jólétet ígértek nekünk. Nem egészen értettem, miért kellett a békességet külön emlegetni, amikor ígérgetés és biztatás nélkül es megvótunk egymással. Pedig Bukovina tarkállott a népektől. Egyszer csak azon kaptunk magunkat, hogy semmi becsünk sincs.
- Falkon nem érződött?
- Valahogy nem. Talán, mert a változás szele nem ért fel odáig. Felfogta az erdő. Meg üdönk se maradt, hogy a világ fujását lessük.
- És Hadikban?
- Először a hivatal keszte éreztetni velünk, hogy más lett a rend.
- Miben változott?
- Sokban. A gyerekeket románul tanyitották az iskolában, az előljáráson csak románul adhattam elő a panaszomat, a legvégén az utcán es román szóra köteleztek. Amikor a tiltást kidobolták, nem akartam hinni a fülemnek. Mi történt a világgal? – merettünk egymásra. „Lajos, te érted-e?” – rikoltottam apádnak, ügyet se vetve a tiltásra. „Ne károgj, mint egy templomos asszony. Ennél rosszabbat es megéltünk” – monta, neki szánva magát a jövődönék. Hallhatott valamit abból a suttogásból, hogy a magyarországiak nem hagyják annyiba, nem hagynak a sorsunkra, ebbe a veszöttségbe. Nem es hatnak.
- Inkább földönfutókká tették.
- Keze a levegőben maradt.
- Nem vót szándékukba, hogy azzá tegyenek. Az események hoszták úgy, hogy rettegésből-rettegésbe kerültünk. Szerbek közé vegyítve, arra se maradt nyugodalmunk, hogy melengessük az anyaföd nevit. Tudod hogy van: amikor a dongák hullani kezdenek, nehéz visszatenni az abroncsokat a hordóra. Hát még a világra . . .
- Milyen vót az utolsó bukovinai éjszaka? – fordítottam vissza ahhoz a júniusi naphoz, amikortól a másik világot számlálják.
- Jajveszékélő. Asszonyok sírása s a kutyák nyávinkolása verte fel az eget. Még az ég es sírt.
- És kend?
- Hasatt meg a lelkem. A felhagyott falunál nincs fájdítóbb. Látni, fészünkéből hogy fúj ki a szél . . . Te éltél mán akkor? – kérdezett vissza, hogy megállítsa homályból előszívargó könnyeit.
- Karon-ülő vótam.
- Karon el lehetett vüselni.

8.

- Sokáig elvótál – riasztotta fel anyám a szoba szótlanságát.
- Sokáig? – néztem kissé csodálkozólag várakozó tekintetét. Mintha először látnám benne biztonság-kereső nyugtalanságát. Az ANYA nyugtalanságát, amely csak akkor csillapult, ha mindannyiunkat maga mellett érzett; amikor a nagycsalád körülülte. A nagycsalád, pillantottam a gyér-tányérú asztalra. Esztendők óta megbomlott az asztalrend. Ferenc bátyám es Boldizsár meg-nősült; Erzsí férjhez ment; Lőrinc s (tegnaptól) apám a temetőbe költözött, én

veszendő dolgok gyűjtésére adtam a fejem, egyedül Gáspár maradt mellette. Az alig észlelhető feddésben észre kellett volna vennem: addig is, míg itt vagyok, a szemében akar tartani.

– Kihül az ebéded.

– Nem tud veszteg maradni – mondtam vigyázatosan.

– Hadd el, eleget fekütem.

– Erősödött-e valamicskét?

– Valamennyi erő gyűjtődött bennem. A lábam már megtalálja a földet.

– De a menéshez még bizonytalan.

– Azétt főztem, hogy járnai tuggyak. Krumplipaprikást csináltam. Eszembe jutott, hogy mennyire szeretted. Szeretted-e még?

– Szeretem.

Szeme megélnékült.

– Mán attól félttem, hogy a gyomrodát es kényességre fogták.

Enni kezdtünk. Anyám szerivel, Gáspár és én falánkabban. A krumplipaprikás illata, gyerekkort idézőn, megtöltötte az egész szobát; a sarokba szorította az orvosságzagot, az ágyneműk nyirkos párolgását. Az ágy nyirkossága apám testszagára emlékeztetett. Pillantásom máris indult utána, az asztalfőn hiába kereste, továbblendült a fogasig, ahol fekete-kopottas kucsmája pihent, még mindig azon a helyen, ahová utoljára tette.

– Úgy meginnék egy kicsi sert.

– Maradt vagy két üveggel.

– Töccsél csak egy pohárával.

– Mióta issza meg a sört?

– Amióta észrevettem, hogy alábbhagy tőle a szédülésem.

A fejkendő árnyékában furcsán fehérlett a sörhab.

– Hanemegyeb az imént es meg akartam kérdezni: miétt lódultál annyira apád után?

– Szeretném megérteni – mondtam, mintha felkészültem volna a válaszra.

Elszomorodott.

– Ahhoz tudnod kellene, mit szenvedett.

– Amit én láttam, az is sok volt – mondtam.

– Sok, teméntelen sok – meredt maga elé. – Még ennél es több, amiről nem tucc.

Szavai, még mielőtt eléjük állíthattam volna képzeletemet, rejtekes meszséségbe hulltak. Készséggel fogódzkodtam volna beléjük, bármilyen mélyre rántanak fohászos hangsúlyrebbenései.

– Azért szeretném tudni, mert nem tudom.

Hollószín szeme megérintett, majd a vállam fölött az ablakon túlra merészkedett. Távolodásától-visszaérkezésétől vártam az újabb fordulatot, amely megkímél a téveteg találgatásoktól.

– Dideregtető.

– Akkor dideregtessen – mondtam. – Két napja mást se teszünk, csak didergünk.

– Eddig jószerint csak a test dideregett, a lélek didergése ezután jó – tért vissza tekintete. Jobb lett volna, ha az ablaküvegen hagyom kalandozását, addig se tapad azokhoz a tárgyakhoz, amelyekhez apámnak köze volt. Mivel mindenhez köze volt, hosszan időzött rajtuk.

„Rég éneklette a Dózsa népét.” „Felejtődik.” „Pedig igencsak bontogatta a zászlót.” „Ne siklasd egymásra a szavakat. Tükre vót akkor az a dal a léleknek.” „Melyik mozdult el, a lélek vagy a...” „A lélek csak akkor mozdul, ha ellene tesznek” – szakit félbe apám. „Akkor a hang kopott meg. Pedig a dallam szépen ereszkedett: ... itt a helyed.” „Az ereszkedést még szebbé tette, hogy úgy es éresztük.” „Aztán?” „Aztán? A dallam maradt, hanemegyeb a helyünk máshová került.” „Félre.” „Még ha csak félre kerülünk, kevesebbet fáj a fejünk. A végrehajtók csizmái alá szorultunk.” „Levegőtlen hely.” Hümmög, előveszi a dózniját s cigarettát sodor. „Még ma es sajogtató” – eregeti ki a füstöt. A füst mögül pedig az elnémitott napokat. „A sebeket mivel gyógyították?” „Ők ünneppel, míg a végrehajtó csizmája ünnepelel, derék-nyújtogatással.” „Mint a tű.” Közben zöldellettünk es, hátha nem tér vissza, a sok ünneplésbe belegebbed a nyakunkra igyekvő láb.” „Belegebbedt-e?” „Bele, de addigra mán nélküle es a végit jártuk.” – gomolyogtatra a füstöt. „Meg az ünnepi gyülekezeteket.” „Ne es emleged azokat a félszajú beszédeket” – mondja. „Félszajúak? Nem is egész, tele szájból ömölt a szónoklat.” Mosolyogva csóválja a fejét: „Csakhogy én nem a lárma erejét mértem.” „Hanem?” „Menynyi belőle az igazság. A félszajú beszéd, akár hangos, akár csendes, a dögoknak csak a felijig jut, a másik felit, amiben az igazság lenne, elhallgattya.”

- Nem izlik a főztöm?
- De igen.
- Akkor miétt nem eszel?
- Több, mint a felét megettem.
- Egyed a többit es, ne meredezz annyit magad elé.
- Mit tegyek, ha szüntelen eszembe jut.
- Apád-e?
- Apám.

Arnyékos arca megenyhült.

- Az lenne a szomorúságos, ha felejtődnék – mondta, mint aki imába kezd. - Nem érdemelné, állhatatos ember vót.

- Sok tűréssel.
- Mindent elvüselésvel – ellenkezett.
- Így akartam én is mondani.
- Másként hiába es mondanád. A lélek kárára soha semmit se tett.
- Soha?
- Soha.
- Sok vót benne az alázat.

A szeme is ellenkezését csillogta:

- Tisztelte a törvényt, s a közszokást. S tisztelte a felebarátait.
- S ha hazug vót a törvény?

- Tudott ellenkezni es. Ellenkezéseinek idejére nem emlékezhecc. Meneküléskor történt még, amikor a nyilasok Németország felé akarták állítani a szeker rúdját. Eleinte mázas szóval, későbbecske mán fenyegetésvel. Sürgetés ide, sürgetés oda, apád szüntelen rázta a fejit. „Inkább egy földvajat itthon,

mint egy palota a németnél.” Rázta a fejét, pedig akkor még a földváját se ingerkezett. Asztán mit tucc te a kisszékes tüntetésről.

– Én is a kapu előtt ültem. Az egész utca kinnült.

– Igen, de ha apád nem ül ki, a többiek se mozdulnak. Ha ott ültél, előted kell legyen, hétköznapi vót, s ő mégis ünneplőbe ötözött. Abba ötöztetett münket es, s ki a kapu elé, hogy jobban lászson münköt a végrehajtó. Ott ültünk reggeltől estig, egyetlen szó nélkül. Délután tájt se takarottunk vissza, amikor két tányérsapkás katona jelent meg az ucca végén. A seggik felett heába fityegett a pisztojtáska, nem mozdultunk.

– Így volt.

– Ha így vót, akkor mért küssebbited őt?

– Dehogya kisebbitem. Mondtam már: szeretném megérteni.

Rám nehezedő szeme akár az élesedő parancsolat:

– Akkor ne aggass rea kötőfékes szavakat.

Szigoruló hangja abbahagyta a követelőző kérdezősködést. Már a „tűrés”-nél éreztem, hogy kíváncsiságom túllépte a szülői tisztelet gyász-közel mértékét. Érzetem, tétova pillanatait gyűjtve, Holbach kertjéig hátrált. A gondolat létrafokain elbizonytalanodtam: ahhoz, hogy ítéletet mondjak valakiről, elegendő-e ha más kertjéből megszólom. Különösen, ha az a valaki: az apám. Szabad-e addig alázatról beszélni, míg nem ismerem az engedelmesség körülményeit, míg a saját bőrömnön nem érzem: nemcsak a túlvilági ígéretnek lehet (a jelenvilág erkölcsét rombolva)) kettős, fájó-rossz szorítása, hanem az újabb keletű dogmák rajongásában vergődő jelenvilágnak is – jövődjét tasztítva arculat-vesztésbe.

– Megerősített – mondtam hosszabb hallgatás után.

Fájdalmas arckifejezése megenyhült.

– Hogy mindig legyen erőd a hazatérésre.

– Efelől nyugalommal lehet – mondtam. Nyugtatásom mögött azonban annál nyugtalanítóbban tülekedett az iménti gondolat s mögötte a vád: igaztalanul ítélkeztem. Az odavetett ítélkezés kudarca szerencsémre a tanulással is sietett: a szóval, akár leírom, akár kimondom, csak becsülettel szabad bányi. Miközben kifelé hátráltam Holbach gyümölcsöséből, éreztem, hogy tegnapi kertemhez közelíték, a szegények mezőnyi kertjéhez, ahol sokkalta több a parlagon maradt földdarab, kevesebb a nemesített gyümölcs, a kultúrnövények mindennapos célt szolgálnak, szükségleteket elégítenek ki, fái-bokrai csenevészebbek, ám zöldelletkor így is tündökletesen ágaskodnak, a legelőkről nem engedik maguk közé a Bókoló bogáncsot, annál szívesebben fogadják a Parlagi rózsát, a Réti kakukkszegfűt, a Mezei varfűt, az Eperherét, az Ebszékfűt, (kigyómarás ellen) a Terjőke kigyósziszt, a Pirítógyökeret . . .

A csend hosszúra nyúlt, az idő múlása, úgy tűnt, mégis gyorsul. Anyám se fáradt olyan gyorsan, mint máskor, igaz, lélegzése még nem érte el délutáni szaporaságát. Ettől a rövid felfrissüléstől vártam, hogy elém rakja emlékeinek terhét.

– Még maradt volna kérdésem – mondtam.

Beleegyezően bólintott.

– Hallgatlak.

– Én meg kendet hallgatnám.

Hollószín szeme a szárnyát kereste.

– Apádat gyűjtöd?

- Apámat.

Várakozásom repülésre biztatta tekintetét.

- Nem tudom, mit vársz tőlem.

- Az eltelt időt – siettettem emlékeit.

- Éppen most, béborult kedvemben?

- Éppen most.

- Nem bánom – sóhajtotta. – De ha belefeneklek, ne hibáztass.

- Hallgatom.

- Előre megmondom, az odaveszett világ állapotjáról keveset tudok.

Keveset, mert keveset adott az értésünkre. Ha a világ dóga jobbacskán ment, valamicskét a mű életünk es javult, ha rosszabbul, mű synylettük a legjobban. Mivel a világ kevésszer fordult jobbik oldalára, ünnepnap, méhesnap rajtunk fekütt. Alatta pedig, te es tudod, tusakodás az élet.

- Tudom.

- Így hát kevésszer örvendettünk.

- A legelején, amikor még virágzottak?

Fejét megemelte.

- Kicsiddég éltünk csillagokra nyíló szemekkel. Igencsak a legelején. Hamar jött az első gyermekáldás s vele a gond, fedél kell a bölcső fölé. Apád már dógozni járt, csak hétvégire szakatt haza. Gyütötte a pénz szakadásig. hogy mihamarabb a maga életét éjje. Nem akart a falu szájára kerülni. Mert ugye, a falu az falu, addig nem vevődik emberszámba az ember, míg hajlékot nem teremt. Ha valaha es dicsekvésre hajlott vóna a szájam, avval kéne folytatnom, hogy így az én uram, úgy az én uram, az én uramnak becsületben, szorgalomban nem vót párja. Ehelyett szüntelen az járta az eszemet: miben segíthetném. Napszámba hittak, mentem. Varrni valót hoztak, megvarrtam, fonni kellett, fontam. Varrtam, s fontam, ötöttem a nappalt az éjelhez, gombolyítottam hónapot hónapra. Míg odavót, addig se engettem elszéledni napjaimat. Nem lehettem meg neküle, s méges meg kellett lennem. A szombatokat eróst vártam. Érkezeséig csak tellegetett, s ha ő megjött, szüvem felvette szaporaságát. Lépéseit mán az udvarról meghallottam. Amikor átállépte a küszöböt, leült s míg kifújta magát, megtöt vele a szoba. Megtöt jóságval. Jóságos vót, mintha lélekből született vóna. Rajtam felejtette a szemét, mintha az ég felejtődött vóna rajtam. Szólni keveset szólt. Szó nélkül es tuttuk egymás gondolattját. Elyenkor a gondot kítettük a küszöbre s kitavaszottunk. Ezekben a tavaszokban a kétkedéseknek, a gyanakvásoknak nem vót maradásuk. Titkom nem vót előtte, neki se előttem. Eccer aszongya nekem: „Néküled félbe marattam vóna.” Ez vót a legtöbb, amit mondott. A többit a szemire bízta. Jóra bizta. Mert a szó hazudhat, a szem soha. Mondom, eróst vártam a szombatokat. Hetfőnként rizegő kézzel tarisznyáltam fel az útra. „Szombaton sirülök vissza” – mondogatta vigasztalóan. „Szombatig sok pakkura elég a lámpásban” – mértem pakkurában az üdöt. „Fekügg le korábban, s akkor kevesebbet világozsz” – mondta. „Ha korán lefeküszök, éjel megebredek, s félelmembe kísérteteket látok.” „Láttál-e mán?” „Láttam.” „Melyen vót?” „Kéccer akkora vót a feje, mint a tejéd” – riaszgattam. „Ha esment jő, mond neki, hogy várjon meg.” „Minek várjon meg?” „Hogy jól megabrikoljam” – mondta kacagva. Könnyen kacagott, nem ő maratt egyedül. Történt eccer, még kopogást es hallottam. Úgy tettem, mintha idehaza lenne, rikoltozni kesztem: „Most abrikold, Lajos.” Akárki vót, tudhatta, hogy emberire akad. Kü-

lönben sem alyan ember híribe állott, aki fél a kísértetektől. Temető mellett nőtt fel – mondta s ahogy kimondta a temetőt fennakadt az emlékezete.

– Temető mellett? – kérdeztem, mint aki semmiről sem tud. A torkom másodjára is kiszáradt.

- Ott – mondta hosszas gondolkodás után.
- Hogy kerültek oda?
- Úgy, hogy odakötöztek.

Kis hija tovább firtattam a temető melletti ház rejtélyét. Arnyékba-borulása visszafordította kérdésemet.

Időt töltő mozdulattal nyúltam a pohárért. Megváltozott arca a borulattól, visszaesett fájdalmas bánkodásába.

– Bálozni szeretett-e? – fordítottam vigyázatosan a beszélgetésen.

A borulatból kimozdult. Tekintete lassan bátorodott elő, mint amikor a sírkereszttől nehezen elszakadó pillantás észreveszi a virágzó fát.

- Ritkán, de akkor kedvire.
- Hát tréfálkozni?
- Eccer-eccer. Ha csillagos kedviben vót.
- Sokszor volt-e csillagos kedvében?
- Nem sokszor, mintha félt volna, hogy jókedvit böjtös üdö követi.
- Csillagos kedvében milyen volt?
- Fonákjára fordította a szavakat s aprókat kacagott hezza.
- Maradt-e belőlük?
- Kiszöktek az eszemből. Egy-egy tánczó, ha megmaratt.
- Fonákos táncszavak?
- Nem. Azokat nem fonákjával monták, hevületükben rikoltották.
- Halljam.

Vizsgálódva nézett: elfelejtetted, hogy gyászban vagyunk? Várakozásomra mégis belekezdett: – Ha kicsikék vagyunk es, / Tágasság kell nekünk es.

- Azidőt milyen tánc járta?
- Keringő, polka, csárdás, roprop, még román tánc es, ahogy sor kívánta.

– Ahogy sérelem kívánta – mondtam.

– Miféle sérelem?

– Ami a tánclépéshez éppen társult: Ha kicsikék vagyunk es, / Tágasság

kell nekünk es.

A beszélgetést elapasztó kérdés után felélénkült. Jelezte, hogy utolérte gondolatomat.

- A táncba az egész ember belefér, lelkestől, mindenestül.
- A lélek mekkora tágasságot követelt?
- A lélek-e? – mondta választ kereső időhuzással.
- A lélek.
- A szó nem érkezik odáig.
- S mekkora jutott?

Fejét balra fordította:

- A kapuig, ha elért.
- A kapun kívül kezdődik a világ.

Bizonytalanul nézett az iménti irányba.

- A kapun kijel a politika kezdődik.
- Apám mióta politizált?

- A demokráciában keszte. Bele-belemerítkezett az előjáróságba, de nyolc év után felhagyott vele.
- Miért hagyott fel?
- Mert reagjött: ő csak azért van ott, hogy kilegyen a döntés.
- Mikor jött rá?
- Mán az első esztendőben. De sehogyse tudott kiválni az előjáróság-ból.
- Végül mégis kivált.
- Nyolc esztendő után. A községházán aszonta, hogy fáratt, nem bírja tovább a tanácstagságot.
- És itthon?
- Aszt, hogy ő már eleget döntött. Ezután döncsön más, másnak es van keze, hogy beleegyezőleg felnyuccsa.

(Belejező része a következő számban)

A portugál apáca mondja

*benned minden megváltozott
bennem semmi nem változott
belőlem minden a tiéd
belőled semmi sem enyém*

*jeges közöny hasít belém
rámzúdul mázsás feledés
ha velem vagy sem vagy velem
veled leszek ha nem leszek*

*hangom már hozzád el nem ér
tenyered már hozzám nem ér
tőlem mindegyre távolodsz
tőled immár eltávozom*

*feléd fordítom arcomat
kezedet nem nyújtod felém
felőlem akármit tehetsz
felőled meg is halhatok*

Fohász

*Föld
anyaföld
hevertem tüveden homokodon
fürödtem tengereidben
jártam útaidat
északon délen keleten nyugaton
repültem csúcsaid fölött
hazám vagy hadd váljak poroddá*

Az oszlop

(Lakótelepi mítoszok)

Évekig nem vette észre, holott valahányszor csak felment az öregasszony lakására, el kellett haladnia mellette: ott állt a két tizemeletes tömbház között, pontosan félúton. Egyszer azután késő estig maradt, hagyta, hadd beszéljen az öregasszony, hadd motyogja maga elé emléktöredékeit Jenő bátyjáról, az első világháború utolsó napjának talán utolsó halottjáról, és az egykori szentendrei görögkeleti papról, akinél szebb férfit nem látott a Monarchia. Az öregasszony lassan forgó nyelve alól repedezetten, fakón peregtek elő a szavak, ő pedig előre-hátra döccent a szoba közepére tolt billegő lábú székből és szokása szerint szégyellte magát, hogy Vadnai néni halálára spekulál; a lakás, a lakás... De este tíz óra felé erőt vett magán, elköszönt, és a marasztalás ellenére szedte a sátorfáját. Leszegett fejjel baktatott át a két ház közötti füves téren a buszmegálló felé. A fűvön már éjszakai harmatok gyülekeztek, megsötétítették cipőjét. Zajt hallott a háta mögött, visszafordult, de továbblépett előre és ekkor hatalmas ütést érzett az arcán. Mint ha doronggal sújtottak volna feléje. Szédelegve kapott oda, hátralepett és már-már harciasan védekező állásba rendezte testét. Sötét, függőleges tárgy meredt föl előtte a fűben, embermagasságú, a teteje kiszélesedett és ellaposodott. Nyelvével körültapogatott a szájában, felső ajka megdagadt, foga enyhén kicsorbult. A parányi letört csontszilánk hátul ropogott örlőfogai közt, inye is megsérülhetett, sós izt érzett. Szédülése lassan elmúlt, előre nyúlt. Hívós, józan fém, meglepően sima, ujjai végigfutottak rajta, le és föl, ameddig csak álltőhelyéből elérhette, de nem érzett sem repedést, sem patogzó zománc vagy rozsdá okozta egyenetlenséget. Óvatosan kikerülte és a buszmegálló felé tartott. Otthon, az albérlet hámló, zöld olajfestékekkel kikent fürdőszobájának tükrében megállapította, hogy bal felső metszőfoga megsérült, pereméről lepattant a zománc.

A legközelebbi látogatáskor, a bevásárlószatyrot lóbálva egyenesen a sötét tárgyhoz ment és alaposan szemügyre vette. Derékvastagságú tömör fémoszlop volt, szálegyenesen meredt elő a földből, de bárhogy sütötte a Nap, nem csillogott; mintha elnyelte, magába szívta volna a fényt. Teteje kiszélesedett, mint az antik oszlopoké, de simaságát ez sem törte meg, lágy ívvel hajolt a szélesebb rész felé, akárha kinyílt volna a vége. Újra megtapogatta, igyekezett közelebről meghatározni az anyagát, ilyen simaságot egyetlen fémnél sem tapasztalt. Talán valami acélötvözet. A hengeres test tömörségét egyetlen dísz, karcolás vagy jel sem törte meg. Arnyéka éles tisztasággal hullt a gyér fűcsomók közül előkopaszodó földre. Vállat vont, megkocogtatta kicsorbult metszőfoga élet, az öregasszony lakása felé indult, de szemét nem tudta levenni az oszlopról, óvatosan hátrált, míg csak el nem érte a ház előtti parkolót, ott azután megfordult és a lépcsőházhoz sietett.

– Jó, hogy jön, fiam – fogadta özvegy Vadnainé –, már vártam.

Mindig ezekkel a szavakkal köszöntötte szerződőpartnerét; özvegy Vadnainéhoz nem lehetett olyan váratlan időpontban becsöngetni, hogy ne így fogadta volna látogatóját, a villanyszámlást, a szomszédot és a tanács szociális osztályáról érkező hivatalnokot egyaránt.

– Tessék mondani – kérdezte, amint elhelyezte a fridsiderben a joghurtokat és a vázában a kókadozó margarétákat friss szekfűvel helyettesítette –, tessék mondani, mi ez az oszlop?

– Miféle oszlop? – Az öregasszony reszkető kézzel bontogatta az epres joghurt műanyagdobozát.

– Lent a ház előtt.

– Nincs ott semmiféle oszlop.

– Ahogy ki tetszik lépni, pontosan szemben.

Az öregasszony cuppogva belekanalazott a rózsaszín krémbe.

– Én még sose láttam.

– Az lehetetlen. Vadnai néni is lejár néha, elüldögél a közért előtt.

– Le, persze, hogy lejárok. Épp azért mondom, nem láttam én semmiféle oszlopot.

Egy hét múlva újra meglátogatta az öregasszonyt. A ház előtt szinte belefutott a házmesterbe, aki épp karbafont kézzel, mosolygós elégedettséggel szemlélte könnyező szemű, hájas boxerkutyáját, míg az hátsó lábát magasba emelve vizelt az oszlop tövében.

– Jónapot – szólította meg a kövérkés házmestert.

– Jónapot – felelt, de a szemét nem vette le a kutyáról.

– Meg tudná mondani, mi ez? – biccentett az oszlop felé.

– Boxer – felelte a házmester. – Fajtisza, fiatal korában kiállításokat nyert, hármat egymásután, sorozatban.

– Nem-nem – rázta a fejét türelmetlenül és a Vadnai néni joghurtjait tartalmazó szatyrot áttette a másik kezébe –, ez itt – és szabad kezével megérintette az oszlopot.

– Ja ez? – nézett fel a házmester kissé sértetten – valami oszlop.

– De mire való?

– Hát azt én honnan tudjam? Mikor a ház megépült, már itt volt.

– Talán villanyoszlop lehetett – próbálta bevonni a házmestert valami közös találgatásba, de az csak vállat vont.

– Nem tudom – végül mégis alaposabban szemügyre vette, megtapogatta a tömör fémfelületet –, nem úgy néz ki. Ez tömör. Egy villanyoszlopnak üregesnek kell lennie, belül futnak a vezetékek.

– Akkor mi lehetett?

– Nem tudom. Ha annyira érdeklí, kérdezze meg Kárász bácsit, annak itt volt kertes háza mielőtt megépült a telep, aztán helyben kapott lakást. Az elején még lakbért se akart fizetni, mert ha a régi házban nem kellett fizetni, akkor az újban se fizet, minek bontották el a feje fölül a régit. A földszint négyben lakik, de ha jó az idő, akkor a közért előtt ücsörög a többiekkel. Na, jól van Cézár, elég lesz már – veregette meg a dülledt szemmel erőlködő székrekedéses kutya hátát –, menjünk szépen.

A közért előtti kispadon szálegyenes öregember ült, botját térdének támasztva szigorúan figyelte a ki-besiető vásárlókat . . .

– Nem tudom – mondta. – Negyven éve költöztem ide, akkor már megvolt. Ne törődjön vele, majd megszokja. Még jó is, hogy itt van, látja, hiába

rombolták el a házamat, hiába építették ide ezeket, az oszlop megmaradt. Nem bírtak vele.

Hetenként egyszer-kétszer jött az öregasszonyhoz, s minden alkalommal kis kitérőt tett, hogy megérintse, körbejárja az oszlopot. Időnként mozdítani próbálta, teljes erejével rángatta, de az meg sem rezdült. Ezzel a fáradsággal akár a Gellérthegynek is nekiveselkedhetett volna. Szél, eső, napsütés nem fogott rajta, gögösen őrizte titkát a homokszín háztömbök árnyékában.

A lakótelep túlsó végén még égigéző daruk emelgettek félszobákat a levegőbe, sóderrel, cementtel rakott teherautók bukdácsoltak a gödrök és tócsák között. Egy épülő monstrum tövében panelekből összerótt házikó árvalkodott, rajta tábla: Építésvezetőség. Ide is elzarándokolt és érdeklődött a főmérnöktől: mi célt szolgál az a tömör fémmicsoda az S/4-es és az S/5-ös épület közt? A főmérnök figyelmesen a szemébe nézett, vállat vont és hatalmas papírlapot húzott elő, a már megépült részleg tervrajzát.

– Nem tudom – mondta –, de nézze csak, itt a terven be is jelölték a maga oszlopát. Látja ezt a piros pontot? Ez az. Az asztalra dobta a lilás vonalakkal teli pauszpapírt és a piros pontra bámult. Szája szögletében egy ideg többször egymásután megrándult. – Nos, ennyit tudok – tárta szét karját a kérdezősködő felé fordulva.

– Ennyit? – kérdezett vissza.

A főmérnök cigarettát vett elő, két gyufaszálat is eltört, míg a harmadik végre lángralobbant.

– Elárulok magának valamit – köszörülte a torkát –, valamit, amit abban a pillanatban, hogy megtörtént velem, igyekeztem elfelejteni. És, mint látja, sikerült is. – Foga közé szorította a filtert, majdnem átharapta. – Maga az első, akinek elmondom, igaz maga az első, aki kérdi. Ott kezdtük az építkezést tíz évvel ezelőtt; az S/4-es és az S/5-ös a lakótelep első két háza. Amikor letaroltuk a kertvárosi házakat, hogy elkezdődhessen a munka, az egyik bulldózerünk megakadt valamiben. Éppen a maga oszlopában. Nem bírt vele. Egy bulldózer, aminek egy tízemeletes ház anyyi, mint a hangyaboly, átmegy a földszinten még hosszában is, és ha rádől a tíz emelet, kijön a túloldalon, akár a vakond.

Szája szögletében egyre sűrűbben rángott az ideg, odakapott, rátapasztotta a kezét, úgy beszélt tovább. – Egy ilyen bulldózer akadt el azon a micsodán. Többször is nekifutott, de az oszlop még csak el sem görbült. Próbálkoztunk darukkal, hogy majd felülről kihúzzuk, egy centimétert sem mozdult. Autogén vágóval akartuk eldarabolni a föld színéig legalább, de nem fogta. – Félig szítt cigarettáját kihajította az épület sarkig tárt, mézsfoltos ablakán és azonnal újat vett elő, nem gyújtotta meg, rágni kezdte a füstszűrőt. – Szóltam én akkor mindenkinek, senki se hitte. Átterveztük a telepet, mármint azt a néhány házat, ne merőlegesen álljanak az úttestre, inkább párhuzamosan. Így nem kellett hozzányúlnunk az oszlophoz. Azután körberaktuk cementtel, építkezési anyagokkal, és mindenki elfeledkezett róla. Amikor elvonultunk, egyszerűen ottmaradt. Tíz éve maga az első, aki megkérdezi, mi az.

– Miből van? – szívóskodott. – Miféle fém ilyen barnáskék?

– Nem tudom – felelte a főmérnök. – Megpróbáltam lehasítani belőle egy darabot, hogy elküldjük laboratóriumi elemzésre, de a vágószerszám egyszerűen nem fogja.

– Mégis, maga szerint mi ez? Honnan került ide? Mikor?

– Hát mit tudom én?! – ordított fel hirtelen kitágult szemmel. – Hát

mit tudom én – ismételte halkán, kikapta szájából a meggyűtlan cigaret-
tát, összemorzsolta tenyerében, azután ezt is kidobta az ablakon. Dohány-
szemcsék lebegtek a levegőben és ülepedtek lassan az asztalon heverő pausz-
papírra. – Én csak annyit tudok – igyekezett összeszedni magát a mérnök –,
hogy én elfelejtettem. És azt javaslom, hogy felejtse el maga is.

– Miért?

– Mert... – ordított újra s arcán megint táncba kezdett az ideg –,
mert... – azután karjával a levegőbe csapott, kivágtatott és reszkető fejhan-
gon utasításokat sipitózott a művezetőnek.

Özvegy Vadnainé meghalt, és ő beköltözött a megüresedett lakásba.
Többnyire otthon dolgozott, az írógép mellett ült, és napi tizenöt-húsz oldalas
sebességgel fordított. Ha elment hazulról a közértbe, a szomszédos eszpresz-
szóba vagy a buszmegállóhoz, mindig elhaladt az oszlop mellett. Ilyenkor
körbejárt, és újra meg újra megtapogatta. Az idő múlásával sem tudott meg
rőla többet. Mozdulatlanul állt a téli reggelek kásás ködében, és a nyári al-
konyok meleg napsugaraiban körötte kiszélesedett a gyér fű, és újra letaposták
a busz felől a házak felé sietők, hó hullt, megült kiszélesedő tetején, a gyere-
kek olykor kapufának használták, de nem szívesen fociztak itt, mert a ház-
mester fenyegetőzött, hogy rájuk ereszti a hájas boxert. Tatarozták a lakóte-
lepi házakat, autószervizt építettek, lebontották, majd újra beemelték az óvo-
da egy hibásan átadott életveszélyes falát, az oszlop hűvösen, fenségesen, ren-
dítetetlenül állt, maga volt az állandóság. Az emberek kikerülték, ügyet sem
vetettek rá.

Ő nem tudta kikerülni, és elfeledkezni sem tudott róla úgy, ahogy a
mérnök javasolta. Amint kilépett a házból, az oszlopot kutatta tekintetével
és mindig megdöbbenette, bizonyos értelemben lesújtotta, hogy még mindig
ott találja, bár talán teljesen elvesztette volna a fejét, ha egy ködös reggelre
virradva eltűnik a helyéről. Sápadt volt és sovány. Harmadik házassági lehe-
tőséget puskázta el. Barátai sorra elmaradoztak, mert kevésszavú zárkózott
emberré lett, jószerivel csak akkor beszélt, ha újabb szerződések megkötése
tette szükségessé, vagy szakmai ügyekről tárgyalt lektoraival. Voltak napok,
amikor unos untalan az utcára rohant, hogy meggyőződjék róla, áll-e még
az oszlop vagy odalépjen hozzá és megtapogassa talán ezredszer is, nem
látható, érezhető-e rajta valamiféle változás. De az oszlop kitartott, s őt las-
san hatalmába kerítette az érzés: túléli őt anélkül, hogy bármit is elárulna
titkából. „Végül is” – töprengett – „nem kell mindig odanézni. Ha nem
mozdulok a lakásból, nem látom. Negyvenezren lakunk itt, temérdek a ház,
van iskola, óvoda, bölcsőde és autószerviz, miért épp egy alig embernagy-
ságú oszloppal kell foglalkoznom?” Százszor is feltette magának a kérdést
és ugyanannyiszor tudta, halálos biztonsággal tudta, hogy áltatja magát.

Olykor szakszervezeti beutalóval a Balatonra utazott, de reggelente nem
látta az oszlopot, s ez kimondhatatlanul feszélyezte. Egy ízben hamarabb
jött haza, holott az üdülőben gyümölcsöző szakmabeli ismeretségekre nyílt
volna alkalom. Zománcsérült metszőfoga könnyebben és gyorsabban kopott
a töbinél, néhány év múlva csapott ék alakúvá vált s egyre sárgábbá, a napi
másfél doboz cigarettától. Ha írógépe előtt ült, nyelvének apró mozdulata,
mellyel végigfutott fogai élén, elég volt, hogy eszébe idézze az oszlopot, s
jobb napokon csak néhány percre megakassza a munkát, rosszabb napokon
pedig arra kényszerült, hogy ahogyan csak a lába bírja, az utcára rohanjon.

Egy nyári délután a Moszkva tér környékén intézte ügyes-bajos dolgait. Útban a metróállomás felé éles kopácsolás ütötte meg a fülét. A kereszteződés középpontjában közlekedési lámpa állt, négy irányba jelzett egyszerre, a hosszú fémrúd tetején valóságos lámpabokor terebélyesedett. Öregedő asszony állt a lámpaoszlop tövében, a csúcsforgalmi dübörgés kellős közepén, s egy kulccsal kopogtatta az üreges oszlopot.

A fájdalmasan hasogató, tervszerűen szaggatott, fémes kopogás átdöfte a forgalom egyenletes zaját, mely vastagon burkolta a teret. A nő keskenykarimájú, szürkéssárgára kopott szalmakalapot viselt zöld szalaggal, vállán félre csúszott a sokvirágos tarka nyári ruha, bokája körül sután leffegtek az ormótlan férfiszandál becsatolatlan szijai. Morzézott. Szabad karjával az oszlophoz ölelte magát és sírt, zokogott, mint a záporosó, könnyei fekete csikokban mosták arcára a durván felrakott szemfestéket. Felfelé bámult, oda, ahol a lámpák közönyösen villogták piros-sárga-zöldjüket, s azon is túl, fel, egészen fel; adta és újra adta üzenetét, süllyedő hajóként, mely folyamatosan közli koordinátáit, vétel, itt vagyok, vétel, itt én vagyok, vétel. Autók túlköltek, mentő szirénázott. Egy-egy jelsorozat után megállt, és a kisírt szempár türelmetlenséget könnyezve lesett fölfelé, azután tovább küldte üzenetét ismeretlen címzettjének.

Hosszan figyelte a jelenetet, azután sarkonfordult és hazament. Még aznap éjszaka elvitt három piros-fehér csíkozású palánkot a hozzátartozó állványokkal együtt a szomszéd utcából, egy útfelbontás mellől. Ugyanott találta a narancssárga-fehér fényvisszaverő mellényt is, amit az utcaseprők meg az úttesten dolgozók hordanak. Másnap hajnalban körbeállványozta az oszlopot, s az ugyancsak az útjavítás mellől lopott csákánnyal és ásóval munkához látott.

Felcsákányozta a földet az oszlop körül s a felállított palánkokon túlrá lapátolta. Egyenletesen dolgozott, nem törődött vele, hogy a szokatlan munkától felhólyagosodott a tenyere. Szakadt róla a verejték, de nem lassította a tempót. Délre derékig állt a gödörben, estére embermélységig ásta magát. Újra meg újra nekifeszült az oszlopnak, hogy lássa, mozog-e már. Milyen mélyre áshatták be? Mikor? És kik? Este nehézkesen tudott csak kimászni; másnap kora reggel létrát vásárolt és vödörket, hogy ha lapáttal már nem bírja elérni a gödör peremét, vödörrel hordhassa fel a földet. Dolgozott egész nap és este, kezdetben az ásónak könnyedén engedelmeskedő löszös talajban haladt, később agyagos rétegeken vágta át magát. Lassan jutott előre, mert valahányszor egy vödör megtelt földdel, fel kellett kapaszkodnia a létrán, hogy kiöntse a gödör peremére. A következő napon kötelet és csigát vett, a csigát a létra tetejére erősítette, és azzal húzta fel a teli vödörket, még később két újabb létrát is beszerezett, fokozatosan egymáshoz illesztette őket, másképp nem tudott volna kimászni. Dolgozott. Nyár volt, forró éjszakák, s ő esténként már nem kászálódott elő a gödörből, ott aludt a mélyben, hogy amint felkel a Nap, folytathassa munkáját.

Az oszlop mozdíthatatlanul állt. Sokszorosan mélyebbre ásták, mint amennyi a földből kilátszott. Időnként nem értette, töprengve abbahagyta a munkát, azután újra nekilendült.

Kavicsos rétegen haladt keresztül, tudta, valamikor itt futott a Rákospatak vize, de századokkal ezelőtt elkanyarodott eredeti helyéről, s most a kerület túlsó végén hordja a szennyet a Dunába. Ebben a kavicsos rétegben talált korrodált fémpengét is. Kard lehetett valamikor, bár a markolatának

nyoma sem maradt. Elgondolkodva forgatta, és egy régesrég-i iskolai történelemkönyv sorai ötlöttek eszébe: valaha Dózsa György hadai gyülekeztek Rákos mezején. A már-már képlékenyen hajlékony pengét a gödör falába eresztette és folytatta az ásást. Összefolytak a napszakok.

Körülbelül ekkor történhetett, hogy piros labda hullott a gödörbe, épp a feje tetejére esett. Megfogta, hosszan elnézegette, és felpillantott. Odafent a szűk nyílásban gyerekfejek pötyyözték a távolodó eget.

– Bácsi, tessék feldobni – kérlelte egy vékonyka hang. Felhajította a labdát, de az visszahullott, újra próbálkozott, de nem tudott olyan magasra dobni. A vödörbe tette és felhúzta, a gyerekek köszönetet kiabálva eltűntek.

Semmi sem változott. Az oszlop egyenetlenség, repedések és rozsdafoltok nélkül folytatódott a föld alatt, meg sem rezdült, ha nekivetette a vállát, karcolás sem esett rajta, ha rávágott a csákánnyal, időnként megkocogtatta, de a tömör fém a hangot is elnyelte, akár a fényt.

Megállás nélkül dolgozott, köves, agyagos, és vizes rétegek váltogatták egymást, néha csak csákánnyal tudta keresztülverekedni magát. Faragott kötődékre akadt, ahogy inge ujjával letisztogatta róla a földet, római évszámok bukkantak elő. Tovább ásott, egy ideig még elő-előkerült valami azonosíthatatlan tárgy, tán egy kelta harcos sarkantyúszegecse, talán vaskori nyílhegy, de idővel ezek is elfogytak és csak a földrétegek váltották egymást. Olyan mélységben járt, ahová ember keze még nem hatolt. Úttörő vakond. S az oszlop még mindig moccanatlan. Naphosszat nem nézett fel, csak ha eső hullott a gödörbe. Ilyenkor odatartotta lassanként földszínűvé vált arcát. Egyszer egy zápor után mégis kinyitotta a szemét és kutatóan felnézett, pillantásával az oszlop vonalát követve. Gyűszűnyi volt felette az ég.

Csapódó tekintetben

*Amíg itt, a papírra hajoltan –
prémekkel mimel kint a hideg,
s e mediterrán félhomályban
40-es izzó, cigaretta, sör: sziget-*

*nek nevezném mindezt, ha
így kitaláltam. És a lehet
kipördül a Rend satujából
s átfúrja a póznázott eget*

*fölöttem. De a vers(s)em)
már nem megoldható -----
talán majd újrakezdem*

*ha elrohad a vackolódó
pára a csapódó tekintetben,
s felnyög az első magánhangzó.*

Fosztóképzők közt

*Fosztóképzők közt (milyen?) teherben:
mészcsillag a mellen, s a vállon
semmi jelek. Majd az állóképen
előtűnnek – mondhatni, mint álmon –*

*valami homályos, ólomszín képzetek.
Majd madarak jönnek, röppályák
mutatják a megbontott Teret,
től-től ig-ig körbesuhogják*

*a feldiszlő piros cölöpöket.
Mert ha a szó szétfoszlott zászló:
maguk a versek vesztőhelyek,*

*sodorják az embert hatályos
törvények a cimbalmos országból
messze. És sem 48, sem Világos.*

Fogvacogva

*Szálaival a szél sző
arányt a fákra,
szederin hálót az arcra.*

*Nem volt ma még
se reggeli, se ablak,
se Európa sikerlistáin
vásó zenék, landoló kormánygépek
a barna rádióban.*

Az éter elsüllyesztett harang.

*Nem suhognak a falak.
Valamit álmodtunk, nem emlékszem –
sunityó csönd van bennem.*

*Örök alkuval törvényt
sző szálaival a szél
betonra és az esők rácsterében.*

*Ma néma vagyok.
Ma egyszer-volt tested megadom
a visszahívó óceánnak
asztalomról a trópusi eget
is elküldöm, csak tudnám ki adta –
s ne gyűjtogasson senki mécseset
az Élők Napján csak az árnyékom szaporodhat
tapétacsíkokon mint szabályos tigrisek
vasketrecében –*

*A színházromoknál Csontváry nagy ecsetjét
borzolgatja a szél és rücskös varjak
szállnak Taormina fölé*

*ezentúl ősz lesz.
Ezentúl ősz lesz, kiabálnak
a feketeváza dáliái
s szélszöttesbe bujtatott vérnyomokon
tücskök kiégett páncélzatán
eljön a hegy viperás köveivel
reszketeg fényeinkre aganccsal, agyarakkal –*

Aztán már nem is az ősz.

*Aztán már nem is évszak
hallgatni fogvacogva,
vallani dadogó szívvel –*

CSONTVÁRY: BAALBEK

Csontváry világgépének és szimbólikájának objektív forrásai

Csontvárynak a *Baalbek* festésekor minden bizonnyal kialakult és szerves rendszerré épült egyéni mitológiája, mágikus színezetű világgépe, jóllehet e világgépe elemeit megfogalmazó feljegyzései, kis broszúrában kiadott pamfletjei már a főművek megalkotása utáni időből valók, mégis feltételezhetjük, hogy a világgép lényegi vonásaiban már a század első éveiben megszilárdult, sőt minden bizonnyal sok vonatkozásban még a XIX. század utolsó évtizedeinek az eszmeköre határozta meg. E világgép kezdetben a pozitívizmusból és a liberalizmus nagy eszmeköréből táplálkozott, majd a pozitívum vallása irányába változott, megerősödött benne a romantikus antikapitalista és kultúrkritikai hang. Az eszmerendszert a természet isteni harmóniájában való panteisztikus hit, ihletett költőiség színezte. A világgép megszilárdulásakor erőteljesebben vetődtek fel a metafizikus kérdések, jóllehet ezek már az ifjúkorban is jelentkeztek. A rendszerre szilárduló világgép egy eklektikus objektív idealista koncepción nyugodott, amelyet mindinkább mágikus, szimbólikus elemek színeztek. E szimbólumok gyakran mélypszichológiailag motiváltak voltak, mégpedig mind a freudi, mind a jungi értelemben, tehát részben az egyéni psziché struktúrája, tudatelőttés bázisa határozta meg, amelyet pszichotikus vagy legalábbis ahhoz közelálló személyiség-dinamikai tényezők, életélmények színeztek, részben pedig archetipikus minőségűek voltak. A sajátos világgépre épülő egyéni mitológiájában nagy szerepet játszott magyarságtudata és ezzel szoros összefüggésben küldetésélménye, szimbólikáját is igen sok részben ez motiválta.

E sajátos világgépnek, egyéni mitológiának természetesen megvoltak az objektív forrásai, amelyeknek eredője főként a XIX. század utolsó harmada és a századforduló korabeli magyar valósága, néhány összetevője pedig a szélesebb hatósugarú európai kultúrában található, sőt megfigyelhető középkleti mítoszoknak a beszűremlése is.

A mitológiája szerves részét alkotó magyarságtudatának egyik meghatározója a hun-magyar rokonság hiedelme volt. E hiedelem Csontváry számára azért vált egzisztenciális jelentőségűvé, mert erre épülhetett az Attila-Csontváry identitás, illetve az azonos dimenziójú történelmi elhivatás képzete.

Az a hiedelem, hogy a hunok a magyarok ősei voltak, a századvég közgondolkodásában makacsul tartotta magát, jóllehet a tudomány területén ekkor már lényegében eldőlt a vita a finn-ugor rokonságot vallók javára. Maga a mítosz még Anonymusnál vetődött fel, szerinte ugyanis a magyarság Mágóg király törzséből való és „Ennek a királynak az ivadékaiból sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmas Attila király. Ő az Úr megtestesülésének négyszázötvenegyedik esztendejében a szittyia földről kiszállva, hatalmas sereggel Pannonia földjére jött, és a rómaiakat elkergetve, az országot birtokba vette... Hosszú idő múlva pedig ugyanazon Mágóg király ivadékaiból eredt Úgyek, Álmos vezér apja, kinek Magyarország királyai és vezérei a leszármazottjai...” E gondolatot célszerűen Kézai Simon fejlesztette ki elméletté, szerinte a hunok és a magyarok (hungárusok) közös őstől származnak, Attila tehát a dicsőséges előd. Még Bél Mátyás is a magyarok hun-szkíta eredetét vallotta. A történettudomány, a forráskritika fejlődése megdöntötte ugyan e vágyálmon alapuló eredetmítoszt, de jellemző, hogy még 1882-ben is Vámbéry Ármin sikraszállt mellette „A magyarok eredete” című könyvében, elis-

mervén, lehet, hogy nézete csupán hipotézis, ám „az ellenfél nézete, mely a hunok és magyarok közt levő minden összefüggést tagad, talán történeti valóságon alapszik?”

A századforduló táján, ha a tudományban és a népszerűsítő irodalomban el is halkultak a hun–magyar rokonság védelmezői, a mindennapi közhiedelmekben, a társadalmi tudat szimbólum-tartományában azonban nemcsak, hogy tartotta magát, hanem valóságos mondakörre is tágult, folklór minőségűvé vált – mindenekelőtt az irodalom, különösen Arany János művei hatására. Különösen kedvelt témája a képzőművészetnek is és ami még jellemzőbb: a hivatalos programú freskóciklusok, üvegabiakok, tehát a monumentális propaganda-művészet egyik legerőteljesebb, kiemelt jelentőségű témaköre. Than Mórnak még az 1860-as évek elejéről való *Attila király lakomájá*-tól kezdve Körösfői Kriesch Aladárnak a Parlament épületébe festett, az ősi magyar foglalatosságok ciklusába tartozó bölvényvadászatot jelenítő freskóján át, amelynek alcíme *Attila megmenti Budát* (1902), a Velencei Biennálé magyar pavilonjának a reprezentatív díszítéséig (1907) számos mű foglalkozott a hun–magyar mondakör motívumával, nem is beszélve az isten kardja és a csodaszarvas ábrázolásokról. A gödöllőiek, majd a Fiala Építészek grafikus munkáinak a legkedveltebb témája volt e mondakör, a magyarság keleti származásának a bizonyítéka, az ős napkelet népének romantikus eredetmondájává, a nem létezett vagy elveszett ősi eposz hiányát pótolni hivatott monumentális dimenziójú, mesterséges mítosz-pótlékká szilárdult, amely a művészi közgondolkodásban már-már a népmesék és a népballadák toposzaihoz hasonlítható konvenciótárat foglalt magába. Hogy Csontváry egyéni mitológiájának ez a művészi közgondolkodásnak már-már folklorszerű elemévé váló Attila-kultusz, a hun–magyar mondakör nem a megszőkött ikonográfiai konvenciók sablonjaival, hanem egyénileg motiváltan vált az összetevőjévé, az nem mond ellent annak, hogy e tematika és gondolatkör benne volt a levegőben, rezonált Csontváryban is és részévé válhatott a *Baalbek* nagyszabású ikonológiai programjának.

Csontváry szubjektív interpretációjában a baalbeki motívum jelentésköre szorosan összeforrt a hely kultikus jellegével, mégpedig a napkultusszal. E hiedelemnek is megvoltak az objektív forrásai. Ezek közé tartozott az épületek kozmikus szimbolikája, amelyet az archeológiai kutatás számos helyen kimutatott. Hogy az épület, mint világ-modell, kozmonológiai szimbólum, minden differenciálódása ellenére mennyire közös eleme az emberiség ősi mitológiai képzetarájának, azt az összehasonlító szimbólum-kutatás számtalanszor bizonyította. E kozmonológiai szimbolikában kitüntetett helyet foglalt el a nap, amely különösen a mezopotámiai és a görög–római mitológiában játszott nagy szerepet. A hellenizmus a klasszikus időben nem feltétlenül tisztelt napistent világuralkodóvá emelte. Hosszú fejlődés eredményeként tette Aurelianus a sol invictus-t a római birodalom legfelső istenévé, sőt maga a császár a napisten inkarnációjaként szerepelt, mint ahogy Néro kortársai előtt maga is Heliosz pózában jelent meg.

Sajátos módon jelentkezett a napkultusz az ókori Szíria területén, ahol ugyancsak kimutatható az építészeti emlékek kozmonológiai szimbolikája Közel-Keleten a napisten összefonódott a termék és vegetáció istenekkel, mint történt Baál–Jupiter esetében is, sőt már a hettitáknál is megfigyelhető a vihar, illetve termékenységitennek és a napkultuszhoz az összefonódása.

A napmítosz a kereszténység uralomra jutása után sem szűnt meg teljesen, csak átalakult. Az egyház a Krisztus és a nap közötti szimbolikus kapcsolatot szentesítette, a sol invictus helyébe a sol justitiae lépett, a napisten tehát Krisztusnak, a világbírónak az alakjába integrálódott. Az újkori európai gondolkodásban, a politikai mítoszok különféle szimbólumaiban, ha áttételesen, reflektáltan is, de továbbéltek a napkultusz elemei, mint bizonyítja például a barokk kor. Különösen fontos helyet foglalt el a többi kozmonológiai szimbólummal egyetemben a XIX. század végén kibomló szimbolista áramlatokban. A magyar költészetben elég e viszonylatban Komjáthy és Ady verseire utalni.

A másik összetevője Csontváry Baalbek–Heliopolisz értelmezésének az ősmagyarok napkultuszának a tétélezése volt. Ahogy a hun–magyar rokonság hiedelme a korban közhiedelem, amely folklór-szinten akkor is makacsul tartotta magát, mikor a tudomány már megcáfolta, úgy a magyarok napimádatának a feltétélezése is mélyen gyökerezett a magyar mitológiában. Cornides Dániel 1791-ben leszögezte a régi magyarok vallásáról értekezvén: „...nem a házban égő tüzet tartották a magyarok, és hasonlóan a perzsák is, a legfőbb istenség jelképének, hanem az égi örök tüzet, vagyis a napot, amely mindeneket melegít és fényének sugarával a halandókat élte-teti”. Kállay Ferenc pedig 1861-ben a fehér ló áldozatot is összekötötte a napkultusszal. Vagy pedig egy már Csontváry korában megjelent publikációra utaljunk: Csengery Antal az 1884-ben megjelent tanulmányában az áltáji népek mítoszaira hivatkozva hangsúlyozza „a csillagok ősi kultuszát elődeinknél” és hoz fel példát a nap tiszteletére is.

Csontváry tehát, mikor a napkultuszt vilásképe sarkalatos pontjává tette és összekapcsolta az ősmagyarok vallási képzeteivel, nagy kulturális hagyományból és a magyar közgondolkodásban élő nézetekből táplálkozhatott. Am ahogy az Attila–Csontváry identitásban a hun–magyar mondanakört interiorizálta, legbelső pszichikai énjének, megalomániás öntudatának és a lelki struktúráját meghatározó küldetés-tudatának az éltetőjévé tette, úgy a napkultuszba is egyéni zsenitudatát vetítette. Több feljegyzésben hivatkozik ugyanis arra, hogy a nap az az energiaforrás, amely önmagából táplálja magát, belső energiaforrása van és ő ad át tehát életet adó energiát, fényt más égitesteknek, általában a természetnek, ehhez hasonlítható a zseni munkája is: „Ne feledjük, hogy a világrendben csak a sasnak s a kiválasztott művészeknek adatott meg a képesség beletekinteni a napba.” A *Baalbek* képen is csupán a naptemplom oszlopainak adatik meg, hogy úgyszólván önmagukban válnak fényforrássá, identikussá a fénnel, a nap organonjával, míg a Bacchus templom sápadt fénye csupán a fény visszaverése, passzív befogadása. Csontvárynak e nézetei ismét Komjáthy költészetének a szellemével rokonok.

Még annak is, hogy Csontváry Baalbeket összekötötte a magyarok őstörténetével – mint Szabó Júlia kutatásai bizonyítják – megvolt az irodalmi előzménye, jól lehet arra nincs adat, hogy Csontváry ismerte volna azokat a reformkorban megjelent írásokat, amelyek az ősi magyarok „boldog köztársaságának” a fővárosát, a képzeletbeli Ek-batant – ahol „pompás templom állott egy oltárral, melyben állandóan égett a tűz, a természetet megelevenítő és termékenyítő napnak ábrázolá-tával” – azonosították Baalbekkel.

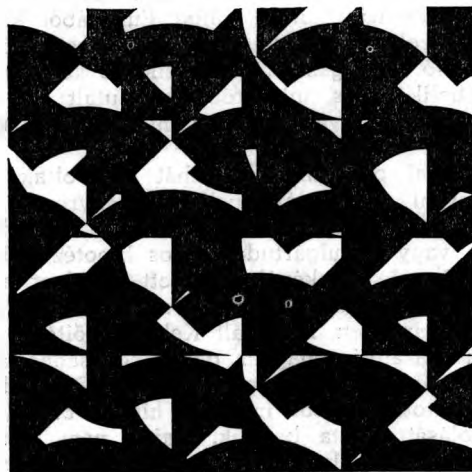
Minden bizonnyal közrejátszott a Baalbek körüli mítosz és Csontváry vilá-gképe több vonása kialakulásában a Közel-Keleten megismert mítoszok hatása is. Ahogy egyik feljegyzésében írja: „Mert amint Európából kilépünk s a Földközi-tenger partjait érintjük, szelíd, csendes istenhívő emberszerető társakra akadunk, a Beduinokat mint különálló vendégszerető nép lelki és szellemi szépségét csodáljuk. A két cédruskép szimbolikáját is, mint többiben utalt erre az eddigi Csontváry irodalom, minden bizonnyal motiválta a helyi mítosz és rítusok elemeinek a meg- ismerése.

A *Baalbek* ikonológiai programjának tehát megvoltak az objektív forrásai, Csontváry azonban egyéni mitológiája belső törvényrendje szerint módosította, szelektálta és újrarendezte ezeket a XIX. század és a századforduló közgondolko-dásában, művészetében vagy a vulgártudományos hipotézisekben megtalálható ele-meket. E belső szervező erő viláképében rejlett, amelyet az említett összetevők mellett más tényezők is alakítottak. Ilyen volt a romantikus civilizáció-ellenessége, a nyugati dekadenciától érintetlen, idealizált Kelet dicsőítése, a darwinizmus leegy-szerűsített változata, a századvég magyar gondolkodásában általában ható poziti-vizmus, a XX. század első évtizedeiben pedig Wilhel Ostwald energia-tana, akinek eszméi kimutathatóan hatottak késői írásaira, hiszen bizonyos mértékig korábbi törekvéseinek az igazolását találta bennük. Vajon nem vonatkozta-hatta magára Ostwaldnak 1911-ben magyar nyelven is megjelent írásának sorait: „Mikor a magy-

tehetségű fiatalember előtt nagy feladata először feltűnik, attól kezdve minden energiáját ennek szolgálatában szenteli és nem nyugszik addig, amíg mindent ki nem húzott magából, amit csak szervezete nyújthat neki." Ugyancsak sok rokonvonás mutatkozott Csontváry és Schmidt Jenő Henrik nézetei között, mint ahogy erre már a szakirodalomban több ízben utalás történt. Különösen esztétikai jellegű megjegyzéseinek néhány passzusa pedig arra utal, hogy ismerte valamiként Schopenhauer nézeteit is.

Csontváry szubjektív *Baalbek* ikonográfiájának és ikonológiai jelentéskörének tehát megtalálhatók az objektív forrásai, mindez azonban jószerével csupán a szimbólumok egyrészének a megfejtését segíti és némiképp indokolja a kép kompozíciós struktúráját. Ugyanakkor nem ad arra magyarázatot, hogy Csontváry miért tudta ilyen nagyszabású, totalitás-egyenletnek ható kompozícióba összefoglalni a *Baalbek*-ben rejlő szimbolikát, mitológiájának kardinális elemeit. Csak személyiség-dinamikai tényezők játszottak szerepet abban, hogy nála ezek a kortárs magyar közgondolkodásban és művészeti témakörben jelenlevő hiedelmek, toposzok valóban nagy művészetté transzponálódtak, míg a hasonló gondolatkörben mozgó, sőt gyakran ugyanazokból a forrásokból merítő és sok vonásában rokon világgépet kialakító művészeknél erre nem igen találunk példát? Hiszen például Nagy Sándor tematikájában ugyancsak fontos szerepet játszott az Attila-mitosz, a hun-magyar monda-kör, a tolsztojánus romantikus társadalomkritika, a messianizmus, a küldetés-vállalás, a fennkölt idealizmus, a neoplatonizmus, a panteizmus és bizonyítottan hatott rá Schmidt Jenő Henrik, és rokon lélekként illusztrálta Komjáthy verseit. Hiába azonos neműek azonban az építőelemek, az épület dimenziója összemérhetetlen, mint ahogy összemérhetetlenek a formaelemek is. Hogy a *Baalbek*-ben feltáruló „igazság” nem csupán Csontváry merőben szubjektív fan'azmagóriája volt, hanem voltak a jelentéskörnek objektív meghatározói is, még nem ad teljes magyarázatot. Hogy tovább lépjünk, ismét vissza kell nyúlni a mű formai, stílusbeli sajátosságaihoz, a benne megvalósult esztétikumhoz, művészi rendszerhez, azaz Csontváry egyéni vízióját konfrontálni kell a kor festői törekvéseivel, illetve az európai művészet alakulása a Riegl óta a szakirodalomban Kunstwollennek nevezett, belső meghatározóival. Annál is inkább, mert egy festő nemcsak a kor világgépi-történeti-társadalmi kultúrájában, eszméiben és téves eszméiben él, hanem vizuális kultúrájában is. Hol van ezen belül Csontváry képének a helye?

(Folytatjuk)

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

LENGYEL MENYHÉRT: TÁJFUN, MIHAIL ROSCSIN: OLGA,
AGATHA CHRISTIE: TÍZ KICSI NÉGER

A *Tájtun* szerény magyar színháztörténetünk legendás darabjai közé tartozik. „Irodalomszociológiai szempontból fontos jelenség – írja Szerb Antal –, hogy Molnár Ferenc és a tízes évek más nevezetes színdarabírói áttörték azokat a korlátokat, amelyek a magyar irodalmat a külföldtől elzárták és jövedelmező sikereket arattak a nyugati országokban, ahová magyar írók termékei csak mint átutazó turisták vagy diplomáciai diszutazók szoktak elkerülni. A magyar színdarab keresett cikk lett Németországban, Ausztriában és főképp Amerikában, ahol ... az irodalmi elit képzeletében Budapest úgy él, mint a dráma igazi termőföldje, és népszerű amerikai regényben egy fiatal drámaíró panaszkodik, hogy darabját csak akkor fogadnák el a színikazatók, ha Budapestről vagy Prágából küldené.” Szerb Antal szerint Molnár mellett itt elsősorban Biró Lajost és Lengyel Menyhértet kell említeni, „kinek *Tájtunja*, mint a nevében hordott szél, söpört végig az egész világ színpadán”. Szerb Antal, aki évtizedekkel a darab viharos sikersorozata után írta e sorokat, érezhetően meglehetősen tartózkodással beszél az „export-drámáról”, melyben „a pesti polgárosztály önmagát ... találta meg”. Kosztolányi viszont, aki a *Tájtun* vígszínházi bemutatójáról A Hétben írt kritikát, így vall: „Ezen a ponton találkozom azzal a Lengyel Menyhérttel, akit annyira szeretek, és minden magyar drámaíró fölé helyezek, az új eszmeáramlatok szemlélőjével és bírálójával, az egészséges és kegyetlen szatirikussal. A darab tulajdonképpen egy aktuális hazafias dráma. Csak a külső máza bizarr, neoromantikus és idegenszerű. Különböző izzó fajgyűlölet és láz tombol benne. A doktor bűnét elvállalja egy japán, és föláldozza magát érte a faj, amelyért szenvedett. Ő a japán kolónia „Übermensch”-e. A többi szívesen elvész érte. Bukása, szerelmi regénye és gyilkossága, amely végre is csak magánügy, kiöblösödik és hatalmasan belezeng Dai Nippon jövődjébe. Itt van az „Ewigkeitszug”. A rokon vérűek érthetik meg egymást. Mi, idegenek, hiába tépelődünk, hol van a megoldás. A drámaíró ugyan egy pesszimiztikus gesztussal a halálra mutat. Mikor a szegény Tokeramó a krizantémumok fehér gyászja közepette haldoklik, és eltorzult kis arcára ráül a halál, könnyezve lép hozzá a német író. Japán halál? Német halál? Magyar halál? Milyen komikus. Mindegyik olyan egyforma. Ebben a pillanatban testvérek vagyunk. Addig azonban hajsza, gyűlölködés és fenekedés mindhalálig.”

A század elején ébredő „új eszmeáramlat”, a fajelmélet kiméletlen szatírája lenne a *Tájtun*? Mai szemmel nem nehéz felfedeznünk a darabban a humanista író mondhatni természetszerű antifasiszta attitűdjét, a faji ideológia embertelenségétől való ösztönös idegenkedést. Ennél többet azonban aligha. Erdemes megjegyezni, hogy Lukács György *A modern dráma fejlődésének történetét*, mely 1911-ben jelent meg, épp a *Tájtun* elemzésével zárja. Előbb megállapítja, hogy „Lengyel Menyhértnek, úgy látszik, az a szerep jutott a legutolsó generációban, mint az előzőben Herczeg Ferencnek és az ezt megelőzőben Csiky Gergelynek: ő a divatos színműíró, aki a legügyesebben írja meg a leghatásosabb jeleneteket, akinek gondolatai és kérdései azok, amelyek a színházak széles közönségét is foglalkoztatják, és ahogy tárgyalja őket, sohasem megy túl a színvonalukon. Az ilyen írók nem az élet végső gyökereit teszik tudatossá minden emberben, akire hat-

nak, mint az igazi nagy drámaírók, hanem kellemesen könnyen érthető „válaszokat» hoznak a hétköznapi élet triviális »kérdéseire.« Lukács úgy látja, hogy „Lengyel Menyhért első darabjainak, az író hangjából és mondanivalójából eredően, még olyan széles és általános hatása sem volt, mint Herczeg vagy Csiky társadalmi színműveinek. Ezért aztán Lengyel is »általános« érdekű darabot írt: a Tájfun, mely »roppant sikerét« azonban inkább egypár hatásosan megírt jelenetének, »olcsó »gondolatainak« és hangulatainak«, tarka és mozgalmas miliójének: Berlin és a japánok hatásos ellentétének köszönheti, mert ami »drámái lehetőség témájában lehetne (például a munka és a szerelem lelki ellentéte), azt a darab gondos ügyességgel kikerüli, hogy biztosan és ügyesen érje el a bulvárdráma hatásos jeleneteit: a gyilkosságot és a törvénytörést«.

Úgy tűnhet, túlságosan is messze kanyarodunk a Lengyel Menyhért-darab egykori fogadtatásának felidézésével a *mostani* pécsi felújítástól, ám ez korántsem véletlen. A jelen előadást nézve, óhatatlanul felmerül ugyanígy bennünk a kérdés: mitől volt e vontatott, néha kimondottan unalmasnak tetsző, négyfelvonásos színműnek annak idején oly »roppant sikere«, hogy a korszak legkiválóbb elméi *pro* vagy *kontra* szükségesnek találták véleményüket megfogalmazni? Arról van-e szó, hogy a *Tájfun* »még technikailag sem kifogástalan szindarab« (Lukács), s hét évtized múltán ez szembeszökően kiütözik? Vagy épp ellenkezőleg, a színház nem találta meg az utat a valamikor igen hatásosan megírt dráma mai módon hatásos előadásához? Maga a vállalkozás, a *Tájfun* újbóli bemutatása, amire minden valószínűség szerint az író születésének centenáriuma szolgáltatta az alkalmat, feltétlen elismerést érdemel. Ennek hangsúlyozása nem pusztá retorikus fordulat: a színház gesztusában, amikor műsorra tűzte a *Tájfun*t, némi »kihívás« is van, figyelmeztetés, hogy Lengyel Menyhért drámaírói örökségével valójában még nem számoltunk el – önmagunknak. Az íróra, aki a harmincas évek eleje óta külföldön (Angliában, Amerikában, Olaszországban) élt, aki sikeres hollywoodi filmíró lett, s csak 94 évesen, néhány héttel halála előtt tért haza, könnyű volt rásütni a sematikus ítéletet, könnyű volt a polgári ízlést kiszolgáló bulvárszerzőt látni benne, noha kézikönyveink és lexikonjaink mindig elismeréssel jegyezték meg, hogy Bartók *Csodálatos mandarinjának* szöveggönyvét is ő írta. De hisz Lengyel Menyhért jelentősége ennél jóval több: a század első évtizedében a magyar színjátszást forradalmian megújító Thália Társaságnak úgyszólván »házi szerzője«, az első világháború éveiben elkötelezett háborúellenes publicisztikát folytat, s legjobb darabjait az a kritikuss szemmel éllette (s talán éltetné még ma is?), melyért Kosztolányi oly elfogultan lelkesedett. Nyilvánvaló oktalanság lenne hát Lengyel Menyhértet kitagadnunk a XX. századi magyar dráma eredményekben nem annyira, inkább csak ígéretekben és lehetőségekben gazdag történetéből. Mit kezdünk vele? Ha elfogadjuk és akárcsak részben is magunkénak valljuk ezt az örökséget, úgy játszani kell: a színpadon derülhet ki, mit és mennyit ér.

De ahhoz, hogy Lengyel Menyhért értéke és időszerűsége megmérhető, mai mérleg kell; ha már elővesszük Lengyel darabjait, óhatatlanul szembe kell néznünk a *hogyan* kérdésével. Lehet, hogy a színházat nem fűtötte nagyobb ambíció, csupán hódolatát akarta kifejezni a méltatlanul elfeledett drámaíró előtt, s ez esetben elmondható, hogy tisztességgel elvégezte, amire vállalkozott; szeretnénk azonban hinni, hogy Nógrádi Róbert, amikor belevágott a *Tájfun* mai színre vitelébe, valóban »kihívásként« tette ezt, abban az értelemben használva a szót, ahogy fentebb is, azaz a szerző újraértékelésére akart ösztönözni, vagy még egyszerűbben szólva: kíváncsi volt rá, mi az, ami ma is elevenen hat ebből az egykori sikerdarabból? Csak-hogy se a rendezői megközelítésben, se a színészi játékban nem leljük nyomát annak a hét évtizednek, ami a *Tájfun* ősbemutatója óta eltelt, holott ez idő alatt a világ is, a színház is alaposan megváltozott. De nem fedezhetjük fel e mostani *Tájfun*-előadásban a hajdani rekonstruálásának ambícióját sem (ami ugyan eleve kudarcra ítélt vállalkozás lenne, ha csak nem valamiféle elidegenítő szándékkal, mintegy idézőjeles formában történe). Így furcsa mód az ideai színházi évad egyik

műsorpolitikai érdekességéről, az előadást megnézve, voltaképp csak azt mondhatjuk, hogy korrekt s kissé álmosító produkció.

Talán egyszerűen tömöríteni, „meghúzni” kellett volna a darabot? Talán feláldozni a dramaturgiai korrektséget (azaz a szöveghűséget) az érdekesség kedvéért? Úgy tetszik, ennél mélyebben rejlik a baj forrása. Az a játékmód, melyet nálunk „vígyszínházi stílusnak” szokás nevezni (értve ezen a régi Vígyszínházat) valamikor a Nemzeti által képviselt patetikus játékmóddal szemben maga volt a természetesség, az életszerűség. Történelmi kosztümök helyett polgári szalon, fennköltén zengő szobrok helyett eleven emberek: ez a század elején stílári forradalmat hozott. A mai színházban a természetesség és az életszerű hitelesség egészen mást jelent, s a régi „vígyszínházi” modorból inkább a sablonokat, a színészi recepteket látjuk meg. A *Tájtun*, melynek üstököszerű karrierjét e játékmód térhódítása garantálta, tele van ún. ügyes fogásokkal, dramaturgiai trükkal, hálás ziccerrel. De akkor azon a színpadi nyelven kell megszólaltatni, melyen megírták: Nógrádi rendezésének az a legfőbb fogyatéka, hogy se megtagadni nem akarja, se rekonstruálni nem kívánja a Lengyel Menyhért-i stílust. A mai színészek pedig – jól vagy rosszul – más nyelvet beszélnek, voltaképp nem tudnak mit kezdeni az író „technikásan” megszerkesztett sablonjaival, inkább – érthető idegenkedéssel – megpróbálják elkerülni e ziccereket és trükköket. Úgy tesznek, mintha nem is akkor íródott volna a *Tájtun*, amikor íródott. Hangvételében talán a leginkább egy mai társadalmi dráma stílusát közelíti meg az előadás, ami bumerángxént üt vissza íróra, rendezőre és társulaira: kiderül, hogy olyan művet bányásztak elő, melyben a társadalmi konfliktusok enyhén szólva is gyermetegen vannak felvázolva, a figurák sápadtak és érdektelenek, azaz a darab avított bizonyul. Az eddigiekből talán kiderült, hogy magunk részéről nem érezzük szükségyszerűnek e tanulságot.

Az együttes munkájáról így alig mondhatunk többet, mint közhelyeket. Csikos Gábor, Koszta Gabriella, Bregyán Péter meg tud csillantani annyi érdekességet színészi egyéniségéből, hogy odafigyeljünk rájuk, noha e villanások nem mindig illelenek a szerephez. Győry Emilnek főleg a játék elején elhisszük titokzatos japán-ságát, később szenvedélyeinek fellobbbanását már kevésbé. S e hiányérzetünknek Gyöngyössy Katalin is oka lehet: ő az a szerető, akinek a Győry által alakított doktor Tokeramót ki kéne hoznia a sodrából, ehhez azonban túlságosan is enervált és depressziós úriasszony.

Hogy mit értsünk mai színpadon életszerűségnek és természetességnek, arra mindjárt kézenfekvő példát is kínált a színház Mihail Roscsin *Olgájának* kamara-beli bemutatójával. A mintegy kétórás riportdrámát szünet nélkül játsszák, úgy tűnik, a nézőtérén egyetlen percre se lankad a figyelem, noha a szerző, kinek neve nem ismeretlen a magyar néző előtt (elegendő csak a Pécsen is előadott *Szerelvény a hátszobba* című darabjára utalnunk), e művében se mond világmegváltó dolgokat az emberi kapcsolatokról, a szerelemről és a családról, kitaláltságról és ott-honosságról, az ember eredendő jóra születtségéről és a természetes jótetteket gyanúsán összekuszáló ösztönökről vagy a makacsul életerős lakótársi intrikáról. Sőt inkább könnyen rásüthetnének Roscsinra a bélyeget, hogy csupa közhelyet mond, de az író aligha is pályázna rá, hogy mindenáron eredeti gondolkodónak tartásák, sokkal inkább arra törekszik, hogy a lazán összefüggő jelenetek olyan életképeket villantsanak fel, melyekben lehetőség nyílik a milió és a jelleme megrajzolására. Roscsin darabjának fő értéke riportszerűségében rejlik; jól érezte ezt Morcsányi Géza is, aki fordítóként mindent megtett ennek visszaadására, s innen eredhet Galina Volcsek vonzalma is a műhöz, aki egyszer már a moszkvai Szovremennyik Színházban színre vitte az *Olgát*, de mint a műsorfüzetben megvallja, nem kevesebb izgalommal és kíváncsisággal látott hozzá a pécsi előadás próbáihoz.

Egy vidékről Moszkvába felkerülő serdülőlány öngyilkosságot kísérel meg az egyik pályaudvaron; Mjakisev, aki épp arra jár és aki tipikusan a másokon gondol-

ködés nélkül segítő kisemberek közé tartozik, nemcsak megmenti Olgát, hanem mindjárt otthonába is befogadja. A lány lassan feloldódik új környezetében, testvéri vonzalom fűzi Mjakisevék nála pár esztendővel fiatalabb fiához, Szerjózsaéhoz, természetsszerűleg magára vállalja a házi munka nagy részét, s bensőséges viszony fűzi újdonsült nevelőszüleihez. Talán túl bensőséges is a negyvenes éveit taposó apa és a kamaszlány viszonya? Talán nem követtek el mulasztást Mjakisevék, amikor se rendőrségre, se a gyámhatóságnál nem jelentették be, hogy a lány náluk lakik? A napok gyorsan múlnak, s mikor cselekednének, addigra már nem lehet szétbogarzni a pletykákat, a gyámhatóság gyanakvását s a valóban kissé összekuszálódó családi kapcsolatokat; Olga megszökik. Sosem tudjuk meg biztosan, visszatért-e szülőfalujába vagy nem vetette-e végül is a vonat alá magát? Ennyi dióhéjban a történet, melyet még jópár mellékfigura tesz színéssé, ám nem túl mélyen szántóvá; a rövid tartalmi kivonattól is érezhető, hogy ez a színházi este azon áll vagy bukik, mennyire *hisszük el*, ami a színpadon történik, mennyire tudunk együttélni Roscsin figuráival, azaz mennyire fogadjuk el a magunk természetes hétköznapi történetének az előtünk pergő életképeket.

Galina Volcsek nem egyszerűen azt bizonyítja be rendezésével, hogy a sablonos, sztereotip riportpillanatokat is fel tudja dúsitani a teatralitás ezerféle, kínálkozó eszközeivel, hanem eléri azt is, ami a legnehezebb, bár a legkevésbé látványos: mindenféle felfedezhető átértelmezés vagy átdolgozás nélkül a magunk valóságának fogadjuk el Olga történetét: ez az előadás ténylegesen *itt és most* a színészekből született, s ha a rendező megtalálta az utat az együttes egyes tagjaihoz (s úgy tűnik, megtalálta), úgy semmi szükség se volt további transzpozícióra, erőltetett aktualizálásra, az ún. megfelelő keresésére. Az *Olga* azon kevés előadás közé tartozik, melyben ott érezzük a játék örömét, talán épp ez az, ami elsősorban magával visz, ami már-már elmosza a színpad és a nézőtér közt húzódó határvonalat.

Ha Galina Volcsek színházával kapcsolatban a természetességet és az életszerűséget említjük, ezt nem kell egészen a sztanyiszlavszkiji kánon szerint értenünk: a rendező nem akarja azt az illúziót kelteni, hogy a való életet látjuk, s nem színházban ülünk. Épp ellenkezőleg, a természetes színpadi létezésnek itt bevallottan a színházcsinálás az alaphangja: a kezdés pillanatában a szín csaknem teljes szélességében húzódó hosszú padon ülnek a szereplők, a proscéniumon a zenészek mellett ott vannak a kellékesek is, technikusok is. Néhány másodperc várakozás után a jobboldali portálból belép az ügyelő, „kezdjük”, mondja, s elkezdődik az előadás, mely hasonlóképpen zárul. E keretjáték a lehető legtermészetesebb módon kapcsolódik a darabhoz, elsősorban nem is azért, mert a drámai tetőponton úgy kerülnek vissza a padra a szereplők, *mintha* a vádlottak padján ülnének, sokkal inkább azért, mert a teatralitás ilyen bevallása lehetőséget nyújt a rendezőnek, hogy a hétköznapiságot, a dokumentarista egyszerűséget és a színpadi szimbolizmust sajátos módon elegyítse, hogy időben és térben szabadon mozoghasson, hogy – ragyogó stílusérzékkel – mindig annyi jelképeséget kölcsönözzön a játéknak, amennyit az elbir s amennyivel a riportdrámát mintegy önmaga fölé emelheti: általános érvényű emberi-társadalmi konfliktusokat fogalmazhat meg vele.

Leviczky Klára a címszerepben igazi meglepetés: a fiatal színész nő érzékenyen és finoman követi nemcsak a figura belső fejlődését, hanem a szerep kívánta árnyalt stílári váltásokat is. Láthatóan jól érzi magát Olga bőrében, a lány kamaszos gyermekbájáról ugyanúgy van mondanivalója, mint ébredező nőiességéről, ha kell, életes könnyedséggel mozog a színen, ha kell, stilizált jelképként áll a rivaldafényben, de ilyenkor sincs benne semmi mesterkéeltség. Néhol úgy tűnhet, mutál még színészi hangja, de az is lehet, hogy tévedünk, hisz mindannyiszor elhitheti velünk, hogy e mutálás a figurához tartozik, s ez végül is a legnemesebb színészi eszközök közé tartozik: ha nem nyújtana többet (márpedig ennél sokkal többet nyújt), akkor is megnyerőnek tartanánk alakítását. Ki kell emelnünk Solyom Katalin mindenlében-kanál Szonja nénijét, ő a legerősebb karakter az előadásban, ahányszor belép, színt és életet hoz a színpadra, nem túloz, nem játszik rá, nem „figurázik”, inkább

azt is elhítheti, hogy e szerepe szerint kissé agresszív s ezért mindenkinek csak ártni tudó vénkisasszony valójában szerencsétlen teremtés. Ifj. Kőmíves Sándor igazán csak az előadás második felére találja meg Mjakišev figuráját, de akkor tényleg több lesz, mint nyíltszívű pozitív hős, pontosan érti és érezteti a gyanútlanul jót cselekvő és épp ezzel gyanút keltő kisember abszurd drámáját. Bókai Máriának (Mjakišev felesége) kisebb szerep jutott, de néhány találó megfigyeléssel eleven és hiteles figurát teremtett; Bárány Frigyes szerencsésen találja meg Gorelov volta-képp drámai ellenpontként teremtett, kissé túlságosan fiktív alakjában a természetes emberi motívumokat; Vitai Andrásnak (Borisz) némasága, visszahúzódása, tartózkodása is karakteres; Vári Éva (Szima) szerepéből következően harsányabb színeket használ, mégis finom humora, sőt önróniája is van, s talán ez utóbbi a legértékesebb játékában; Hartmann Terézt kissé merevnek érezzük, de végül is ez jól illik e feloldódni képtelen, az életben helyét nehezen lelő Anyához; Labancz Borbála gyámügyi előadóként annyira hitelesen „hatósági személy”, hogy alighanem mindannyiunknak személyes ismerőse; a Szerjószt gyermekszínészként alakító ifj. Honti Lajos nevét is szívesen írjuk le, kedves, üde színt hoz az előadásba, s ha Kovács Dénes (Uzacsov) epizódja kissé szürkére sikerült is, van a produkciónak két szellemes epizódistája: Bercsi Jánost bóbiskoló rendőrként, Koroncay Lászlót süket pincéreként őrizzük meg emlékezetünkben.

Krimiről valójában nem illik kritikát írni, különösen egy irodalmi folyóiratban nem. A krimet megnézi az ember (vagy nem nézi meg), megállapítja, hogy jó volt vagy rossz volt, ahogy a keresztretjvényeket vagy egyéb fejtörő játékokat is lehet osztályozni. De ki hallott már olyasmiről, hogy bárki is a rejtvényfejtést elemezte, méltatta, netán tágabb művészetelméleti összefüggések vonatkozásában vizsgálta volna? Így teljes szívből rokonszenvezek Laczkó Gézával, aki a *Tíz kicsi néger* 1946-os Művész Színház-beli bemutatása után eképp tünődött: „Hogy én miként kerültem az egészbe, nem tudom. Érték irodalomhoz, drámához, színjátszáshoz, de a keresztretjvény, különösen a bűnügyi, ha párbeszédese is, nem kenyerem. Ki a gyilkos? – ez itt a kérdés. Körkérdezték is tőlem az első felvonás után, mire azt feleltem: – A szerző! – Hát nem igaz? Nyolc olyan kitűnő színész három felvonás alatt megölni!” Sth., stb. Laczkó Géza – három és fél évtizeddel ezelőtt – még megengedhette magának, hogy kissé lesajnálja Agatha Christie-t, s részvétét fejezze ki Edgar Poe-nak, aki mint ismeretes, az első bűnügyi elbeszélést írta, mondván, „szegény, ha tudta volna, hová fajul az ügy”; a mai kritikusnak azonban azt is illik már tudnia, hogy Agatha Christie a műfaj klasszikusai közé tartozik, hogy a világirodalom (I) legtöbbet fordított és legnépszerűbb szerzői közé tartozik, hogy már negyedszázaddal ezelőtt megkapta az Angol Birodalom parancsnoki kitüntetését, sőt élete utolsó éveiben Lady Agatha lett, mert a királynő nemesi rangra emelte. Így nemigen marad más hátra, mint különféle lexikonok és kézikönyvek nyomán, melyekből neve immár nem hiányozhat, többé-kevésbé közismert adatokra figyelemmel a nagyérdemű közönséget, kit egész este (s ez már önmagában is bizonyítja, hogy jó krimet láttunk) valóban csak az foglalkoztatott, hogy ki a gyilkos. Így elmondható például, hogy Christie összesen nyolcvan krimet írt – 14 színdarabot –, s hogy emellett álnéven két szerelmes regényt publikált. Megállapíthatnánk továbbá, hogy Lucrezia Borgia ó:a egyetlen asszony sem keresett többet gyilkosságokkal (annál is inkább, mert ez a Winstone Churchillnek tulajdonított s egyébként nem is túl szellemes mondás a jelenlegi pécsi bemutató műsorfüzetében kétszer is szerepel).

Katona Imre, aki a *Tíz kicsi néger* előadásán – Thurzó Gábor jeles fordításában – „a gyanúsítottakat vezényli és a nézők gondolatait összekuszálja”, felfedezhetően minden színházi műfaj iránt vonzalmat érez (legalább a „kipróbálás” erejéig), s így a krimijátszásról is van színpadi gondolata. Nem akarja bizonyítani,

hogy különösebb irodalmi-drámái erő szunnyad e szórakoztató játékban, s eszébe se jut, hogy divatos modernizálással tegye színházi ingyencfalattá a színpadi rejtvényfejtést, mely dramaturgiailag a polgári szalondráma sablonjaiból él, egyébként igen ügyesen. Arra se a Christie-krimi a legjobb alkalom, hogy a színészi természetesség és életszerűség új lehetőségeit keressük benne, holott egy mindenáron művészeskedni akaró rendezőt ez a gondolat is megkísérthetett volna. Katona, úgy tűnik, egyszerűen felnőtt mesejátéknak értelmezi a darabot, s ezzel alighanem a lényegét találja el: színpadán minden annyira valóságos és annyira képzeletszerű, amennyire ezt fantáziánk elvárja, megteremti, kiszínezi. Mindez nemcsak a *couleur locale* vonatkozásában érvényes, hanem magára a színészi játékra is: Füsti Molnár Éva valóban bájos fiatal lány Vera szerepében, Vallai Péter kemény, vakmerő és nyíltszívű fickó, ahogy azt Lombard kapitánytól elvárjuk, Galambos György Wargrawe ügyésze alamuszi és kenetteljes, ahogy illik. És folytathatnánk a sort. Se meglepetés, se hivalkodó produkálás, se ügyetlen csetlés-botlás. De épp e megbízható profizmus a *Tíz kicsi néger* előadásának legfőbb erénye. A meglepetésekről és az izgalomról itt Lady Agatha keresztretjvénye gondoskodik.

ACZÉL GÉZA

Grammatika elegans 6.

Fia épülésére

*tudod tiam ebben a korban az ember már méregetni kezdi az idöket
ráncosodó szeme sarkából lesi gyermekén az élet változásait
részleteket tartva fáradó tekintetéhez motyog magában olykor felnagyít
egy villanást egy mozdulatot sápadó emlékeket segítségül kérve
s bár utálja szülői zsarnokságát öröklött roppant terheit
a jelekből szorongó óráin számadást fabrikál s pislog az egészre
aki volt vékony zsíroskenyéren és partizánfilmek izzadt pátoszában
szappanos ízű csokoládét majszolva a születésnapon
egy igazi labda örömétől mindig megfosztva kötelezően szerényen
és miket sorolhatnak még mikor piros fotelünkből unottan nézed
a nagyvárosokat vagy a világ legerősebb futballcsapatát
vagy dühöngsz ha a pincér nem futva hozza rendelésed
s unszolásra próbálsz csak föl az új ruhát a májat otthagytad
hát nem volna egyszerű ennyi párhuzamból a dörgő atyai panasz
hisz mi akkor abban a kopott gyermekrévületben voltunk boldogak
s anyáink a kedvet nehezebben vakarták rólunk esténként mint a koszt
mert helyzetünkből csak fölfelé vezethettek álmok távlatok
miket nektek már megtartani is oly nehéz
könyv játék sonkás uzsonna szülhet-e még vijjogó reményt
s ha majd másképp oszlik a mosoly megtartó hatalom lesz-e bölcsességetek
melyet mi jelszavak s a megszakadt szegénység mámorában
kacagva és teletöltetlenül szórtunk szét az éledező terek telett*

BÚCSÚ EGY KÖLTŐTŐL

- Emlékezés Tóth Ferencre -

Költő halála mindig szíven üt, noha volt alkalom megszokni, hogy azok között, akik a világgal s önmagukkal versben küzdenek meg, milyen sűrű rendet vág a hirtelen halál. Tóth Ferencsel, a vajdasági magyar költészet tehetséges – és tehetségéből nem keveset beváltó – képviselőjével tavaly nyáron találkoztam utoljára Újvidéken, a vadonatúj bölcsészkar-i épület rideg falai között. Akkor jelent meg új verseskötete, a *Csontomiglan-csontodiglan*, nagyalakú, nyomdailag is művészi módon kiállított könyv, Bálint István aprólékosan valószerű, egyszersmind sejtelmesen látomásos grafikáival. A fiatal költő és tudományos kutató, merthogy Tóth Ferenc az újvidéki egyetem Hungarológiai Intézetének tudományos munkatársaként néprajzi kutatásokkal foglalkozott, még alig volt negyven esztendő, de már tekintélyes irodalmi munkásság állott a háta mögött. 1940-ben született Szabadka közelében: Bácsstopolyán, amely az elmúlt néhány évtized során gazdag mezővárossá emelkedett, az újvidéki egyetemen szerzett tanári oklevelet, szülővárosában volt középiskolai tanár, mielőtt a nevezetes újvidéki kutatóintézet munkatársa lett. 1961-ben jelent meg első, *Ősztől tavaszig* című verseskötete, majd 1966-ban *Vörös madár*, 1970-ben *Halál a síkban*, végül 1980-ban már említett *Csontomiglan-csontodiglan* című kötete. *Jób* című bibliai témát feldolgozó verses drámáját a Szabadka Népszínház magyar együttese mutatta be, ugyanezt a művét második díjjal jutalmazták a Fórum Könyvkiadó színműpályázatán, s felvették az 1971-ben megjelent *Színművek* című dráma-antológiába is, amelynek az a feladat jutott, hogy sürgesse a vajdasági magyar drámairodalom kibontakozását. *Aramkorlátozás* című színpadi játékát az Új Symposion 1971-es, *A kigyófiú titka* című mesejátékát a Hid 1977-es évfolyama adta közre. Mint néprajzkutató a vajdasági magyar népköltészet feldolgozásával, valamint az ottani népköltészeti gyűjtőmunka történetével foglalkozott. 1975-ben látott napvilágot *Kálmány Lajos nyomában – Az észak-bánáti népballádák élete* című értekezése a Hungarológiai Intézet kiadásában. Midőn találkoztunk, további tudományos terveiről beszélt; a gombosi néphagyományokat gyűjtő (nálunk is elismert) Jung Károly mellett ő volt a vajdasági magyar folklórisztika legnagyobb ígérete.

Búcsúzva tőle s emlékezve reá, most mégsem tudományos munkásságáról szeretnék szót ejteni, hanem verseiről, hiszen Tóth Ferenc elsősorban költő volt, aki versekben vallott igazán tapasztalatairól és törekvéseiről. A hatvanas években kibontakozó jugoszláviai magyar költészet „első nemzedékéhez” tartozott. Ennek a nemzedéknek a költői: Tolnai Ottó, Domonkos István, Brasnyó István, Fehér Kálmán és maga Tóth Ferenc a szellemi áttörés és a művészi megújulás igényével léptek fel, s általában az avantgarde medrében próbáltak találkozni az európai költészet nagy áramlataival. Tóth Ferenc némiképp más igényekkel indult – munkásságát több kritikusa is az „első nemzedék” peremén helyezi el ezért. A szüntelen megújulás és kísérletezés, az eszmei és művészi avantgarde helyett elsődlegesen a hagyományokra támaszkodott; nemcsak a jövőt fürkészte, birtokába akarta venni a múltat is. A paraszti élményekkel és népköltészeti hagyományokkal gazdálkodó Fehér Ferenc nyomába lépett, távolabbról abba az irodalomtörténeti nyomba, amelyet Illyés Gyula költészete hagyott maga után. Nemzedéktársainak törekvéseivel erős vitalizmusa kötötte össze, a fiatal Tóth Ferenc is harsány kedvvel adott kifejezést a teljesebb élet vágyának s örömeinek. *Ars poeticájában* a következők olvashatók: „Hulljon a zápor! Akár ereinkben az ózonos élet, / oly zabolátlan erővel zuborog-

jon a mélybe / a préselt mámor-ital, s fűttenntse, hívja magába / a térből a fény-
agarak fülelő csapatát". Ez a költői vitalitás tette fogékonyvá őt is a szemléleti és
poétikai megújulásra: a népies lírai realizmus hagyományait mind hatékonyabban
váltotta fel nála az a modernebb: balladás és szürrealisztikus lírai népiesség, ame-
lyet Nagy László, Kormos István, illetve a vajdasági magyar költészetben némikép-
pen Brasnyó István munkássága képviselt és képvisel. Lágy tónusú, érzékletes fest-
tőiséggel ábrázolta a bácskai tájat, idillikus életképeket rajzolt, tiszta és arányos
szóképekkel dolgozott, versének biztos grammatikai és ritmikai szerkezetet adott.
Első két verseskötvének hangját ezek a költői és nyelvi ideálok alakították ki.

A lírai realizmus hagyományának megújításával azokban a dalaiiban tett ered-
ményes kísérletet, amelyek szenvedélyesebb érzelmi erőt adnak a formának, s a
szabadabban futó képzelet költői tartalékait mozgósítva bontják meg az örökül ka-
pott lineáris kompozíciót, ezáltal teszik drámai módon tömörré a vers szerkezetét.
Ebben a megújulásban József Attila és Nagy László voltak az újvidéki költő mes-
terei. „Ringva-remegve, mint a szép mellek, / ül ez a kistó a járda mellett, / s tükre
mélysége a felszín alatt / ereket duzzaszt: a faágakat” – futtatta be valami enyhén
erotikus színezettel a tájleíró verset (*Ringva-remegve*); „a fűszál hegye / kiszúrta a
nappömböt: / a fény ráfolyt a klorofillokra / egy napon / megpillantott a világ: /
sebemen keresztül / felivódott bennem / megszülettem” – adott a személyes létél-
ménynek egyetemes háttérrel (*Átváltozás*). A köznapi tapasztalat ettől kezdve gyak-
ran egészült ki valami általánosabb létérzékeléssel, egy alkalmi megfigyelés, egy
röpke érzélem váratlan gondolati távlatot kapott, a személyes élet rejtelmői a na-
gyobb természeti folyamatok tükrében nyertek igazán magyarázatot. Hadd idézzem
teljes terjedelmében Tóth Ferenc szép szerelmi vallomását, az *Aszály utánt*: „Északi
szélre déli jön, / az aszályt a zápor elűzi. / Lombhoz lomb tapad fényesen; / egyet-
len levél az erdő. / / Pórusaid sorban kitátva, / megannyi kún'nak vagyok a forrás.
/ Elrejtés, ha magammal takarlak – / csontomiglan-csontodiglan”.

A költő útja két irányba vezetett: egyrészt abba az irányba, amelyet napjaink
úgynevezett „antilirája” mutat. Ez az „antilirák” szakít a költészet hagyományos ér-
zelmi jellegével és nyelvi diszeivel, pusztán a megfigyeléseket, illetve az élethelyze-
teket akarja tárgyilagosan rögzíteni. Ironikus szemléletével groteszk nyelvi fordula-
taival szándékosan el kívánja idegeníteni az olvasót a költészet megszokott hagyomá-
nyaitól. Ez a tárgyilagos és ironikus hang szólal meg Tóth Ferenc utolsó köte-
tének *Alku* címet viselő költői ciklusában, amely egy kelet-közép-európai városban
élő költő történelmi tapasztalatainak és jelenkori közérzetének feltérképezésére vál-
lalkozik. Az „antilirák” módszeres tárgyilagoságához és szenttelenségéhez azonban
ez a költői ciklus mégsem jut el igazán, az újvidéki költő mindenekelőtt az emberi
kommunikáció részének tekinti a költészetet, mondhatnók, „interpersionális” cse-
lekvésnek, amelynek meg kell őriznie az emberi szó érzelmi méltóságát és erejét.
Balra a ködobálólóktól című versében meglehetősen tárgyszerű modorban jelöli meg
azt a helyet, amelyet a valóság térképén pillanatnyilag elfoglal, s ezzel az „antilirák”
hideg és szenttelen kifejezőmódjának tesz eleget, aztán mégis jelképteremtő erővel
fejezi be a szöveget, most már a költő választott sorsát határozva meg: „Figyeljetek
csak: jobbra töledek, majdne a vízben állva három ember gesztikulál. Az arcukat
hiába keresitek, mert háttal állnak. Ellenben itt balra töledek szemtől szemben lát-
hatjátok ma is azt az embert, aki tegnap verset írt. Egy meghegyezett vastag faágat
szúrt a víz mellé, a nedves homokba. A nedves homok a széke, az ág a támlája.
Egyenes gerinccel, törökülésben néz a nap felé, és folytatja a megkezdett verset. Az
ág közben gyökeret ereszt a versbe, és – ha jól figyeltek – kivirágzik a szemetek-
ben.” *Agónia* című költeményében még ennél is tovább megy, a költői önmegvaló-
sítás lehetőségét – József Attila-i hagyományt követve – az emberi szolidaritás te-
vékeny vállalásában jelöli meg: „már régóta sejtem: minden csak akkor érezheti
igazán, hogy él, ha észreveszik, tudomást vesznek róla és szeretik. Önmegvalósulá-
sunk feltétele ez, s élésünk annál inkább méltó a nevére, mennél inkább részt vállal-
unk mások itt-tartózkodásának életté tételében.”

A másik irány, amelyhez Tóth Ferenc korán végetérő költői útja vezetett, az az egyszerre archaikus és modern lírai folklorizáció, amelynek a régi balladák, ráolvasások és népi mondókák jelentik poétikai ősképeit. Az újvidéki költőt erre az útra vezették néphagyományokat kutató munkájának felismerései, de erre irányították a Nagy László költészetétől kapott ösztönzések is. Ősi balladák hangján adott számot érzéseiről, egyre inkább vívódásairól, szorongásairól és sötét sejtelmeiről. *Ráolvasás, Égig érő erdőn és Kialtozás napnyugta előtt* című balladahangú verseiben még a szerelmi érzés kapott hangot, de *Vértá, 1963–1978* című balladája már a pusztulás néma iszonyatáról beszélt: „Harmadnapra vérfám alatt / Tócsába gyűlt a tiszta ég. / A tócsában véralvadék, / Kígyósereg, békacsapat. / Szárnyas csikó szőre hamvas, / Szárnya vére alig rebben, / Lúdbőrzik az ereimben”. Hasonló félelmek öltöttek alakot *Cédrusfa ága, 1979, Déva vára* és *Némedi Mária leánya* című költeményeiben. Mintha Sinka István tragikus pásztorballadáinak sötét szorongásai keltek volna új életre, olyan költő lelkében, aki a népköltészet mellett jól ismerte József Attila és Nagy László líráját is. Ezekben az archaizáló, mégis modern balladákban mutatkozott meg igazán Tóth Ferenc formaalkotó tehetsége: az ősi hiedelmek átjatszása jelenkori érzékenységbe, a klasszikus szerkezet újszerű átértelmezése, az archaikus nyelvi formák modern használata. A bekövetkezett végzet ismeretében az ember hajlik arra, hogy már korábbi jelekben is felfedezze a későbbi tragédia előérzetét. Tóth Ferenc kétségtelenül gyakran beszélt a pusztulásról, a nem várt halál számos versét árnyékolta be. *Halál a síkban* – írta harmadik verseskönyve címlapjára, *Halálkérőben* – írta egy korábbi hangsúlyos verse fölé: „jó lenne benned megfogódzni halál”. Utolsó kötetében pedig sorra olvashatók a halálversek és – jövődölések: *Megszakított hallgatás, Meditációk a sírásókról, Levél válasz nélkül*. Vajon rossz előérzetektől hajtva foglalkozott annyit a halállal, vagy éppen a költészet fegyvereivel készült elúzni a komor kísérteteket? 1980 őszén – Párizsból hazatérve – kaptam a hírt, hogy az autó, amelyben néprajzi gyűjtőútra indult s amelyet nem ő vezetett, iszonyú sebességgel egy kamionkocsiba rohant. A költőre szemből zúdult a halál.

Rab Zsuzsa:

KŐ ÉS MADÁR

„A Bakony aljáról jöttem, árnyékából vagy inkább fényköréből az ősi pápai Kollegiumnak, amelynek édesapám tanulója, majd görög–latin szakos tanára, igazgatója volt. Gyerekkoromat és ifjúságomat gályarab-professzorok szikár emléke, a közeli Bakony betyárbújtató sűrű és buja tenyészete, szülőföldem tiszta, izes beszéde s a nyelvek, az irodalmak velünk egy fődél alatt lakó ragyogása formálta. Mindez meghatározta későbbi utamat” — írja újabb verseskönyve, a *Kő és madár* borítójának önéletrajz-vázlatán Rab Zsuzsa. Az a táj adott neki is életre szóló út-ralalót, amely Csanádi Imrét, Csoóri Sándort, Nagy Lászlót, Simon Istvánt küldte irodalmunkba.

Rab Zsuzsát, bár nagyon korán költőként indult, — az 1943-ban kiadott első

kis verskötet jelezte a pálya első állomását — sokáig idegen nyelven született remekművek, főként a klasszikus és a mai orosz irodalom maradandó értékeinek méltó hazai megszólaltatójaként tartotta számon az olvasó, s elsősorban ilyen irányú tevékenységét méltatta a kritika is. Bizonyos, hogy műfordítóként a legjobbak között a helye; fordításainak magas művészi színvonala, a kifogyhatatlan érdeklődés és felfedezőkedv, a naprakész világ-irodalmi tájékozottság, mely munkásságában megnyilvánul, kitűnő iskola lehet a fiatalabb műfordító-nemzedékek számára. Műfordítóként, ha lehet így mondani, egy-maga intézményt pótol. Tény azonban az is, hogy miközben rangjához méltóan értékelték, elemezték sokan műfordító-teljesítményeit, méltatlanul háttérbe szorult ezalatt a költő, aki ha saját verset viszonylag keveset publikált is — szerényen meghúzódva a „könyvtáryi fordításkötet” árnyékában —, mégiscsak jelen volt az irodalmi életben, folyóiratokban, lapok ha-

sábjaiban. Nem egy emlékezetes versét jegezhettük meg időközben, mint olyat, amelyben magunkra, hétköznapi örömeinkre—fájdalmainkra ismerünk, amelyet szívesen mondogatunk magunkban nehéz pillanatainkban, s vártuk, hogy kötetbe gyűjtve is viszontláthassuk őket. Az első verskötet után azonban csak huszonöt évvel később, 1968-ban jelentkezett újabb verseskötet Rab Zsuzsa, az *Aranyvasárnap* igaz örömet szerző meglepetés volt olvasóknak, irodalmároknak egyaránt; markáns költői arcú, érett, kialakult egyéniséget rajzoltak ki gondolatgazdag, finoman megmunkált, nem mindennapi formakultúráról társunk versei. Annak az útnak állomásairól adtak hírt, „ami változatos történelmünkben nemzedékemnek kiméretett”, amiről úgy érezte, neki is vallania kell: „Ki mondja el helyettünk, / Amit csak mi tudunk elmondani?” — kérdezi önmagától a költő nemzedéke nevében. Ennek a nemzedéknek a sorsát kéri számon biblikus-archaikus hangütésű, Istennel perlő versében, a *Keserű szoltárban*, mintha csak Balassi, Ady hangja csendülne fülünkbe: „húzkodtak minket bírák elé, és a mi beszédünk meg nem félemedett, szavaink a te szavaid voltak, tudtuk azért, hogy igazak. Bölintásodat vártuk a bírák jóra igazítására. De te, hátunk mögül, bíráinkal cinkosan összekacsintottál.”

Hatalmas műveltséganyaga, a régi és az új magyar vers titkainak, műhelyfogsáinak fölényes ismerete páratlan probléma-érzékenységgel járul, s mindehhez erőteljesen zengő, népi ízekben, hangulatokban gazdag, árnyalatokra, színekre érzékeny nyelv járul. Amit Fodor András Rab Zsuzsa eredetivel egyenértékű, nagyszerű Jeszenyin-átültetéseiről ír, a költő saját verseire is érvényes: „Férfias keménységre, ellágyuló puhaságra egyaránt alkalmas ez a nyelv, melynek egyébként dicséretes tulajdonsága még, hogy nemcsak, az irodalomból táplálkozik, hanem a fordító saját népi, természetbeli élményeinek gazdag tartalékából is.” Rab Zsuzsa versei szuverén költői világot alkotnak, bennük a világ-líra remekeiből elsajátított formagazdagság csupán eszköz a legszemélyesebb mondandó kifejezéséhez. Igaz, más pályatársaihoz mérve nem terjedelmes az eddigi költői életmű, intenzitásban mégis a legjobbakéval egyenértékű ez a líra.

A *Kő és madár* című új kötet már címé-

vel is plasztikusan, tömören utal a könyv leglényegesebb gondolattartalmaira: szárnyalni akarás és fenyegetettség; esendő emberi sorsunk kettősége: betegséggel, halállal, háborúkkal való viaskodás, az embert kiteljesítő szerelem gyönyörűsége és gyötrelmei sűrűsödnek ebbe a gazdag asszociációs tartalmú két szóba. A címadó vers az ösköltészet, nyelvrokonaink népköltészetének metaforikus képanyagot görgető, sodró énekeivel tart rokonságot. Nincs egy fölösleges szó ebben a versben, következetesen végigvitt költői logika, célratörő, megbonthatatlan szerkezet, pontos, találó metaforák — minden a költői szándék minél hatásosabb, erőteljesebb megragadásának rendelődik alá. Költői eszközeivel takarékosan bánik, a mondandó lényegére koncentrál, a részletek pontos rajza mellett sem téveszti szem elől az egészet. Arányérzéke megóvja attól, hogy verse bőbeszédűvé váljon, felhiguljon; manapság eléggé ritka erény ez; a formakultúra züllése aligha kedvez összefogottabb, kevés szóval sokat mondó művek születésének.

Rab Zsuzsa verseiben szívesen él párhuzamokkal, kedveli az ellenpontozó szerkesztésmódot: ábránd és valóság, az élet eszményre emelt szépségei és a kijózanító durva realitások együttes, váltakozó jelenléte telíti drámai feszültséggel *Kisvárosi közjáték*, *Párbeszéd vonaton*, *Vagy, Ellen*, c. verseit.

Hogy mennyire foglalkoztatják korunk ellettmondásai, mennyire szenvedélyesen éli meg azokat, aggódva az emberiség közös holnapjáért, mennyi szál köti jelen valóságunkhoz, mennyire közösségi fogantatású ez a líra, annak a kötet tán legnagyobb gondolati súlyú, nagyjú verse, a *Miatyánk* a legjellemzőbb, legtisztább bizonyítéka. A keresztény ima emelkedett pátoszáat a hétköznapi valóság nyomasztó gondjaival, visszahúzó, negatív jelenségeivel, szembesíti, az ima egy-egy idézett sorához kapcsolódva záporoznak a keserű hangon citált kételyek, ellenérvek. A biblikus hangvétel emelkedett pátosza, mértéktartóan archaizáló nyelvezete, gondolati feszegetése teszi megragadóan széppé a *Lót felesége*, *Egy szál gyertya a megtalált Sionért*, *Ráskai Lea széljegyzetei* c. költeményeket. Különösen ez utóbbiban sikerült szuggesztív erővel, sodró szenvedélyességgel felidéznie a „sívó tatárokat”. „vereslő

lángerdők, fekete üszkők" időszakának, a magyarság élet-halálharcának szenvedéseit. A sivár elmagányosodás, az ifjúkor konok hittal érzött eszményeire sorozatos csalódásokkal rációfólió valóság, a pusztulásra ítélt természet látványa „fémesen csikorodulóvá" teszi a lelket. A természettel gyermekora óta együtt-lélegző költőnek egész felgyűlt élménytartalékát mozgósítania kell, a költői szó hatalmával-erejével próbálja feltartóztatni az elidegenedés folyamatát: gombák, csigák, bogarak, virágok, állatok nevét sorolja, életre igézve őket vigasztal, menteni próbálva, ami pusztulásra ítéltetett. (*Virág a vasszerkezeten*)

Végighúzódik a kötetben egy újra meg újra előbukkanó vékony kis ér: a népdalok, virágénekek buvópatakja. Olyan tiszta szépségű, finom zeneiségű, halkan dúdolható dalokat olvashatunk, mint a Parafraízis, Virágének, Csavargóének. A ráolvasások, bájoló ritmikája, fordulatai versek egész sorát ihletik: *Szikrázz fel, Ne, Ráolvasó, Téli groteszk, Virág a vasszerkezeten*. A manapság többnyire idézőjelben emlegetett érzelmeknek szereznek újra érvényt versei, részvét, meghatódás, gyöngédség és harag, szenvedély és felháborodás szövi át a versek szövetét, sorainak erős indulati hullámlása van. Hihetetlen életvágy sugárzik az *Add meg c.* versből, melyben az élet apró mozzanatainak megidézése a liturgikus felsorolás sodrában észrevétlenül átítatódik a zsoltárok áhitatos fenségével. Személyes sorsának jelképévé emeli a jerikói rózsát, ezt a sivatagi növényt, „amelynek elszáradt, összezsugorodott levelei, ágai nedvesség hatására szétterülnek." — idézi az értelmező szótár prózai meghatározását a szerző. De milyen vers születik ebből is! Mennyire hihetően sugallja, hogy értelmét a költészetbe sűrített élet akkor kapja meg, ha a közösség éltető nedvét, érdeklődő szeretetét tudja maga mögött a költő írás közben.

Csokonai tündéri dalától kölcsönzi — módosítva kissé — címét a könyv utolsó verse, a *Tartóztató kérelem*. A szavakat marasztalja, magányát enyhítő, vigasztaló szavait:

Maradatok még szavaim,
ne menjetek,
szél tömi be megint a szám
nélkületek,

ne hagyjatok el még, igék,
ne hagyjatok,
némán-vakon most már hogyan
maradhatok?

Hogy a szavak nem hagyták el azóta sem, hogy könyve megjelent, azt időközben közölt új versei bizonyítják, köztük olyan felkavaró, kemény igazságokat megfogalmazó vers, mint a Kortársban publikált *Verem*.

A *Kő és madár* mai líránk maradandó értékű teljesítménye, méltán erősíti meg Rab Zsuzsa költői rangját a legjobbak között, (*Magvető, 1980*).

KERÉK IMRE

Tamás Menyhért:

MESSZÜLŐ ÉG

Sok múlik a megközelítésen. Gyakran már a megközelítés minősége eldönti a mű sorsát. Az alkotóé is eldöntheti, természetesen. Nem másodrendű, noha időben a megközelítés után következnek: az alkotó hová vezeti az olvasót? Egy-egy vers alkalom, legyen bár a „kavics szíve" (hűbb kötet cím lehetett volna) — mégiscsak részlete a szakadatlanul teljesedő s változó költői gondolat- és érzelmvilágnak. A kapcsolatnak ez a dialektikus mozgása, noha látszólag független a mű alapértékétől, valamiképpen mégis meghatározza, mivel mű és olvasó viszonya adja meg az esztétikum emberi-alkotói-társadalmi létjogosultságát. Egy-egy vers — még ha külön mind kavicsszív is — nem lehet maga az Egész, csak jelzés arról, így hasonlóképpen egy új kötet se független az előzőektől, azokkal együtt alkotja a befejezetlen Egész. A költői pálya jelenlegi szakaszában Tamás Menyhért költészetének megközelítésére hangsúlyosan érvényes ez. Az előző kötetek lépcsői nélkül a Messzülő ég üzenetei mögül hiányozna a befejezetlen Egész háttere.

Első kötete, a Szövetségben a fákkal, meglepetés volt. A bukovinai székelység földönfutását a világ elé táró fiatal költő tanúságtétele. Nyelvezetét az ősforrásból eredeztetve olyan hangon szólalt meg, amelyről már-már azt hitték: modern ko-

runkban megszólalhatatlan. Kiderült, hogy ez a régi-új hang nemcsak frissességben társa a legmodernebb költői hangoknak, de az ember, a magyarság, az eszme legfontosabb gondolatait érzelmgazdagon, mégis higgadt, bölcs megtartóztatással képes továbbítani. Második kötete — a Küszöbök — átmenet volt a Szövetségben a fákkal élményköréből és költői nyelvezetéből a mostani harmadik gazdagabbá lett férfias, kételkedve gondolkodó lírájához.

A harmadik kötetet olvasva a költői fejlődésnek sajátos példája tárul elénk: az elhagyva-megőrizve örökös megújulása. Verseiből úgy tetszik: Tamás Menyhért szüntelenül kutatja az élet s az ember dolgait, és e valóságanyag fundamentumára építkezve jut el a gondolkodás összetett kérdéseire. A válaszok most vannak születőben. A Messzülő ég már szolgál néhánnyal. Ezek a válaszok megszenvedtek, de nem keserűek, nem csüggedők. Tamás Menyhért új kötetében már nem csupán a székelység hányatott múltjában, a megújított folklórhagyományban, a zártságában csodálatos, őszinteségekben és szemérmességben megőrzött család körében vezet végig megbízhatóan s tiszta fényrel az olvasóit. Az elhagyás-megőrzés tágabb gondolatkörök és értelmezések birtokbavételével járt együtt. A történelem, a magyarságtudat miértjei eddig sem hiányoztak Tamás Menyhért költészetéből, de most már egy új minőség lépcsőjéről pillant e „Kárpát-szelencébe-zárt” tájra s népre. E magaslat figyelmezteti s kötelezi a költőt, hogy az ember, a társadalom, a népek dolgai nem ragadhatók ki az összefüggésekből, amelyek nemcsak történeti, de annál tágabb és bonyolultabb elméleti értelmezést is igényelnek.

A kötet több — vagy legtöbb? — versében Tamás Menyhért valamiképpen érinti, vagy egyenesen vizsgálja az ember és az idő különleges viszonyát, felfedezve, hogy az idő az ember — és az emberiség — börtöne, de egyben a szárnya is. Gyöttrő és megújító ellentmondás. A Koponyák völgyének időtöprengései, a Hogy is „nézz vissza-előre” nem csupán meghökkentő, hanem el is gondolkoztató második-sor variánsai, a Mészöly Miklós idézettel indított Mire, és más versekben költészetének gondolati-filozofikus tartalmát gazdagítja. Az olvasó az új kötetet

vizsgálva általános gazdagodást figyelhet meg Tamás Menyhért költészetében, a nyelvi és formai lelemény továbbra is szellemes alkalmazását. A minőség körén belül azonban leginkább a gondolatosság erősödött: a kételkedés, a jelenségek és a lényeg áttételes összefüggései, az értéknek, mint változóknak a vizsgálata. A korábbinál merészebben és meggondoltabban használja az ironia-önironia eszközt.

Egy-egy mű valamely személynek való ajánlása nem ritka az irodalomban, még inkább gyakori a költészetben. Tamás Menyhért nem egy versét ajánlja. Előző köteteiben is található ilyen versek. A Messzülő ég-ben több ajánlott vers olvasható. Egy költői ajánlásnak leggyakrabban oka, különösen a régebbi időben, a direkt szimpátia, a barátság volt. Tamás Menyhértnél valamiféle áttételről lehet szó. A kiválasztott személy kiindulópont csupán, a valódi ok sokkal bonyolultabb és mélyebben rejtezik, mint egy érzelmes barátság. Választhattam volna a Vasco Popának ajánlott A forrás üzenetét, amelyre utalok a recenzió elején is, de ha csak egyet emelünk ki a Messzülő ég ajánlott versei közül, az csak az Anny mindent lehet, Rákosy Gergelyhez címezve. Két idézet a versből:

Pedig annyi mindent el kellene mondanom
Annyi mindent

Történetesen arról, hogy miként ölték meg
a történelmünket, oltották ki példáink
szemevilágát

Holló-időnk, Holló-időnk szagatásait, midőn
reményeinket is felnégyelték

— — — — —
És arról a felfedezésemről sem beszéltem
még mely tükörcsü mozdulataimat apámig
nyújtja — éppúgy áll rajtam a
gatyá, mint egykor órajta

Annyi mindent

Mindent

Történetesen arról, hogy tegnapunk miért
halott

Miért nem él Miért nem élhet

Miért ha nélküle úgysem élhetünk

A bevezető sorok konkrétsága — a nyolc éve késő regényhősökről — csupán utalás a személyes kapcsolatra, mintegy iniciálét adva a versnek, talán csak elszakadást az üres papírról. Az ajánlás lényege nem más, mint jelzés a gondolkodásban, a felfedezésben, az eszmében ré-

szes pályatársnak. Valamiféle közösség. Írás közben felhívtam a költőt telefonon, kíváncsi voltam: ő mit mond? Kiderült: a személyes kapcsolat általában tényleg fennáll, de az ajánlásnak nem ez az alapoka — figyelmeztet erre a Rousselot-nak, illetve Popának ajánlott vers is —, hanem a konkrét gondolati, eszmei kapcsolat, amely mozgásba lendítette a költőt. Nem tértem volna ki az ajánlásokra, ha nem tartanám szükségesnek kimondani, hogy Tamás Menyhért költészete karakterminőség. Más költészetekkel csak ajánlások formájában kapcsolható össze. Beérett költészet. A gondolatgazdagság és a már-már csontszikárrá tisztult forma szintéziseként a csúcra törő Sziszifusz nemes küzdelmében csillog a költői ars poetica: ...görgesd / torkodban / fölfelé / a hallgatás / kövületét / görgesd / míg nyitott / gégét nem ér / a sziszifuszi / daltam / görgesd / a fájdalom / magaslatáig / görgesd / míg nyilallása / rést nem üt / koponyád / boltozatára.

THIERY ÁRPAD

Petróczi Éva:

HELÉNA BÁLJA

kb. 40 (+) : kb. 32 (?) : 14 (—)

A fenti matematikai jelek kifejezik véleményemet Petróczi Éva kötetéről. „Pozitívista” kísérletem már az elején csődött mondott — bizonyítják ezt a bizonytalanságot kifejező kb. — rövidítések. S hogy mégis megoldjam a talányt: a kis kötet 86 verséből körülbelül 40 maradéktalanul tetszett, körülbelül 32 olvastán közömbös maradtam, és körülbelül 14 művet izlésem elvetett.

Petróczi Éva szeretheti a galambokat (verseinek visszatérő jelképei), s a galambok ablakához szállnak, benéznek — megvilágosul a szoba. A költő cellájában ül, körömlésre ítélve, ám ő csupán a kezdőbetűket rajzolja meg. A galambbúgásra fölragyognak az iniciálék.

*Allandósága fájdalmát
a tenger
a kagylók rekedt torkából*

*kiáltja szét,
sirályok sebzett csőrében
lebeg
a palaszürke ég.
(Bristol 1974 február)*

A költőnek több ilyen „csúcsteljesítményre” is futotta erejéből (pl.: *Koratabasz, Szomorú ars poetica, Havihegy* stb.). Voltaképpen egyetlen hangulatot, érzést rögzít a vers, de belefér a mindenség rettenete, fájdalma. Mindez nem feszíti a vers szerkezetét, inkább csak lebegővé válik tőle minden. Nem szól belőle közvetlenül a lírikus, de látjuk a szemét, fülét, ahogy érzékeli a létezés tragikumát, s a magán kívül eső tárgyi világban megpillantja, meghallja ugyanazt. Tiszta metaforák, kristályos képek — ez az egyik Petróczi Éva, a sok közül. A másik Petróczi Éva meg ott igazán erős, ahol személyisége („lírai én”-je) állandóan megmutatkozik (pl.: *Mi hárman, Esti mese a szükséglakásban, Heléna bálja, Vers a cipésműhely mellől, Ballada-téle a lányaimról* stb.). Ezekben nyoma sincs annak a néha érzékelhető kényszernek, mely mind „költőibbé” akarja tenni a művet, s ezzel el is rontja. Íme egy példa a sikerültek közül:

*Pereg a békarokka,
látod, manók tonják
a holdat, s dalolnak:
holla-hó,
holdacska, selymes
szálat adj,
legyen takaród, bolyhos,
puha, jó meleg.
Csak a mesében
nincs pincelakó
gyerek.*

(Esti mese a szükséglakásban)

A versforma Petróczi egyik erőssége, s a változatos külső formákban is felfedezhető a belső forma egyneműsége: a műveket összetartó fegyelem.

A kötet legnagyobb részében művészi erényei dominálnak, de olykor bosszantó megoldásokkal találkozhatunk:

— semmitmondó kép, mely egy megíratlan vers részének tűnik:

*Komor vasgombákhoz kikötve
sugárkötélen leng
a holnap.
(Dunapart)*

— zavaros, sőt émelyítő kép kerül a műbe:

*most ébredeznek:
alig-volt húsuk
telragyogó illata
védtelen csontjaikat
betakarja,
(Szentendrei gyereksírok)*

— annyira komplex a mű, hogy már szinte érthetetlen:

*Hal helyett
mocsárillatú idő vergődik
az alvó, partravetett
háló bogai közt.
(Zsákmány)*

S most azokról a versekről néhány szót, melyeket olvasva nem lelkendeztem, de nem is mérgelődtem. Hisz kétségkívül jól megírtak, sőt virtuóznak is ezek a versek. Mi hiányzik mégis belőlük? — Talán éppen a költő rejtőzése (erőszakolt visszafogottsága, mely a pusztá dologi világon keresztül tud hatni, vagy éppen az irónia kísérte önfeltárás.

— Amikor a humor helyett tréfának érezzük a verset: *Limerick, Alkotóházi bökversek, Az olvasó átváltozása, Menza-nosztalgia*, Nem az a baj, ha valaki bökverset is tud írni (sőt!) de kötetbe az erősebb darabokból kellett volna válogatni.

— Amikor irodalmi mű, vagy irodalmi-történelmi alak az ihlető: *Janus Pannonius, Girbe-gurba kocka... , Magyar deákok nyo-*

mában stb. Ezeknél sem a tény zavar (már-mint az, hogy valaki másról, máshoz szól a vers), hanem az eredmény: nem tudom elhinni, hogy ezeket meg kellett írnia a költőnek. A belső kényszert nem érzékelem.

— Amikor nyilvánvalóan politizál a vers: *Egy lepecsételt lénykép, A vonalas csésze, Két mese két időben*.

E művek nem elég erőteljesek, s valószínűleg azért kerültek a kötetbe, hogy bizonyítsák szerzőjük sokoldalúságát. A verses könyv darabjai nem ciklusokban olvashatók, hanem, úgy tűnik, mindenféle rendszer nélkül. Ámde ez az elrendezés láthatóan szándékolt: témájukban, hangulatukban hasonló verseket törnek meg egészen más jellegű alkotások.

A „sokféleségre” azt szokták mondani, hogy „a művész kísérletezik, keresi hangját”. Lehet, hogy ez igaz, de hát a „saját hang” lehet a sokféleség is — vagyis a mű a mindenkori változó egyed kifejeződése. S ez elsőkötetes költőnél is lehet erény, nem csupán „beérkezettebb” pályatársainál. A költő mindig csak egy verset írhat meg egyszerre, s tehetsége is darabokon keresztül mérhető.

Petróczi Éva nemhiába szereti a galambokat, azok hívás nélkül odaszállnak ablakához, benéznek — s fölragyog a szoba. Élni kezdenek a kicsi rajzok, a gondosan formált betűk. A miniatűrökben megpillant-hatjuk a teljességet. (*Szépirodalmi*)

MIHALIK ZSOLT